

Неъмат Аминов

ҚАҲҚАҲА

ҲИКОЯЛАР

ТОШКЕНТ
Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1987

«Икки пуллик обрў» китобидан, 1967

ҚАССОБ БОБОНИНГ ИТИ

Ола ғунажинимиз бу йил ҳам қисир қолди. Дадам: «Энди бўлмади. Болаларим, оққа етамиз деб кўзларингиз оқараёзди, бу зормондани сўйиб, пулига жой қиламиз», дедилар. Эртага бозор деган кунни уйимизга қассоб келди. Мол сўядиган киши жуда салобатли бўлади дердилар, унчалик эмас экан: қора тиринка ятакли, ҳаракатлари чакқонгина чол. Ўсиқ қошлари ва соқол-мўйлови оппоқ. Тўғри, кўзлари бир оз ола, ана шу ола жойига андак қон қуйилган. Мен у киши билан ҳайикмасдан кўришдим. Ҳа-да, ҳеч кўрқадиган жойлари йўқ. Ўзлари ҳам жуда шўх эканлар, ҳар гапда бир кулдирадилар.

Чой-нондан кейин дадам ғунажинни етаклаб келишни буюрдилар. Ўзлари бостирма остида кетмон билан чуқур қазишга киришдилар. Ўтпояга қараб кетдим. Йўл-йўлакай, бир пайтлар кўзимга балодек кўринган ғунажиннинг раҳмини еб борардим. Юрагим ачишиб, кўзларимдан ёш тўкилди. Жониворни етаклаб қайтганимда, қассоб бобо тўрт букланган шол хуржундан кир латта олиб, белларига осдилар. Бу халатлари бўлса керак. Кейин икки-учта пичок олиб, кўргошин рангидаги темирга «хиш-хиш»латиб қайрай бошладилар. Тит-

роқ кўлларим билан ғунажиннинг ипини дадамга тутқаздим, орқага чекиндим. Бостирма ёнидаги оғилда кўзларимни чирт юмиб кулок солиб турдим. Бир пайт қассоб бобомнинг «хах» деганлари-ю, «гурс» этган овоз, яна бир оздан кейин каттиқ хириллаш эшитилди. Увв! Этим увишиб кетди.

Оғилдан кўрқа-писа чиққанимда, қассоб бобо ғунажиннинг гўштини терисидан айираётган эдилар. Негадир кўрқувларим аста-секин йўқолди.

— Бери кел, болам,— дедилар қассоб бобо.— Ма, мана бу оёғини тутиб тур.

Шунда ҳам кўрқмадим. У кишига кўмаклашавардим. Дадам, ойим ҳам бизга ёрдамлашдилар. Қассоб бобо каттиқ йўталиб, бир четга тупурғач:

— Келин, иссиқ сув тайёрланг,— дедилар. Ойим: «Хўп, мана... хозир», деганларича ошхона томон кетдилар. Шу аснода дадам ҳам топшириқ олдилар.

— Тошвой, қонни сингдиришга бир оз латта, ичак-човоққа тоғора келтирсангиз.

— Хўп, хўп!

Қассоб бобо атрофга бир қараб олдилар-да, қуймишга пичок солдилар. Қўйнинг калласидек гўштни кесиб олиб, яқингинадаги хуржунларининг очик турган қўзига итқитдилар.

Ҳайрон бўлиб қардим.

— Ҳайрон бўлма, болам, чап биқинида ҳаром мағзи бўлади, шуни итимга кесиб олдим.

— Итингиз борми, бобо?

— Ҳа, болам, итим бор. Отими?... Оти Кўктой!

— Оти яхши экан, зўрдир-а?

Қассоб бобо итларини мақтай-мақтай гардандан, шонадан, яна бир-икки ердан «ҳаром жой»ларини олиб, хуржунга ташладилар. Дадам билан ойим иссиқ сув ва латта олиб келишди. Қассоб бобо негадир энди «ҳаром жойни» топа олмай қолдилар. Бирпасда гўшт уч бўлакка ажратилиб, айвон шифтига қоқилган илгакка осилди. Қассоб бобо: «Мана бу — кўшнимиз, Ҳамробойга», деб икки килоча гўштни алоҳида матога ўрадилар. Қон учун қавланган чуқурчадан алланималарни пичок учи билан олдилар. Кейин ичак-човоқлар билан ўрарқанлар, мана булар итимизга, дедилар. Ҳаммаси хуржунга жойлаштирилди. Қарасам, менинг шу ерларда ивирсиб юрган Олапаримга ҳеч нарса қолмайдиган.

— Қассоб бобо, «Ҳаром жойлар»дан менинг итимга ҳам кесиб беринг хай...

— Оббо, болам-эй, болам!— дедилар қассоб бобо, бир дадамга, бир ойимга қараб.— Сенинг итинг анави чуқурдаги қондан ҳам бемалол тўяди.

Ҳеч нима демадим. Сўнг ўйланиб қолдим: қассобларнинг итига мазза-да, емиши фақат гўшт. Менинг Олапаримга шунча гўшт бўлса борми? Э-ҳа...

Қассоб бобо икки қўзи тўлган хуржунни дадам ечиб келган эшаги устига ташлаётди, тайинладилар:

— Гўштни ларёкка топшириб, пуллаб олгач, эртага ўғилчани юборинг, кўшнидан гўштнинг пулини олиб бераман.

Икки кундан кейин қассоб бобоникига бордим. Тўғриси, пулдан ҳам кўпроқ Кўктойни кўриш орзусида эдим. Ташқари ҳовлига киришим билан, айвон остида тумшугини олдинги оёқларига тираб ётган, бир кулоғи кесилган итга кўзим тушди. Қизик, менинг келганимни ҳам сезмади-я!.. Ичкаридан атлас кўйлак кийган семизгина бир жувон чикди. (Қассоб бобонинг қизлари деган эдим, кейин билсам хотинлари экан.) У кўлидаги товоққа солинган суякларни ит олдиға келтириб тўкди-ю, менга эътибор ҳам бермасдан, ичкарига кириб кетди. Ит суяк ғажишга тушди. Шунда Кўктойни кўрдим. Бу ит эмас... Агар шу ит бўлса, менинг Олапаримни шер деса бўлади. Қорни ичига ботиб кетган, жунлари ифлос, когурғалари билиниб турибди. Шу ҳам ит бўлди-ми? Йўқ, бу ит эмас, анчайин бир қучук... Э, тўхта, кеча қассоб бобо мол сўйганларида «харом жойи» деб олган гўштларда сира суяк йўқ эди-ку... Эсиз гўшт, эсиз гўшт! Агар шунча гўшт менинг Олапаримга бўлса эди... Эҳ-а!..

Ичкари дарвозадан икки кадам ўтиб, овоз бердим:

— Хо, қассоб бобо!..

ИЛМИЙ МАҚОЛА

Кабинетга бакуват гавдали, кажава қорин бир киши кириб келди. Унинг устида кенг қилиб тикилган тўрт чўнтакли кул ранг китель, кўлида кўшалок кулфли, ёстиксимон каттакон қизил сумка. У, бошидан кители рангидаги тўр шляпани олиб, салом берди:

— Ассалому алайку...ўм, янглишмасам, Қаримжон акам ўзлари бўлсалар керак?

Ўзимдан ўн беш-йигирма ёш катта бу кишининг «ака» деб муомала қилишдан ўнғайсизланиб, ўрнимдан туриб кетдим. Истикболига юриб, қўл олиб кўришдим, кейин стул қўйиб бердим.

— Кечирадилар, Қаримжон ака, менинг фамилиям... Хикмат Назарович Назаров, тўғрироғи, студентлар тили билан айтганда, Хикмат Назарич,— деди у сумкасини стулга қўйиб, кенг пешонаси ва тепаси очилиб қолган хум калласини артаётди.— Мухаррир сизга учрашинг деб айтдилар...

— Жуда яхши, марҳамат, домла,— деб илтифот кўрсатган бўлдим. Хикмат Назарич юзимга жиддий тикилди, сўнг гавдасига ярашмаган бир тарзда мулоимланиб:

— Гап бундоқ, Қаримжон ака,— дея жилмая-жилмая давом этди.— Камина салкам ўн беш йилдан бери шу педагогика институтида ўқитувчилик киламан: пиласопия капедрасида. Тўғриси, кўлимизда ўқиган студентлардан икки-учтаси кандидат наук бўлиб кетишган... Энди, тўғри, бизам сиртдан ўқиб десайиз, диссертациянинг киндигини бураб қўйдик... Ҳа-ҳа, орқада қолиш уят ахир... Шу диссертациядан бир-иккита илмий мақола қилиб, матбуотда эълон этмоқчийдик...

Хикмат Назарич ёстиксимон сумканинг кулфларини чаққонлик билан очди: моғорлаган нон ва колбаса хиди анқиди. Сумкани узок

титкилаб, машинкада босилган ўн варақча шалдирик қоғозни олди. Кўзларига катта кўзойнакни тақиб, кўрсаткич бармоғи билан нуқиб, сарлавҳасини ўқиди:

— «Меҳнат ва ахлоқ...» Марҳамат, ўзингиз ўқиб кўрарсиз...

Мақолани олиб, ўқий бошладим. Хикмат Назарич анча дадилланди.

— Бу палсапа дегани жуда кизик пан-да... Ана шу каптдеккина илмий мақолани ёзиш учун неча-неча кечаларни бедор ўтказганмиз... Бир кун десайиз, кечаси узок ишлаб эрталаб ухлаб қолибмиз. Худо умрини бергур жиянларингиз бошимизнинг нақ мана шу еридан ланка кесиб олишса бўладими... Ҳа-ҳа-ҳа... Мана, қаранг, шу ери жуни куйган пўстакдек... Ҳа-да, ҳа-да!.. Ўзимизга ўхшаган шўх-да, ҳа-да... барака топкурлар!

Хикмат Назарич кизик гап ва латифалардан айтар, ўзи ҳам котиб-котиб кулар, менинг елкамга сийпагандек қилиб уриб кўярди. Мен эсам, гоҳида жилмайиб, гоҳида унинг мақоласини ўқирдим. Ниҳоят, у кулгудан аранг тўхтади:

— Хўш, Қаримжон ака, қалай?

— Ҳар ҳолда, ёмон эмас... Фақат бошланиш қисмига шу ернинг ўзида, ҳозир икки абзац қўшиб берсангиз...

— Ҳозир?!— дея ажабланиб сўради Хикмат Назарич.

— Ҳа, ҳозир-да. Ҳеч қандай қийинчилиги йўқ, шароитга боғлайсиз, марҳамат, мана сиёҳ, ручка...

Хикмат Назарич анча ташвишланди. Кўзлари олазарақ бўлди.

— Қаримжон ака, мен... бизга вақт озгина зикроқ эди-да... Оббо, нима қилдик энди?.. Менга қаранг. Қаримжон ака... шунга уйда ёзсам-у, эрта билан сизга етказсам... Ҳўп денг энди, илтимос... Тасанно, гап бундоқ бўлибди-да!..

Хикмат Назарич мақолани олиб, сумкасига жойлади. Ўнг кўлини дўмпайган қорни устига қўйиб, эшиккача тисланиб борди, кейин яна бир қайта жилмайиб: «Хайр, Қаримжон ака», деди-да, чиқиб кетди. Эртаси газета ва журналларнинг янги сонларини варақлаб ўтирган эдим, қувнок бир кайфиятда Хикмат Назарич кирди. Илик кўришдик. Чаққонлик билан кизил сумканинг кўшалок кулфини очди.

— Мана, Қаримжон ака, худди айтганингизнинг ўзидек ясадик...

Олиб ўқидим. Қайси кўз билан кўрайки, илмий мақоланинг бошланиш қисми бундан бир ойча олдин ўзим ёзган ва ўз газетамизда босилиб чиққан «Меҳнатинг — шон-шарафинг» сарлавҳали бош мақоланинг худди ўзи...

— Домла... ўзингиз ҳам бошлаб ташлабсиз-ку!

— Оббо, сиз-э, Қаримжон ака, Хикмат Назарични ҳам назарингиз олсин, ахир бизам палсапада танилиб қолган пайласуплардан...

— Йўқ, тўхтанг... қаердан кўчиргансиз?— деб кўзларига тикилиб сўрадим.

— А, э, йўғ-э... қаердан кўчиргансиз дейсизми? Кўчирганимиз йўқ... Илмий мақолада газет ва китоблардан фойдаланиш гуноҳ эмасдир... Мен бўлсам, иложи борица ўзим...

Тортмани очиб, ҳалиги бош мақола чиққан газетани олдим. Ҳикмат Назарич газетани кўрди-ю, терга ботди. Аянч бир аҳволда бармоқларини шиқирлата бошлади. Кейин стол устидаги «илмий мақола»сини зудлик билан йиғиштириб олди-да:

— Чиқармасангиз чиқармангиз газетангизга, ука, ха, зор эмасмиз, лекин, одам боласига изза беришга одатланманг... Ҳали ёшсиз, ўсингиз керак,— деди. Кулфлари очик сумкасини қаттиқ силкитганча лапанглаб чиқди-кетди.

Кабинетда моғорлаган нон ва колбаса ҳиди қолди. Деразаларни очиб юбордим.

УНИВЕРСАЛ ДОМЛА

Диккатлигидан қуюқ қошлари орасига ғўрадек тугун тушган йигит эшикнинг очилганини ҳам сезмай қолди. Хонага оппоқ кенг қўйлагининг тугмалари қадалган, ёшлари анчага бориб қолган киши эгилиб кирди. Стол устига дастурхондек ёзилган қоғоз юзида бир нимани зўр бериб ўчираётган йигитга хавас билан тикилди. Уни чўчитиб юбормаслик учун кирра бурнидан тез-тез пишиллаб нафас олиб кўрди. Бўлмади. Яна бирпасдан кейин лабларини ғалати қилиб чапиллатди. Йигит «Бирор нарсани тушириб юбордим шекилли», деб ўйлаб оёғи остига қаради. Сўнг, қоматини тиклаб керишмоқчи бўлганди, кўзи ҳалиги кишига тушди:

— Э, келинг, домла, келинг! Худди ўзингиз керак эдингиз.

— Келдик, укам, келдик. Йўқлаган экансиз. Жўхори хирмонни ташлаб, илмий мудир нима дер эканлар деб...

Илмий мудир чуқур нафас олди. Кафтларини бир-бирига қарс этказиб урганча қаттиқ ишқади. Қошларини чимириб, домлага қаради:

— Меҳнат дарсини кимга қўйишга хайрон бўлиб турибман. Нурматовга қўяй десам, дарси кўп. Қулматов рози бўлмади... Ие, домла, нега тикка турибсиз, ўтиринг, ўтиринг!

Домла стулга омонат ўтирди. Нимдошғина дўпписини олиб қокди. Ўнг қўли билан устарада қирилган бошини силаркан:

— Э, омон бўлинг, укажоним, шунга шунчами?— деди жилмайиб.

— Жўраҳон акангизга қўявермайсизми? Ўзингиз биласиз-ку, бизни... Ҳа, айтмоқчи, сиз яқинда ишга келгансиз-а? Қулоқ солинг: ўттизинчи йилларда нафис адабиётни ўқитардик. Кейин десангиз, имло ўзгариб кетди. Диктант, контроль иш деганларидек... жуда зик қилди мани. Тарихни олдим. Мақтаниш эмас-ку, дарсимизга кирган киши хурсанд бўлмай чиқмас эди. Анализларнинг минусидан пилуси кўп эди, укажоним.

Домла жимиб қолди. Бир пайт нимадандир афсуслангандай бош кимиради. Яна тилга кирди:

— Утар дарё экан денг, ўша вақтлар бирон жойга ўқишга кириб, бундай ҳужжат ҳам ололмабмиз. Янги тарих ўқитувчиси келди, Хайрият, армияда бўлганимиз фойда берди. Сержантликда «Рас, два, смирна, равнайсни» ўрганган эканмиз, хи-хи-хи... физкультура дарсини олдик. Ҳа, куласиз-да, куласиз бепул гапга! Универсалмиз-да,

укажоним, универсал! Қўркмасдан бизнинг фамилияни ёзаверинг меҳнат дарсига... Э, хотиржам бўлинг, ҳаммаси плюс бўлади... Мудир «Меҳнат» сўзи тўғрисига «Тўрахонов» деб ёзиб қўйди.

Эртаси 5 «а» синфида учинчи соат меҳнат дарси эди. Жўраҳон домла илмий мудирни бошлаб дарсга кирди. Болалар оёққа қалқди.

— Салом, болажонлар, ўтиринглар!

Жўраҳон домла синфга кўз югуртирди. Навбатчининг ахборотини тинглаб, журналга бир нималарни ёзди. Кейин қаламнинг орқаси билан столга тик-тик уриб, ўқувчилар диққатини ўзига қаратди.

— Қимматли, болажонлар! Дарсимиз — меҳнат. Ҳа, ажабланманглар. Меҳнат дарси. Хўш, шундай экан, меҳнатнинг ўзи нима? Меҳнат бу роҳат. Меҳнат икки хил бўлади: жисмоний меҳнат, ақлий меҳнат. Шу ўринда, шуни ҳам айтиш жоизки, жисмоний меҳнатнинг роҳатини бирмунча тезроқ кўриш мумкин. Мана бир мисол: менинг етти сотих томорқам бор. Шўнга денг, эрта куздаёқ бир бўлагига редиска, пиёз экдим. Яхши меҳнат қилдик. Бир вақт қараб-сизки, ана редискаю мана кўк пиёз! Хў, Ниёзбой, тур ўрнингдан, гапим тўғрими?.. Ҳа, баракалло, ўтир, ўғлим! Май байрами олди бир ярим тоннача редискаю пиёзни шаҳарга олиб тушдик. Ана шу Ниёзбойнинг дадаси машинада элиб берди. Хўв, Солия, илжаймай ўтир, шундай қилиб, болалар, ҳар килосини ўртача ўн тийиндан ҳисобласак...

Домла шифтга тикилди. Сўнг олдинги партада ўтирган сочи кўнғироқ боланинг ёнига борди:

— Шавкатжон, бир ярим тонна пиёз билан редискани ўн тийиндан ҳисоблаб чиқинг-чи... Офарин, ақлий меҳнатга қобилятингиз яхши. Ўн тийиндан юз эллик сўм бўларкан. Қолбуки, мен яна қанчасини ўн беш тийиндан ҳам сотган эдим. Пулига гилам, магнитофон олдик. Кўрдингизми, болажонлар, мана бунга роҳат дейдилар. Шунинг учун меҳнатни сеving, меҳнатсевар бўлинг...

Жўраҳон домла томорқасида пишиб етилган қовун-тарвуз, узум ва мева-чевадан келадиган даромадни ҳам ўқувчиларга ҳисоблатиб чиқди. Уларни қайта-қайта меҳнатсеварликка чақирди.

Кўнғироқ чалинди. Терлаб кетган илмий мудир «Ўқитувчилар хонаси»га йўл оларкан, Жўраҳон домла орқасидан етиб олиб:

— Укажоним, анализингизнинг минуси кўпми, плюси?— деди.

— Ҳар томонлама минус,— деди илмий мудир.

Жўраҳон домла «ие-ие» деб унинг қўлтиғидан олди.

— Ҳар томонлама минус, ҳаммаси минус! Жуда яхши: минус билан минус плюс бўлади, укажоним. Алгебрада шундай қоида бор. Ҳа, математикадан ҳам хабаримиз бор: универсалмиз-да, укажоним, универсал!

Илмий мудир қулишга ҳам, тутакшга ҳам хайрон эди.

«Қирқ учинчи почча» китобидан, 1970

ҲАММАСИ РАВШАН

«Россия» меҳмонхонасининг бешинчи қаватидаги 526-хонага жойлашдим. Хона шинам, икки кишига мўлжалланган. Ҳамма шароит мухайё, фақат ҳамхонамнинг ким эканлиги ҳали номаълум. Вакт бекор ўтмасин, йўлнинг чанг-ғуборлари кетсин, деб душга кирдим. Энди устки кийимларимни ечган ҳам эдимки, эшик чертилди. Хайрият, ваннага киришга улгурмаган эканман, шоша-пиша шимни кийиб, эшикни очдим. Остонада ҳали самолётда мен билан бирга учиб келган, гўштдор бетлари кип-қизил, оғзи ҳаддан ташқари кичик, елкаси кенг, белбоғли қизил пальто кийган, қора галстугининг туғуни бир томонга қийшайган киши жилмайиб турарди.

— Сизни бу ерда ҳам тинч қўймайдиган бўлдик! — деди у ўсмирларникидек соф, майин овозда.

— Ҳамхонам сиз, бунинг устига ҳамшаҳарим бўлганингиздан беҳад хурсандман! — дедим унинг қўлидан кичик чамадончани олиб. Менинг бу илтифотимдан унинг боши кўкка етди. Тезда пальтосини ечиб, шкафга осиб қўйди. Кейин самолётда яхши учиб келингани ва бу ёғига трамвайнинг ғийқиллаб секин келгани ҳақида гапира кетди. Бу орада яқиндан танишиб ҳам олдик. Ҳамхонам областимизнинг узоқ бир районидан бўлиб, исм-фамилияси Исломжон Оқилов экан.

— Бизни маориф министрлигига беседага чақирибган, — деб гап бошлади у фахр ва ифтихор тўла овоз билан. — Шунга мундай бир пойтахтни яхшироқ томоша қилиш учун бир кун олдиноқ йўлга чиқардик.

— Жуда соз-да, мен қоракўлчилар кенгашига келганман... Хўп бўлмасам, айбга буюрмайсиз, навбати билан душга кириб чиқсак.

— Марҳамат, марҳамат, базавк! — деди Исломжон ака бош қимирлатиб. Мен душга кириб кетдим. Узоқ чўмилиб қайтиб чиқсам, Исломжон ака костюм-шимини ҳам ечмасдан ўз каравотида ғужанак бўлиб уйқуга кетибди. Бечора чарчабди-да, деб ўйладим. Халақит бермаслик учун секин-аста варақлаб китоб ўқишга тушдим. Бирор соатлар ўтгач, Исломжон ака уйқудан уйғонди. Кўзларини худди болалардек мушти билан уқалаб, керишаркан:

— Самолёт бирам лоҳас қилибдики... — деди. Мен чойнакни олиб чойга чиқдим қайтиб келсам, Исломжон ака ювиниб бўлиб артинаётган экан.

— Домла, келинг, бир пиёладан чой ичиб олайлик.

— Хўп, раҳмат, базавк!

Исломжон ака ҳам келиб ўтирди. Унинг юзлари уйқу ва совук сувдан кейин янада бўғриққан — кип-қизил. Бир пиёла чой узатдим, у киши бир хўплаб:

— Билмадим, индинга беседа қандай ўтаркин? — деди ташвиш ва фахр билан. Мен: «Ҳаммаси тўғри бўлиб кетади!», дедим. Исломжон ака, мен суҳбатнинг қайси мақсадда эканлигини сўрайвермагач, ўзи ёрилди:

— Бундан саккиз йил олдин ҳам бир уч йилча маориф мудир бўлганмиз. Райисполком раиси ўзгарди-ю, баъзи бузғунчиларнинг гапи билан «олий маълумоти йўк» бахонасида ишдан бўшатишган эди. Ўша пайтда учительский институтни битирган эдик-да. Ҳа, педагогическийни яқинда заочний битирдим... Хозирга қадар ўқитувчи эдим, географиядан дарс бераман. Қайси куни янги райисполком раисимиз Хошимжон ака чақириб қолдилар.

— Э, аввал совхозлар трестида ишлаган Хошимжон аками?

— Ҳа, кам бўлманг! — деди Исломжон ака ҳаддан зиёд хурсанд бўлиб. — Худди ўзлари! У киши ўзимизга яқин одам! Шу дедиларки: «Акамулло, аввалги ишингизга ўтмайсизми?!» Энди нима дейман, бир-икки минут жавоб бермай турдим. Қарасам, ҳамон менга қараб жавоб кутиб турибдилар. «Агар лозим топсангизлар», дедим камтарлик билан. Хошимжон акам ўзлари ҳам жуда ишчан одамда — кадрнинг кадрига етадилар.

— Тўғри, ташкилотчи киши! — дедим маъқуллаб.

Исломжон ака чақалоқникидек майин лабларини чўччайтириб:

— Ҳа, кам бўлманг, сизам одамшунос экансиз, ука, — деб сўзида давом этди. — Ҳақиқатан ҳам район марказини обод қилишда Хошимжон ақанинг заслугаси катта бўлди. Энди шундай кишининг сўзини икки қилмадик. Шунинг учун десангиз, маориф министрлиги беседага чақирибди. Буям янги министрдан чиққан гап бўлса керак.

Яна бир пиёла чой ичиб олгач, китобни олиб, каравотга чўзилиб ўқий бошладим. Исломжон ака чой хўпларкан, эгилиб қўлимдаги китобнинг муқовасига қаради.

— Китобингиз қанақа?

— «Қора кўзлар».

— Қора кўз қизлар ҳақида бўлса керак.

— Ҳа! — дедим гапни чўзмаслик учун. Лекин бу билан ҳам Исломжон акани тинчита олмадим.

— Ташкилотчи бўлиш учун кўпроқ гапдон ҳам бўлиш керак, гапдон бўлиш учун эса кўп китоб варақлаш керак! — дея каромат қилди у. — Мана, менинг ўзимни олинг, «Минг бир кеча» дейсизми, «Гўрўғли»ю «Авазхон» дейсизми, яна ким қанақа китобларни ўқиб чиққанман. Қарайман, агар шу ернинг магазинларида бўлса, беш-олтита дostonлардан олиб кетмоқчиман. Шундай, ўқишга зўр бермасак бўлмайди. Бундан кейин мажлисларга чиқиб нутқ сўзлашга тўғри келади.

Исломжон ака чойнакнинг чойини пиёлага сирқитиб ичиб, дера-

задан атрофни кузата бошлади. Ўзича: «Благоустройства зўр-а!» деб қўйди. Кейин яна қайтиб келиб ўтирар экан:

— Министрликдан бизди кутиб олишга чиққан йигит келмади-ку? — деди.

— Бу ердалигингизни билладими ахир?

— Ҳа, биллади, ўзи келтириб қўйди-ку? — деб каравотга бориб ёнбошлади. У қўлидаги эски газетанинг у ёқ-бу ёғини ағдариб кўрди, лекин ўқимокқа ҳафсаласи бўлмадими, газетани юзига ёпиб пишиллаб уйкуга кетди.

Кечга яқин министрликда ишловчи йигит келди: бўйи узун, орик, юз тузилиши анча хушбичим. У мен билан «Анваржон Шамсиев», деб дўстларча қўл олиб кўришди. Ундан-бундан суҳбатлашиб ўтиргач, Анваржон:

— Исломжон ака, театрга қалайсиз? — деб сўради. Исломжон ака бир қўлини белига тираб, иккинчи қўлининг бармоқларини букиб:

— Театр, адабиёт, санъат, концерт — булар менинг жоним! — деди дона-дона қилиб. Анваржон чўнтагидан учта билет чиқариб деди:

— Бўлмаса жуда яши. Ҳамза театрига — «Гамлет»га кирамиз!

— «Гамлет»га?! — ажабланиб деди Исломжон домла.

— Ҳа!

— Ашулаю қўшиқлари кўпми ахир?

Анваржон ялт этиб Исломжон домлага қаради, у киши жиддий кифада қўл ковуштириб турардилар. Анваржоннинг синчков назари домлани аянч аҳволга солиб қўйди.

— Бўлди-бўлди, борамиз-да, биздан нима кетибди! — деди зўраки жилмайиб.

Йўл-йўлакай овқатланиб, театрга кирдик, томоша бошланди. Айни қизик жойи — Гамлетнинг «Ўлиш ё қолиш» монолоғи ўқиладиган пайтда домла безовта бўла бошлади.

— Ҳа, домла? — деб сўрадим секин.

— Бошим қаттиқ оғриб колди, — деди инграб.

Бир вақт домла секин эгилиб ташқари чиқиб кетди. Ўзимни мажбур қилиб изидан чиқдим. Қарасам, домла фойеда писта чақиб ўтирибди.

— Ҳа, домла?

— Хе, ўргилдим, олиб келган томошасидан! На қўшиғи бор, на рақси! «Ўлиш ё қолиш!» Хе, ўлсанг ўлавер, демайди бир киши...

Домлани кўярда-қўймай қайтиб ичкарига судрадим. Кўнмайвергач:

— Ахир министрликдан келган йигит хафа бўлади! — дедим. Домла афтимга ҳайрат билан қаради-ю: «Шундайми?», деди ва сўзсиз менга эргашди. Келиб жойимизга ўтирдик. Спектаклдан кейин Исломжон ака Гамлетнинг қиличбозлигини анчагача мактаб гапириб келди. Анваржон бизларни меҳмонхонагача кузатиб қўйиб, уйига жўнаб кетди. Вақт анчадан ошган эди, шунинг учун ҳам Исломжон акани гапиртирмасдан кела солиб ётиб олдим.

Эртаси кун бўйи кенгашда бўлиб, кеч соат егиларда қайтдим.

Келсам, Исломжон аканинг жиғибийрони чиқиб, мени кутиб ўтирган экан.

— Ечинманг! — деди у дағдаға қилиб. — Ҳозир «Ошиқ Фариб ва Шоҳсанам»га борамиз! Ана билет, ўртоқ Шамсиев ўша ерга келадилар.

Биргалашиб йўлга тушдик. Йўл бўйи Исломжон ака «Ошиқ Фариб ва Шоҳсанам» китобини ўқиганлигини, Фарибнинг онаси кўр бўлганлигини, унинг қўшиқлари кишининг юрагига таъсир этажигини айтиб борди. «Мен бу китобни ўқиганман», дейишимга қарамай, айрим жойларини мижғовланиб тўлиқ ҳикоя қилмоқчи бўларди. Хайрият, театрга яқин жойда рўпарамиздан Анваржон чиқиб колди-ю, домла бир оз сайрашдан тўхтади.

Театрга кириб, спектаклнинг бошланишини кута бошладик. Кийиншидан олақарғани эслатувчи, сочи жингалак, чиройли бир йигит дирижёрлик пультага чиқиб, қўлидаги таёкчасини кимирлатувдиямки, залда оркестр садолари янгради. Домла ҳаяжонланиб кетди. У бир менга, бир Анваржонга қараб:

— Кўрасизлар ҳозир... ҳозир парда очилади, — деди. Биринчи кўришиш ҳам тугади. Домланинг кайфи чоғ. Бир пайт у:

— Юринглр мана бу ёққа! Зойир дуторчининг ўғлини бир кўрайлик! Отаси бизларда, «Дом пионер»да музика ўргатади! — дея бизларни эндигина тушиб кетаётган ҳалиги дирижёр йигитнинг ёнига бошлади. У, домла ва биз билан санъаткорларга хос назокат билан сўрашди, домладан уй ичлари ва райондаги янгиликлар ҳақида сўради. Домла ҳамманинг соғ-омонлигини айтаркан:

— Тойиржон театрда ишлайди дердилар, шу ерда ишларкансиз-да? — деди йигитнинг елкасига қоқиб.

— Ҳа, домла!

— Тойирбой, бу ашула-пашула ҳам айтасизми, ёки факат шу-нақами? — деди домла иккала қўлини кўтариб дирижёрлардек силкитаркан.

Дирижёр йигит қип-қизариб кетди:

— Ҳа, энди, домла, шуниси ҳам бўлади-да.

Исломжон ака мен ва Анваржоннинг бир-биримиз билан кўз уриштириб кулиб қўйганимизни сезмас эди. У яна дирижёр йигитнинг елкасига қўл ташлади:

— Тойиржон, ука, кўнглингизга қаттиқ олмасангиз, устоз сифатида сизга бир гап айтаман.

— Марҳамат... марҳамат, домла! — деди дирижёр йигит.

— Агар хафа бўлсангиз...

— Йўқ... нега хафа бўларканман!

Домла каттакон залга ишора қилиб деди:

— Қаранг, ука, залда қанча киши ўтирибди. Уларнинг орасида бобою бибингизга тенг кишилар бор, яна уларнинг қанчалигини айтинг... бирор минг киши бордир. Ана шу жамоага орқа ўгириб таёкчангизни ликиллатасиз...

Бизлар учаламиз — Анваржон ҳам, мен ҳам, Тойиржон ҳам, қаттиқ кулиб юбордик. Домла бўлса ўглидан ранжиган отадек:

— Тўғри-да, ахир, тўғри-да! Одоб-ахлоқ деган гаплар бор, — дея

бизнинг кулгимизга зўрма-зўраки кўшилди ва: — шу нағмани бутун халойиққа қараб қилса ҳам бўлади-ку!— деди.

Учинчи кўнғирок чалиниб, чирок ўчди, бизлар жой-жойимизга бориб ўтирдик...

* * *

Эрталаб азонда мен домла билан хайрлашиб, уйга қайтдим. Орадан уч ойлар чамаси ўтиб кетди. Бир куни ўз шахримиздаги китоб магазинига кириб, янги адабиётларни кўздан кечира эканман, ён томондан ўсириларни хос овоз эшитилди:

— Синглим, «Гулихиромон»ни кўрсатинг!

Қарасам, бутунлай тўпори кийинган Исломжон ака, кўриша кетдик.

— Қани домла, ўшанда «беседа» қандай ўтди?

Исломжон ака бошини сал эгиб деди:

— Беседа-ку ёмон ўтмади-я, лекин ўзим районга келгач, маориф мудирлигига рози бўлмадим, қариликда нима оворагарчилик, дедим.

— Жуда тўғри қилгансиз, домла!— дедим.

Бошқа нима ҳам дердим?..

СУЗОНҒИЧ РОМАН

Илк тўпламим чиққан кунларнинг бирида Хўжаи Жаҳонга йўлим тушиб қолди. У ерда дастлаб учратган кишим бизлардан икки-уч йил олдин институтни битирган, бирор йилча область газетасида ишлаб, кейин «киндик қони томган» қишлоғига жўнаб кетган Асад ака бўлди. Кўришдик. Асад ака анча қорин солган, юрганда кенг кўкрагини кериб, қиска бўғинли оёқларини тапиллатиб юради. У хозир маданият уйида инспектор бўлиб ишларкан. Биз барабар қадам ташлаб кетдик. Йўлнинг бир томони катта майдон, иккинчи томонида қатор кетган магазинлар. Мен «Китоблар» деб ёзилган магазинга қараб юрмоқчи эдим, Асад ака:

— Юринг, аввал мол бозорига кириб чикайлик!— деб енгимдан тортди. Ноилож кўндим. Бозорга кирдик. Ҳеч ким йўқ, бўм-бўш. Паҳса деворнинг ён қапталидаги кичик дарвозага қараб йўл оларкан: «Сиз шу ерда озгина кутасиз-да», деди. Кейин дарвозанинг ҳалқасини қоқиб тақиллатди. Уч минутдан кейин, ҳаво иссиқ бўлишига қарамай узун эски қалами чопон кийган, оппоқ соқоли киши чиқди. У қўли яширинган энгларини кўксига босиб, «қани, марҳамат» маъносида орқага чекинди. Асад ака кўнмади шекилли, дарвоза олдида туриб қолишди. Шу алфозда Асад ака дам кулиб, дам илжайиб ўн минутча гапирди-да, у билан хайрлашди.

— Чой ичмайсизми, а?— деб қолди баландроқ товуш билан узун чопонли киши.— Қирсангиз бўларди!

— Янаги келганда!

— Хўш, хўш, ёрингиз худо, уйдагиларга салом айтинг!

Асад ака менга яқин келиб, қўлтиғимдан тутди.

— Қани, юринг! Ҳалиги кишини кўрдингизми, агар ёзувчи бў-

ламан десангиз шунақалар билан кўпроқ ўтириш-туриш қилинг. Ҳа, бу бобой машҳур Қарим харжаллобнинг ўғли Салим қарта. Сиз эшитганмисиз унинг доврўғини, кўп бурди-балоларни кўрган. Ҳозир ҳам қоровул, ҳам мол бозорида даллол... Эй... Ҳа, китоб магазинига кирасизми?

Асад ака менга эргашиб китоб магазинига кирди. Китоб сотувчи чиройли қизга тавозе билан салом берди-да:

— Тўй қачон, ўғилой?— деб сўради. Қиз уялиб нарироқ кетди. — Сен айтмасанг ҳам биламан, шайтон қиз!

Мен китобларни кўздан кечира бошладим. Қуйроқда менинг китобчам ҳам териб қўйилган. Ўзим сўраб олсаммикин? Йўқ, камтарликдан бўлмас. Қани энди Асад аканинг оғзи гапдан тийилиб, кўзи китобчага тушса.

— Қанақа янги китоблар келди?— деб сўради ниҳоят Асад ака.

Китоб сотувчи қиз уч-тўртта китоблар қатори менинг китобчамдан ҳам бирини олиб берди. Асад ака китобларни бир-бир варақлаб кўрарди. Навбат менинг китобчамга келди. Мен унга қарамасдан, ҳаяжон билан зимдан кузатаман. Асад ака китобча юзидаги менинг фамилиямга кўзи тушди-ю, афтимга ҳайрат билан тикилди:

— Ростдан шу санми?! Тўхта, тўғриси айт!

— Йўқ...

Асад ака чаққонлик билан мундарижани очиб ўқиди. Унда ўтган йили журналда чиққан ва Асад ака ҳар кўрганда мактаб кўядиган ҳикоя ҳам бор эди.

— Ҳа, балосан, бола!— Қани, кўлингни бер бу ёққа. Ана худди ўзингсан! Ўғилой, кўрдингми бу укамни. Ана шу китоб худди ана шу акангнинг дасту панжалари билан ёзилган... Ҳа, ҳа! Қани, мана ручка, битта автограф — дастхат ёзиб берсинлар-чи...

— Хўп... Раҳмат... Кейин, ака...

Магазиндан чиқдик. Асад ака йўлда ўнг қўлим кафтини синдиргудек қилиб сиқарди:

— Балосан, бола! Молодец!— деди лабларини тишлаб, кўз ўйнатаркан.— Энди бир гап, ҳозир бизникига борамиз, ана шу хозмагнинг орқагинасида.

— Бошқа вақт...

— Бошқа вақт яна... Яхшигина китобча чиқибди. Хўш... шунга қанча беради?

Ялт этиб Асад акага қарадим.

— Йўқ, сан кўнглингга қаттиқ олмагин-у... Биламан, баъзи ижодкорлар учун пул иккинчи даражали, ҳар қалай...

Ўйлаб туриб жавоб бердим:

— Билмадим, беш юз сўм берса керак... Ҳали пулини тўлик олганимча йўқ.

— Ҳа, бундай денг!

Асад ака мени дам сизлар, дам сансирарди. У яна елкамга кўлини ташлаб бир оз жим кетди. Кўприкдан ўтгач, қатор кетган участкалар томон ишора қилди:

— Хув, анови учинчиси, кўк дарвозалиги биздан. Қурилиш билан бўлиб ижодий ишлар ҳам анча орқага судралди.

Дарҳақиқат, Асад ака бир вақтлар ҳикоя ёзар, ҳикоялари область газетасида тез-тез босилиб турарди. Шунинг учун ҳам унинг юрагидаги ижод кўрини ковламокчи бўлдим.

— Асад ака, бир вақтлар, яхшигина ҳикоялар ёзардингиз, билмадим кейинги пайтларда...

Асад ака, «да» деб афтимга қараб турди, сўнг жиддий киёфада:

— Ёзаяпман!— деди бош силкиб.— Каттарок нарса бошлаганман, бир «Волга»ни пули чиқиб қолса ажабмас.

— Каттарок?!

— Ҳа, роман ёзаяпман. Битиб қолай деди...

— Табриклайман. Тезлатинг бўлмасам.

— Раҳмат ука!— деди у мени зангори темир дарвозадан ичкари бошлаб.— Қани, келаверинг, келаверинг... Одил, хо Одилшо!

Ичкаридан атлас кўйлакли ориқкина бир аёл чиқиб салом берди.

— Танишинг, бизнинг рафиқаю муҳтарамамиз!— деди Асад ака хотинига ишора қилиб.— Исми мубораклари Гулчеҳрабону!

Асад аканинг хотини: «Хуш келибсиз», деб дарвоза олдидаги меҳмонхона эшигини очиб, ичкарига киришга ундади. Кирдик. Асад ака яна очилиб кетди.

— Советник... хо советник!— деб овоз берди у. Остонада хотини пайдо бўлди.— Айбга қўшмайсиз-да, меҳмон. Гулчеҳрабону бизнинг доно советнигимиз, маслаҳатчимиз бўладилар!

— Бўлинг, нима қил дейсиз?— деди хотини ерга караганча кулиб.

Асад ака ҳамон оғзи тўла кулги билан давом этарди:

— Нима қилишингизни мен сиздан сўрамоқчи эдим, ўрток советник!

Хотини ўгирилиб чиқиб кетаркан, Асад ака яна чақирди.

— Ҳа, нима дейсиз охи?— деди ўпқаланиб хотини.

— И... қизлигингизда Кўсаравондан эшакнинг орқасига мингаштириб олиб қочганим эсингиздан чиқибди-да...

— Ҳе худо олсин сизни!— деди соддадиллик билан Асад аканинг хотини буфетдан ширинлик олиб қўяркан.— Бир меҳмон келса суйилганингиз суйилган!

— Кечирасиз, ўрток советник, кечирасиз... Ахир камина кулингиз кўча хандон, уй зиндон эрлардан эмас-да!..

Оиладаги енгил-елпи ҳазил-мутойиба шубҳасиз меҳмонни ҳам хушнуд қилади. Анча яйраб кетдим. Фурсат ўтмай ош келтирилди. Қўшни хонада бола йиғлади. Асад аканинг «советниги» тез чиқиб кетди, ўзи буфетдан иккита кадаҳча ва бир шиша арок келтириб қўйди.

— Қани энди, биродар, ана шу мажмуа хурмати учун юзтадан ташлаймиз,— деди китобчага кўз ташлаб.— Мана, биринчиси ўзларидан!

Истар-истамас пиёлани қўлга олдим. Асад ака узундан-узок ижодий муваффақиятлар тилаб, бир кўтаришда отиб олди. Яна қуйилди. Сўз навбати менга келди.

— Асад ака, бошлаган романингизнинг тез ва муваффақиятли

битиши учун, сизнинг бу асарингиз адабиётимизда энг яхши ҳодиса бўлиб қолиши учун!..— дедим.

Асад ака мамнун жилмайиб:

— Раҳмат, ука,— деди. Яна ичдик. Қулоқлар анча кизиди. Бир вақт Асад ака ўрнидан кўзғалди.— Туринг, ҳозир романинг тўртинчи қисмини кўрсатаман.

— Жуда яхши бўларди-да...

Ўрнимдан туриб, гилам қоқилган ичкари уйга юрмоқчи эдим: «Йўк, бу томонга!», деди Асад ака. Ташқари чикдик. Бошқа томонда алоҳида ижодхонаси бўлса керак, деб ўйладим. Асад ака олдинда, мен изидан. У тўғри бостирма томон бошлаб борди. Бир пайт у кўл чўзиб:

— Мана, романинг тўртинчи қисми!— деди.

Қарасам, бостирма устунига бурни тешилиб, сим ўтказилган, қулоғи ва икки томонга тарвақайлаб кетган бақувват шохларидан йўғон занжир билан боғлаб қўйилган улкан бир буқа пишқириб турарди. Олдида терт юки тоғора...

Ҳайрон бўлиб қолдим. Асад ака қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди:

— Қалай, маъқулми?.. Романинг аввалги уч қисми қушхонага тушиб, харидорларга аллақачон кўп тиражда тарқалиб кетган... бу ишда редакторимиз — ҳали кўрганингиз Салим карта яхши иш берди, барака топгур... Бу қисми ҳам яна ўн беш кундан кейин тайёр бўлиб қолса керак... э...э... яқин борманг, сузиб юбориши мумкин... Ҳа...ҳа...ҳа... Асад аканинг романи сузағон...

Қайфим тарқалиб, хурсандликка ҳам, хафаликка ҳам ўхшамаган бир ҳолатда чўчиб, орқага чекиндим.

— Энди қаранг, сиз уч йил уриниб беш юз сўмлик китобча чиқардингиз, биз бўлсак бир йилда беш-олти баравар...

— Шунчалик даражага тушиб қолдингизми-а, Асад ака?

— Ҳа... ҳа... жаҳлингиз чиқмасин, ҳазил, ҳазил... Ахир, ўзлари ҳам юмарис-ку!..

Яна бирор соатлардан кейин Асад ака ва оиласи билан хайрлашдим.

Бир куни ишхонамда ўтирган эдим, пакана, корача бир ўсмир кўлида латта сумка билан кириб келди. Ўзини Асад аканинг жияни деб танитди-да: «Тоғам бериб юбордилар», деб бир хатча ва газетага ўроқлик бир нарса қолдириб чиқиб кетди. Хатни очиб ўқидим.

«Укам Субҳонжон! Романинг тўртинчи қисмидан бир парча юбораяпман. Сизга ижодий муваффақиятлар тилайман. Шу хатчани автограф деб тушунсангиз. Салом билан ижодкор акангиз Асад!»

Ҳовлиқиб газетани очдим: ярмидан кўпроғи ёғ, икки килограммча гўшт. Кулиб қўйдим.

ҚИРҚ УЧИНЧИ ПОЧЧА

Агар почча дегани авлод саналса, ёмон кўздан сақласин мени. Юз бор, минг бор шукр: авлоднинг шу хилидан серобман. Баъзан хаёлим у-бу нарсалардан холи бўлган пайтларда поччаларимни хи-

соблаб чиқаман. Онадан етти қоракўз туғилганмиз. Шундан олти-таси киз. Опаларимнинг ҳаммаси уй-жойли. Олти опам туфайли олтига барзангидай поччам бор. «Олтига поччага ҳам шунчами?» дейдиганлар топилади. Шунда уларга камтарлик билан поччаларимни санаб бераман. Онамнинг иккита катта опаларида бештадан ўнта киз бор, ҳаммаси турмушга чиққан. Аммамнинг қизлари, амакимнинг қизлари, тоғаларимнинг қизлари, отамнинг амакиларининг қизларидан турмушга чиққани ўн еттита. Уларнинг эрларини ҳам почча дейман. Поччаларим ўртасида ҳамном, ҳамфамилиялари ҳам йўқ эмас; иккитасининг оти Зойирвой, учтасининг фамилияси Ботиров! Буларни номи ёки фамилиялари билан айтсак, англашилмай қолиши мумкин. Шунинг учун улардан паканароғини «Зойирча почча», Ботировларни бўлса — биттасини ўз фамилияси билан Ботиров, қолганларини «Дароз почча», «Кўзойнак почча» деймиз.

Яқинда каминангиз уйландилар. Тенгситмасдан учратмас, деганларидек, хотинимизда ҳам почча зотидан оша-тоша экан. Ўн беш кун орасида баракатопгур поччалардан тўққизтаси «жиян кўрди»га келиб кетди. Фахрланса арзийди: биттаси қишлоқ советига котиб, учтаси муаллим, иккитаси магазинчи ва яна учтаси колхозда ишларкан. Кейингилари анча мўмин-қобил. Тўғри, поччаларимдан жуда жуда миннатдорман. Албатта, авлод кўп бўлса, кўкрагинг тоғ. Қаранг, бир поччанинг ўзидан қирқдан ошиқ қирчилламаси... Энди гапнинг бу томонини эшитинг.

Кечаси навбатчи эдим. Эрталаб чошгоҳга яқин иш жойим — босмахонадан чиқиб, қайси бир поччамнинг юмуши билан Лабиҳовузга қараб кетдим. Хавоям ниҳоятда иссиқ. «Тоқи заргарон» остидан чарчок, палапартиш хаёлларга ғарқ ўтиб борарканман, ён томондан дўриллаган овоз эшитилди.

— Хўв, куёв! Ассалом алайкў...ўмм!

Қарадим. Қибла деворда мачитнинг меҳробидек келадиган мевачева ҳамда сабзавот дўконида икки киши ўтирарди. Улардан бири энгли тўр майкада. Устарада қирилган бошига дид билан арчилган бодринг пўчоғи ёпиб, устидан чиркин ола дўппи кийган. Қип-кизил, семиз, бақалок танасини зўр бериб елпирди. Ёнида қўк яқтак кийган етмиш ёшлардаги, ҳассали, жиккак чол. Олдиларидаги лаганларда ўрик, гилос, олма, иккала ён томонида қурук мева ҳамда сабзи-пиёз... Семизи қошидаги чолга секин, мен эшитар даражада шипшиди: «Куёвимиз газетхонада ишлайди».

Иқроп бўлиш керак, эриниброк уларга яқинлашдим.

— Яхшимисиз, куёв,— икки қўллаб кўришди у мен билан.— Уй ичлар, жиян саломат юрибдиларми? Боракалло! Боракалло! Бундай айланиб ҳам келмайсиз! Ҳа, энди бизам ризқ-рўзимизни чумчукдеккина ана шу пирхонадан териб еб юрибмиз. Хўш, ярим соатга вақтлари борми?!

— Йўк, раҳмат!

У гулдираб кулди. Гумбаз ости акс-садо бериб кетди. Кейин овозини яна пасайтириб, илтифотли овозда:

— Агар рози бўлсангиз, ҳаммасини шу ернинг ўзида ташкил қиламан, юзта-юзта отамиз, вассалом, ана мева-чева. Закускасига...

Ишим кўплигини айтиб, узр сўрадим. Семиз киши афсуслангандек бош чайқади. Кейин қўлтигимга қистирилган янги газетани шарт тортиб олди-ю, қадаҳ қилиб ўради. Гилос, олма аралаш қилиб, чангаллаб олиб сола бошлади. Қоғозни тўлдириб, менга тутқазди.

— Ана бўлмасам, олиб боринг... жиянга... Пулингизни чўнтагингизга солинг, хафа бўламан... Айтгандай, кечкурун уйда бўладиларми?

Мен «ха» дегач, у ўнг қўлини энгил силкиди: «Майли, омон бўлинг!».

Уйга келиб, хотинимдан сўрасам, илло-билло бунақа турки-тароватли авлодим йўқ, дейди. Ким бўлдийкин? Нега менинг кечкурун уйда бўлиш-бўлмаслигимни сўради? Келиб қолса ҳам ажаб эмас. Тайёргарлик кўрдик. Кечкурун ҳалиги кишини дарвоза олдида кутиб олдим. Ховлига кирдик. Ғишт терилмаган йўлакдан ўтарканмиз, у киши маслаҳат берди:

— Куёв, бу ерларга ғишт ётқизинг. Борди-ю, ғишт йўқ бўлса, бир аравани кира қилиб, бизникига боринг, икки-уч юзини олиб келасиз.

— Раҳмат...

— Э, бу дунёда қариндош бўлиб туриб, бир-бирини қўллаб-қувватламаса уят-ку!..

Уйга кириб, хонтахта атрофига ўтирдик. Дастурхон тўкин эди. Меҳмон мактай-мактай эрталаб ўзи берган гилосдан қўша-қўша тушира бошлади. Танишиш шарафига юз-юздан қилдик. Меҳмон ўзини танитди:

— Шу атрофдаги бозор аҳлидан Чори Ниёз ким десангиз ҳамма танийди,— деди у ер остидан яримлаб қолган шишага қараб олиб. Яна стаканларни тўлдирдим. Кўзлари сузилган меҳмон эшикка қараб олиб, менга яқинроқ сурилди. Елкамга қўл ташлаб, секин, босиқ овозда гап бошлади. — Энди куёв, бу ерга мен келмасдан олдин сиз бизникига боришингиз керак эди... керак эди! Ё йўқ денг? Ҳа, раҳмат! Бугун бир хизмат билан келдим. Энди шунга йўқ демайсиз. Жиянингиз институтга ўқишга кирмоқчи... Эрта десангиз, иншо экан... шунга...

— Мен институтда ишламайман.

— Биладан, биладан, ахир сиз газетхонада ишлайсиз... бундай бир телпун қисайиз, вассалом.

Қулгимни зўрға босдим. У бошини сарак-сарак қилиб қараб турарди.

— Мен редакцияда ишламайман.

Меҳмон иккала қўли билан елка қоқишга тушди.

— Шу газет чиқарасилами ахир?

— Тўғри, чиқарамиз-у, лекин...

— Энди куёвжон, гапни айланторманг, қанча пул дейсизми, бошқа нарса дейсизми, энди битта ўғил... бир иложини қилинг.

Бу иш қўлимдан келмаслигини айтдим. Бўлмади. Қўшниларидан кимдир: «Институт домллари газетчилардан кўрқади», деганмиш. Меҳмон чўккалаб, дўпписини ёстик устига олиб қўйди:

— У ука, пул керак бўлса мен бераман!— У кўкрагига уриб да-
вом этди.— Энди кўлийиздан келадиغان ишга... битта ўғил...

Хунобим ошиб кетди:

— Ахир тушунинг, редакция бошка!..

— Редакция-педакцияни билмайман, энди авлодмиз, ёрдамимиз
тегар, битта ўғил... кўпам...

Гарчи, меҳмондорчилик одатига ярашмаса ҳам, унга ўхшаб чўк-
калаб олиб, қаттиқ кичқирдим:

— Кўлимдан келмайди, тушундингизми, кўлимдан кел...май...ди!!

Меҳмон ўрнидан кўзгаларкан: «садкайи сухан», деб гўлдиради.
Гандираклаб, депсиниб, хайрлашмасдан чиқиб кетди.

«Токи заргарон» остидан ҳар кун ўтиб тураман. Мени ҳеч ким
чақирмайди ҳам, қўлтиғимдаги газеталарга бирор нарса ўраб ҳам
бермайди. Мана бир неча кундирки, ён томонда — мачитнинг меҳро-
бидек келадиغان дўконда сочлари калта қирқилган, новчагина бир
йигитча чапдастлик билан савдо килади: Чори Ниёзнинг ўғли бўлса
керак.

Кечирасиз! Чори Ниёзнинг менга қандай авлодлигини айтмабман.
Буни яқинда аниқладим, хотинимнинг поччасининг Хожар сатанг
деган ўғай аммаваччаси бор эди. Уч ой олдин шу Чори Ниёзга иккин-
чи хотин бўлиб турмушга чиққан экан. Демак, хотинимнинг поччаси
(ўғай бўлса ҳам) менга ҳам почча!

Бу менинг «поччалар рўйхати»га киритилмаган қирк учинчи поч-
чам.

ҚОРОВУЛ

Ев қочса — ботир кўпаяр.

Мақол

Лойихалаш идораси эски Бухорода — амир даврининг машҳур
қорақўлфуруши Абдурахмон бойваччанинг ташкисига жойлашган.
Қип-қизил кондек товланувчи пишиқ гиштлардан икки ошёна қилиб
қурилган кутидеккина ҳовли. Пастда нақши — нигор, олди кунги-
рали меҳмонхона. У билан туташ яна икки даҳлиз — мадонли уй.
Кунботарга қараган бостирма ва қолган уйларнинг устига ҳам боло-
хона солинган. Ҳовлининг куббали миҳлар билан безалган улкан
дарвозаси офтобга қараб очилади. Ана шу дарвозанинг элак гарди-
шидек келадиغان ҳалқаларида ходимлар бўлмаган пайтларда кечаю
кундуз кулчадеккина ёйма қулф осилиб турарди. Тўғри-да, кимнинг
ҳам иши бор, замона тинч, ҳаммаёк осойишта...

Бир куни идора бошлиғи шаҳар ижроия комитетидан хурсанд
қайтди, ходимларини кабинетига тўплаб, камтарона илжайиб, янги
хушxabарни билдирди:

— Мана, энди бежавотир ухлайдиган бўлдик!— Ҳамма ходимлар
унга ҳайратланиб қарашди. Бошлиқ ҳовлига ишора қилиб: — Биз-
ларга ҳам қоровуллик штати беришди!— деди. Бу янгилик ходим-
ларни унчалик қизиқтирмаса ҳам, «О, яхши-ку... зўр-ку!..», деб кў-
йишди.

Масала қоровул топишда қолди.

— Буниям икки-уч кун ичида ҳал қиламиз,— деди бошлик.
Дарҳақиқат, уч кундан кейин бошлик ҳузурига узун бўйли, ориқ, қоп-қора, чувак юзларининг териси осилиб тушган бир киши кириб келди. У эшикни оҳиста очиб, икки қадам босиб, ичкари киргач:
— Рухсатми?— деди «и» ҳарфини ингичка қилиб айтиб. Бошлик келинг, деб ўрнидан турди. У стулга ўтираркан, ўттизинчи йилларда кийиладиган нусхадаги шапкасини бир оз кўтариб, бошини силади, қирра бурни ўркачига илиниб турган кўзойнаги устидан бошликка қаради.

— Мани ўртоқ Мавлонуф юбордулар, ахрайник масаласинда...
— Ҳа, айтган эдим,— деди бошлик... — Яхшироқ киши топилса...
Қоровулликка келган киши ўзининг ўтмиши ҳақида гапира кетди. Гапирганидаям тожикча, русча ва ўзбек тилининг Фарғона — Тошкент ҳамда Самарқанд — Бухоро шеваларини аралаштириб, сиполик билан бидирларди.

— Бизди исмибиз Абдулбоқий.
Бошлик оқ қоғозга хижжалаб ёзиб оларкан: «Фамилиянгиз?», деб сўради.
— Фамилиябиз Абдулвосий...юф... ёзингизми? Хўш, Абдулвосийюф Абдулхокимович!

Бошлик ёзиб бўлиб: «Эртага бир хабар олинг!», деди. Эртасига янги қоровулга буйруқ берилди. Бошлик қоровулга ховлидаги хоналар ва мол-мулкларни кўрсатаркан: «Бу ер жуда масъулиятли жой, хушёр бўлиш керак, кечаси дарвоза очик қолмасин!», деб анча тушунтирди ва қоровулнинг вазифаларини бир-бир санаб чиқди.
— Ҳа, билабиз, ўртоқ начайлик, билабиз, биз охи ассобий атделда хат тошиганмиз, хўш-хўш!— деб турарди қоровул.

Ўша куннинг ўзидаёқ қоровул дарвозахонадаги уйчани ясатиб олди. Тушдан кейин битта курсича, қопқокли мис офтоба ҳамда битта чойнак-пиёла келтирди. Ҳадемай, идорадагилар билан ҳам апок-чапок бўлиб олди.

— Офтобани нима қиласиз, амаки?
Қоровул хиринглаб кулди.
— Икки кам ҳафтодга кириббиз, тоат-ибодат қилабиз-да, писар, арвоҳларди ҳаққи-ҳурматлари қифтибизда турубдур...

Қоровул бобо ховли юзига сув сепди: бурчакда тўпланган эски қоғозларни ҳафсала билан титкилаб кўрди, кейин йиғиштириб, печкага тикди. Деворда тик туриб қолган супургини тегиб йикитди. Ховли юзидаги гулзор гулларини ҳолилади, тоза баргли райхондан биттасини юлиб олиб, чаккасига қистириб, ўрнидан турди.

— Ука!— деди у ҳалига қадар кетмай чўт қоқиб ўтирган ҳисобчи йигитнинг ёнига бориб.— Мужбит ман бенўбат, сизга мушшай қилган бўлсам...

— Йўк, гапираверинг!— деди ҳисобчи қаламнинг орқасини тишига тираб.
Қоровул унга яқинроқ сурилиб ўтирди:
— Хўш, сиз манга айтинг, Советский валас тузилганига қанча бўлди?

Ҳисобчи йигит ҳайрон бўлиб, қоровулга қаради, чол киприклари

тўкилиб кетган хира кўзлари билан кўзойнаги устидан тикилиб, ундан жавоб кутарди.

— Элик йил!— деди ҳисобчи.

— Падарингизга раҳмат, писар!— деди қоровул бош эгиб. — Энди манга қарангиз, бизди биласизми, ана шу валас учун қанча иш кўрсатиб эрдук. Бухоро инкилоби замонасида подполнийда красний партизан бўлиб... бисёр босмачи унсурларни конний кавалерия билан қиличдан ўтказибидик... Биз десагиз, враг народларни тутишда ҳам кўп-кўп гиройликлар кўрсатибидик...

— Оҳо!— ҳисобчи кизиқиб, қўлидаги қаламни қўйиб, диққат билан кулоқ сола бошлади. Қоровул кўзойнагини олиб, ҳали плаши ўрнига кийиб олган сурп яктагининг барларига артиб, хикоясини давом этдирди.

— Красний партизон бўлибидим, кизил кинижкам ҳам бориди... Йўк хозир... энди бўлса бизда пенсияни кам беради!.. Ука, шуни бизди фамилия билан «Абдулбоқий Абдулвосийюф Абдулхокимовичдан», деб ариза битиб берсагиз, охир бизам революционний ишларда иш кўрсатибидик... шоят элик йил мундой фойда қилса...

— Майли, хужжатларингизни келтиринг!

Қоровул иккала кафтини ёзиб, елка қисди.

— Инди дакумент дейсиз-да, собеседаям шундой дейди... документлар ширкотда ишлаганим ҳам, шуро идорасида ишлаганим ҳам ҳаммаси йитиб кетган, писар, архив йўк дейду. Агар шу масалани тўғри қилсангиз, биздан ҳам иншооллоҳ қайтур...

Қоровул шундай деб хорғин кўзғалди. Бир оздан кейин қўлида қоғоз папка билан ҳисобчи йигит ҳам чиқди. Қоровул эшикни кулфлаб олди. Ҳисобчи дарвозадан чиқаётди: «Ҳалиги масалани бир ўйлаб кўрамиз», деди. Қоровул унга эшитдириб, узун дуо қилиб қоларкан, изидан дарвозани зўр билан итариб ёпди ва оғир занжирни олиб қўйди. Ҳадемай, болохонанинг шифтида ўйнаб турган қизғиш қуёш нурлари ҳам кўтарилиб кетди. Қоровул хужрага кириб, офтоба олиб чиқди, гулзор бўйига чўнкайиб ўтириб, дам-бадам оёқларини юваркан, орқада бир нарса «тап» этди-ю, қаттиқ жаранглаш эшитилди. Қоровул ювилган оёғини ерга босиб, чўчиб ўрнидан туриб кетди. Семиз қора мушук болохонадан ўзини ахлат челаги устига ташлаб, челақни ағдариб юборган эди. Мушук сарик кўзларини чакчайтириб, узун думини ерга теккизиб турарди. Қоровул ердан кичик бир кесак олиб, мушукка отди.

— Ҳа, сакко мондаги!

Мушук лип этиб томга чиқиб кетди. Қоровул лой бўлган оёғини қайта ювди, юз-бетлари, кулоқ орқаларини ювиб оғзига сув олиб, фарғара қилди. Белбоғига артина-артина хужрага кириб, жойнамоз ёзди. Пенсиянинг ҳал бўлишига умид боғлаб, узоқ ўтирди, ниҳоят фотиҳага очилган кафтларини соқолсиз, салки юзларига суртди. Ўрнидан туриб, жойнамозни эшик устига ташлаб, курсичага ўтирди, сўнгра радиони бураб, узун, қоксуяк оёқларини ликиллади, оҳиста тебраниб, концерт эшитди. Концерт ҳам тугади. Кейин радиони пайсайтириб, ташқари чиқди, ой шом еган, ҳаммаёқ зим-зиё. Ховли ҳув дейди, қайтиб ичкари кирди-ю, радиони бор овозда баландлатди.

Ярим соатлардан кейин ўтирган жойида бошини деворга тираб, енгил пинакка кетди, орадан алламаҳал ўтдими-ўтмадими, бир вақт чўчиб уйғонди, ташқарида дарвоза тақилларди. Қоровул ўйлашга ҳам фурсат тополмай, калишини оёғига омонат олиб, югуриб дарвоза ёнига борди.

— Ким ўтда тақкиллайдургон?

Жавоб бўлмади, қоровул дарвоза тирқишидан қарамоқчи эди, яна занжир шақиллади, у хуркович отдек орқага тисарилди-да, бор овозда чинқирди:

— Кито тама?

Яна жавоб бўлмади. Унинг юраги орқасига тортиб кетди. «Ло ҳавло валоқуввата», деб пичирлади, уч-тўрт бор узук-юлук йўталди.

— Бу коронғу шабистонда кимга ишингиз бор? — деди у ялинган-дек қилиб. Бунга жавобан «эхим!» деган йўғон бўқириш эшитилди-ю, дарвоза яна темиргами, тошгами ўхшаш бир нарса билан баттарок урилди. «Ох, парвардигори ажда-ҳазори олам!» Қоровулнинг баданига титроқ кирди. Зина билан югуриб, болохонага чиқмоқчи бўлди, гандираклар йиқилишига сал қолди. Дарвоза шитоб билан тақ-тақ урилди. У шошилиб, телефонга ёпишди. Қаттиқ титраётган кўлининг кўрсаткич бармоғини телефон ғалтагининг «0» тешигига тикиб, айлангирди. Сўнгра «2» рақамли тешикка тикиб айлантираётган эди, дарвоза қаттиқ тақиллади, у қалқиб кетди.

— Алло... алло! — деди ҳансираб. — Бу проект конторни ахрайниги гапираду, бизга ёрдам, бизга ёрдам... Фомилам... фомилам... ҳозир... ана яна тақ-тақ қиладур... фомилам... Абдулбокий тойс Абдулвосиюф... ҳа, ана, бо яна тақ-тақ... тақиллаётур... тез-тез!

Қоровул болохона эшигидан чиқаётганда дарвоза аввалгидан баттарок тақиллади, у тез тушаман деб икки зинапояни битта қилиб босиб, гандираклар йиқилди, боши бориб зина қиррасига урилди. У бир думалаб зинадан ағдарилди-ю, хушидан кетди.

Шу пайт бутун шаҳарни ларзага солиб, ўт ўчирувчи қизил машина келиб, дарвоза олдида тўхтади. Бир маст остонага бошини қўйганча ширингина хуррак отиб ётарди. Уни силкитиб кўришган эди:

— Н... ни... нимага д... д... дарвозани очмайсан, хотинжо...он! — деди инграб.

Бир оздан кейин лойиҳалаш контораси олдида яна икки машина кўндаланг бўлди. Улардан бири адашган мастни олиб хушёрхонага, иккинчиси қоровул — «красний партизан»ни олиб, қасалхонага жўнади.

Дарвозага яна қулчадақкина ёйма қулф урилди.

ҲАМҚИШЛОҚЛАР

Дераза ойнасидан қишлоқнинг тенг ярми кўриниб турарди; машиналар қатнови натижасида ўртаси пўрсилдоқ бўлиб кўтарилган кумлоқ йўл. Ундан, ўн метр нарироқда янги фасондаги уйлар... Кеча окшом учқунлаган қор бу уйларнинг шифрлари новларида қировдек иниб қолган. Айвонлар, дарвозахоналар томига босилган

ғўзапоя, янтоғу шох-шаббаларни олаб ташлаган. Мўрилардан, печкаларнинг қарнайларидан қора, оқиш, кўкимтир тутунлар ўрлаб чиқиб, муздек соф ҳавога сингиб кетади.

Дераза олдида қишлоқ манзарасига маҳлиё бўлиб турган йиғирма олти ёшлардаги, шаҳарча кийинган хушқомат, чиройли йиғит бу тутунларга қараб ўзича фикр юритади: «Анави қарнайдан чиқаётган тутун тошқўмирники, манави мўри остида ғўзапоя ёнаётган бўлса керак, ўртадаги қарнайдан кўтарилаётган қора тутун солярканики... ёмон сассиқ бўлади... Ҳар қалай, қишлоқ обод бўляпти, ҳадемай бу ерга ҳам газ келади...»

— Олимжон!

— Лаббай, онажон!

— Кийиниб олибсан, болам. — Гулли чўян печка ёнидаги қозикқа илинган эски латтага кўмир юқи кўлини артаётган онаси унга мўлтираб турарди. — Ёки?..

— Йўқ-йўқ, онажон, чиқиб соқолимни олдирай дегандим...

Онаси унинг яқинига бориб, пальтоси елкасига илашиб қолган қизил патни олиб ташлади.

— Ҳали улгурасан, болам, бирпас ўтир ёнимда, дийдорингга тўяй бундай...

Йиғит кулди. Она-бола рўбарў ўтириб чой ичишди. Чўян печкада олов гуриллади. Анчадан кейин Олимжон қўнжли ботинкасини кийиб, ташқари чиқди, беш-олти кадам юрмасдан, ортидан онаси чақириб қолди. У эриниброқ яқин борғач, онаси чўзилиб унинг пальтоси ёқаларини кўтарди, пешанасидан ўпиб: «Бор энди, болам?», деди елкасига қоқиб.

Олимжон қишлоқ йўлидан борар экан, шу ерларнинг чанг-тўзонини чиқарган қув болалигини эслади. Юраги ширин, аламли ва қайтиб келмас кунларнинг ёди — хотири билан бир маромда гупиллашга тушди. Чеккиси келиб кетди. Ёнини қовлаб кўрди: папироси уйда қолибди. У йўлнинг юқори томонига — қатта клуб капталидаги магазинга қараб юрди. Магазин қулф, инглизча қулфнинг қалит кирадиган жойига қоғоз ёпиштириб қўйилган. У узок ўйлаб турмасдан магазинчининг уйига бурилди. Мудирнинг уйи янги участка эди. Олимжон тўқ ҳаворанг дарвозани бориб қокди, жавоб бўлмади. Яна тақиллатган эди, енгил кадам товуши ва аёл кишининг шанғиллаган овози эшитилди:

— Ҳае, о, боряпман-ку!

Бошига қора гулли шол рўмол ўраган, қоматдор аёл дарвозани очди, истиғноли юзи бирдан ёришди:

— Э, Олимжон-ку, соғ-омон келдингизми, ўргилай. Ойингизни куттириб шунчаём узок кеталлами? Шаҳарли келинпошша соғ юриптилами?..

— Раҳмат, янга, шукр...

— Ҳар кўрғанда ойижонингиздан сўраб тураман, соғлами деб, ҳа Олимжон, ўргилай ука, бу келинпошшонинг бўйларида бўлгани рост чиқдими ҳали?.. Илойим рост чиқсин-э, ўргилай ука...

Олимжон қизариб ўнғайсизланди. Жувоннинг юзларига бир онинг ичида ғам кўлкаси чўккандек бўлди.

— Янга, тоғам магазинни очмайдилами?

Жувон яна жаврай кетди:

— Хе, тоғангизнинг касалини бод есин, кеча, ўргилай ука, Муфончага тўйга бориб ўлгидек ичибдила... Хе қуриб кетсин тўйням, ароғиям... манга қаранг, ўргилай ука, шу кўтара олмайла, сичқоннинг ўлигидек жасадларига ичишни ким қўйибди экан? Ўзлари-ку андак арок билан таппа-тахт... Э ўлинг-э, дедим кеча!.. Қани, Олимжон, ўргилай ука, киринг, уйга киринг?

— Раҳмат, янга. Папирос олмоқчийдим.

Жувон бирпасда ўзгарди, семиз тиззаларига бесабаб шапатилаб кулди, сўнг:

— Кириб берирок! — деди сал бўғик, нозли овозда.

Олимжон ийманиб дарвоза йўлагига кирди. Дарвоза ғийқ этиб ёпилди.

— Папирос денг? — Жувон эхтирос билан тўлғаниб нафас олди. Бир қўли билан рўмолини оппоқ бағбақасидан пастга тушириб, иккинчи қўли билан йигитнинг билагидан тутди. — Шуни вақтлироқ айтмайсизми-я! У киши у уйда, мана бу ёқ меҳмонхона...

Олимжон бир оз тисарилиб, пайпаслаб дарвозани очди, жувон чаққонлик билан қора баҳмал камзули чўнтагидан очилган бир пачка «Беломор» олиб, жилмайиб туриб узатди. Олимжон унга гуноҳкорлардек журъатсиз бир қаради-ю, гапирмасдан папиросни олиб, изига қайтди, орқадан жувоннинг паст, масхараомуз кулгиси эшитилди.

— Ҳи-я, папиросингиз тугаб қолса, истаган вақтингизда келиб туринг, ўргилай...

Семиз гавда, оппоқ бағбақа, серўсма қошлар ва ниҳоят, масхараомуз кулги аралаш айтилган гаплар уни тамом эсанкиратиб қўйган эди. «Нима бўлди-я. Нахотки... Йўғ-э... йўғ-э!..» У билчбилч лой кечиб бораркан, яна чеккиси келиб кетди. Битта папирос олиб тутатди, томоғига жазиллаб ёпишган аччиқ тутунни совук ҳаво билан аралаштириб тортди. Бир вақт ўзини қишлоқ чеккасидаги сартарошхона олдида кўрди. У ер ҳам берк: бўёғи ўчган фанер эшик зулфинида бурама қулф. Уни яна болаликдаги хотиралар элитди: урушдан кейинги йилларда бу ер керосинхона эди. У ҳам шу ерга тракторлар учун бензин ва керосин олишга келган аравакашлардан ялиниб-ёлвориб уч литрлик бидонларида лампамой олиб кетарди. Ойиси тежаб-тергаб ёқар, унинг қаршилигига қарамай, намозшомданок чироқни ўчирарди...

Олимжон сартарош — уста Ғанининг дока пардали деразасини чертди. Парда бир томонга сурилиб, қора телпагининг ечилиб кетган бир кулоқчинини олдинга қаратиб кийган, юзлари ва бурнининг ости қип-қизил ўғил бола деразага юзини ёпиштириб, тили билан ялаб қўйди, сўнг кўзлари билан «нима дейсиз?» маъносида имс килди.

— Отанг қаерда?

Бола ойнадан бош чайқади. Олимжон овозини баландлатиб тақроқ сўради:

— Отанг қаерда?

Бола кафтини «гапирманг!» дегандек қилиб силкиди, кўллари билан оғзини тутиб, кўзларини чақчайтириб «тиш!» деди-ю, орқага кетди. Ҳаял ўтмай, эски дарвоза қия очилиб, ундан ҳалиги бола чиқди, энди бошида телпаги йўқ эди. Олимжон унга ва дарвозага қаради. Зудлик билан ёпилган дарвозанинг тирқиши ҳамда пастки қисмидан аёл кишининг узун қизил гулли кўйлаги, жиякли кўк баҳмал лозими ва калишли оёғигина кўриниб турарди. У дарҳол болага юзланди. Бола худди катталардек кўлларини орқага қилиб, кўкракчасини кериброк сўради:

— Нима дейсиз?

— Отанг қаердала?

— Сандалда ётибдила.

— Нима бўлган?

Бола бурнини этагига суртиб олди:

— Қасал... Кеча тўйга бойган эдила, аяқ ичганла...

Олимжон кулиб юборди:

— Оббо, полвон-э, турғиз бўлмасам!

— Хо... ўзиз турғизинг, мани сўкалла! — деди бола бурнини тортиб. Олимжон бир оз ўйлаб тургач, болага: «Отанг турсалар, Олим тоғам келиб кетдилар дегин!», деб тайинлади. Бола Олимжоннинг галстуги тўғноғичига ҳавас билан қараб олди-ю, «хўш» деб, катта калишни шалолатиб ичкарига кириб кетди. Дарвоза очилиб, аёл кишининг қадоқ қўли уни ичкарига олди. Олимжон қаттиқ кайфсизланди, уйга қайтаётиб, юраги сиқилгандек бўлди. Синфдоши — уста Ғанининг хотини дарвоза ортидан мўралагани уни ҳайратга солар, эҳ, яна... ҳалиги магазинчининг хотини қилган тушуниб бўлмас қарашма ва масхараомуз кулги сўлғин вужудини гоҳ қитиқлар, гоҳ чимчиларди...

Олимжон папиросининг ярмини чекди, боши айланиб, кўзи тингандек бўлди, енгил йўталиб олиб, папиросни улоқтириб юборди. Қиш суви қўйилган катта пайкал музлигида икки қора кўринди. Бу — муз устида бир-бирини судраб сирғанчиқ учаётган болалар эди. Олимжон уларнинг саломига алик олиб ўтаркан, хаёли яна болалик чоғларига сайр этди... Ушанда Толиб билан бирга худди шулардек яхмалак отишарди. Толиб унинг чопонини орқа этагидан ушлаб ўтирар, у эса терлаб-пишиб этагини тортарди: навбат унга келар, Толиб ҳам уни ғизиллатиб тортиб кетарди. Бир навбат Толиб силтаниб бир тортганда унинг қўлидан чопоннинг этаги чиқиб кетиб, Толиб муз устига қаттиқ йиқилиб тушган, тиши қонаб, бурни шилинган эди. Толибнинг отаси ўғлини йиғидан тийиш учун унинг кулоғини ёлғондакам чўзгани ва у оғримаса ҳам йиғлаб онасига борганини эслади. Ушанда онаси: «Сенга минг марта айтганман, катталарнинг боласи билан ўйнама деб!», дея уйга кириб кетганди. Ичкари кириб қараса, онаси унсиз йиғлаб ўтирарди... Уша йиллар Толибнинг отаси колхозга раис эди... Унинг вафотига ҳам, мана, икки йил бўлай деб қолди... Олимжон болаликдаги дўсти Толибни топиб, бир отамлашмоқчи бўлди. Тракторнинг икки-уч эскирган резина ғилдираги, бир ёқ тахтаси синган тележка ва керосин бочка ағанаб ётган ташки ҳовлига кирди. Меҳмонхонанинг ойнабанд эшигидан

каштали белбоғ билан танғилган бир киши ётарди. Устида иккита кўрпа, пойгақда пайтаваси чувалиб ётган бири тик, иккинчиси ётик кирза этик. Олимжон тиккайган ҳам эдики, ичкаридан бир кўлида бола, иккинчи кўлида челақ билан ориккина аёл чикди:

— Ассалом, — деди у елкасига тушган рўмолини тузатиб. — Келинг, Олимжон ака.

— Салом, келин. Толиб қаерда?

— Кеча денг, Мунғончага тўйга борувдила денг...

— Ана холос! — деди Олимжон кулиб.

— Йўк, чин, Олимжон ака, кейин денг, тўйда кўпроқ ичибдилами денг, кўтарам бўлиб ётибдила... киринг, ана шу меҳмонхонада, мен hozир уйғотаман...

— Йўк, раҳмат, келин, хожати йўк, уйғонса уйга борар.

— Нучук бўлиб келибсиз...

— Раҳмат, бошқа вақт.

Олимжон уйга қайтди. Онаси бир коса шўрвани хонтахта устига кўяркан, сўради:

— Қаерларга бординг, болам?

— Мудирникига бордим.

— Нима қилардинг у ерда? — деди онаси ташвишланиб, кейин саволига жавоб ҳам кутмай, секин-секин сўзлай бошлади. — Уволи ўзига-ку, болам, ўша Султон пиёнининг хотинини ҳам арақхўр дейла... Бечора Султонгина биринчи хотинини туғмайсан деб хайдаб, жаллодга учради, болам... Шунини олди-ю, ўзиям унинг роҳига кирди-қолди... Ҳеч бир бандайи мўмин кўз очиб кўрганидан қолмасин экан... Вой бечора болам-эй, кўзларинг тўла уйку-я!..

Олимжон уста Ғани ва Толибларникига ҳам борганини айтди. Онаси уларнинг ҳам тўйга бориб, пешингача ухлаб ётишганини эшитиб, қотиб-қотиб қулди. Олимжон эснаб: «Кеча поездда уйкудан қолибманми, нима бало?», деди. Онаси айланиб-ўргилиб қаравотга жой қилиб берди. Кечга яқин унинг елкасидан биров секин силкиди, кўзини очиб қаради: боши устида чувак юзли, томоқ остлари салки, кўзлари қизарган Султон пиён турибди. Олимжон қаравотдан сакраб тушиб кўришди. Султон пиён гиламга чўккалаб, майин, ингичка овозда гап бошлади:

— Хали борган экансиз, бизди «Юва» айтдилар... Таклиф қилибдилар, уйга кирмабсиз... Ишлари кўпдир дедик...

— Папиросга борган эдим, магазин берк экан.

— Ҳа энди, ука, ҳаммаёқ тўйгарчилик, бу йил қолхозчилар, йилликкаям анча-мунча олишди... Қаерга борсангиз тўй, зиёфат, хуллас... Қих, ароқдан кўкимизни оляпмиз мақсад, кечаям дорини шах қилдик...

Даҳлизда узук-юлук сўз ва гулдурас қулги янгради. Олимжон ўрнидан сапчиб турди. Эшик очилиб, хонага пахтали ним пальтоси билан қомати янада барвасталашган, юзлари жигардек серқон, ўсиқ қошли Толиб ва бўйда ундан қолишмайдиган, чопон кийиб, белига аскарча қайиш боғлаган, мўйловли уста Ғани кирди. Оғайнилар қучоқлашиб кўришишди.

— Қани, нега сўраб бориб уйга кирмадинг? — деб гина қилди Толиб.

— Қўй, гапирма энди...

Гапга Султон пиён аралашди.

— Бизам ётган эдик десангиз, бир вақт «Юва» уйғотиб қолдилар, ҳа десам, Олимжон келган эдилар, дедилар... кейин «Юва» айтдиларки...

Уста Ғанининг энсаси қотди:

— Хўп, бўлди, энди калта қилинг, пиён, «Юва»нигизни покшўй ювсин! — деди ҳазил аралаш.

— Ўзим ҳам ҳар кеча сувга солиб турибман! — Султон пиён хихилаб қулди. Унинг қулгиси янтоқ оловидек гур этди-ю, тез ўчди.

— Ҳазил ҳазил билан-у, — деди Толиб жиддийлашиб, — тўйга кеч қолмайлик, ҳаммамиз Хонободга... қани, турдик, ўртоқлар, кўчада кутиб туришибди.

Ҳаммадан олдин ўсмирча гавдали Султон пиён дикиллаб турди. Олимжон уларнинг қутқуси билан истар-истамас кийинар экан: «Ҳақиқатан ҳам буларнинг олдида бу... шўрлик — сичқоннинг ўлигидай гап», деб ўйлади. Бирданига ўзини унинг ўрнига қўйиб кўрди, аввал унга, кейин ўзига ва бутун одамиятга раҳми келиб, қаттиқ ачинди. Хўрлиги келиб, қулоқлари остида масҳараомуз қулги ва: «Ҳи-я, папиросингиз тугаб қолса, истаган вақтингизда келиб туринг, ўргилай», деган кинояли сўзлар эшитилиб кетди. Беихтиёр титраб, деразадан ташқарига қаради: йўлда «ДТ-24» трактори «пат-пат» ёниб турар, унинг узун, қалпоқли қарнайдан буруқсаб қоп-қора тутун чиқарди. «Солярка тутуни... ёмон сассиқ бўлади-да...», деб ўйлади, сариқ гулли жун шарфини бўйнига ташларкан, нигоҳи тракторга тиркалган тележкага оғди, унда йигирмага яқин йигит-яланглар бир-бирини туртишиб қийқиришар, жўр бўлиб қимнидир чақиришар эди. У яхшироқ қулоқ солди, бу гал аниқ эшитди:

— О-лим-жон, Олим-жон!..

«Лабиховуз хандалари» китобидан, 1973

ТУҒИЛГАН КУНИМ ҚАНИ?

Ойиси Хуршидни боғчадан вақтли оларкан, тарбиячисига: «Бугун болагинамнинг туғилган куни!», деди. Кундузги уйкудан вақтли уйғотилган Хуршид «туғилган кун»нинг нима эканлигига акли ет-маса-да, қувнаб ирғишлай бошлади:

— Туғийган куним, туғийган куним!— дея қичқирганча олдинга тушди. Ойиси уни зўрға тутиб туриб, майкаси устидан оқ шойи кўй-лакчасини аранг кийгазди. Хуршид баттар ирғишлар, лабларида музикага ўхшатиб, турли овозлар чиқарди.

— Дуввув... туғийган куним...

Хуршид йўл бўйи ойисига бидирлаб келди, ховлига яқинлашган-да чопачопа дарвозадан биринчи бўлиб кирди, атрофга аланглаб, бир нималарни излаган бўлди. Кўзига ҳеч нарса илинмади. У югурганча катта уйга ўтди: уйнинг ўртасига узун стол қўйилган. Стол устида турли хилдаги емишлар. Хуршиднинг кўзи, ўртаси кип-қизил гулли тортга тушди. Мацца! У тортга қўлини чўзган эди — етмади. Яқингинадаги стулни қўйиб, чакқонлик билан ўрмалаб чиқди, тор-нинг гулли жойига чангал урди. Биттасининг гулини тамомлаб, иккинчисига қўл чўзаётганда, ойисининг овозини эшитди.

— Вой ўлмасам, нима қилиб қўйдинг!— ойиси югурганча келиб, уни стулдан олиб, ташқари судради. Улар эшикдан чиқаверишда, Хуршиднинг кўзи тош ойнага тушди: бурни, юзлари оппок. Худди циркдаги амакидай. Ойнага қайта ўгирилиб қараркан, билаги билан бурнини артди. Ойиси ҳамон жавварди. — Энди ман нима қиламан, бирпас шошилмасанг-ку, ўзим кесиб берардим.

Ойиси уни чўмилтирди. Патли сочикка ўраб, ўзи ўйнайдиган уйга олиб кирди. Хуршид гилам устида бир думалаб, ўрнидан турди-да, очилиб кетган сочикни оёқчалари билан тепа бошлади. У семизгина, думдумалок. Ойиси уни зўрға қувиб тутаркан, кикир-кикир кулар, лабчаларини чўччайтириб, аллақандай овозлар чиқарарди. Янги кийим кийдираётганда, Хуршид баттар қувнаб, ойисининг бўйнидан ачомлаб олди. Матросча кўйлак ва калта шимининг чўнтақларига қўлини тикиб кўрди. Ойиси унинг энсиз елкаларидан тутиб, пушти, намчил, нуқра юзчаларига ширин бир меҳр билан бокди. Шу пайт Хуршиднинг бурни билан кош ораллиғида майин ажинлар пайдо бўлди, оғзи ярим очилди... аксирди. Ойиси: «Ўх, урди!», дея сочик-нинг учи билан унинг бурнини қаттиқ артди. Хуршиднинг бурни ости кип-қизариб, кўзларида ёш айланди.

— Қани сизлар?— Уйга отаси кирди. Хуршид бурун остининг оғриганини ҳам унутиб, отасига қараб югурди, отаси чўнқайган эди, унинг бўйнидан ачомлаб олди. «Сизни туғилган кунингиз билан чин қалбдан табриклайман, хурматли Хуршид Савриевич!», деди отаси йўғон овозда унинг бетларидан «чўлп-чўлп» ўпаркан. Хуршид ўзини отасининг билагига ташлаб, яйради. Отаси ўрнидан турганда унинг кўлларига осилиб, оёқлари орасида арғимчок учди.

Ота хурсанд, она шод, бола бахтиёр.

— Қани онаси, тезроқ бўлинг, ҳали-замон меҳмонлар келиб қолишади,— деди отаси. Хуршид: «Меҳмонлай, меҳмонлай!», деганча ирғишлаб, ташқарига отилди. У қўшни болаларга бориб қўшиларкан: «Мани туғийган куним бой!», деди мақтаниб. Унга ҳеч ким эътибор бермагач, ҳафсаласи пир бўлиб, уйга қайтди. Ойиси ошхонада экан.

— Ойи... туғийган куним тани?— дея сўради ойисининг оёқ-ларига ёпишиб.

Ойиси қах-қах уриб кулди:

— Туғилган кунинг кечкурун бўлади... меҳмонлар келганда!— деди унинг бошини силаб.— Бор энди, болам.

Хуршид қўшни хонага кириб, кеч бўлишини кута бошлади. Уй бурчида тўнтарилиб ётган пачоқ «самосвал»га ип боғлаб, уйнинг у бошидан, бу бошига «дириллатганча» бориб кела бошлади. Кейин биқинига «Молоко» деб ёзилган сариқ машинасини «самосвал»га кўндаланг қилиб юклаб, оҳиста судрай бошлади. Тезда бундан ҳам зерикди. Катта уйга яна бир бор кирмоқчи бўлди. Борса, эшик очилмади. Узок уннади. Очилмади. Ўтириб олиб, бор овозда йиғлашга тушди. Отаси келиб:

— Нега йиғлайсан?— деб сўраган эди, оёқларини типирчилатиб, баттар йиғлади. Шу аснода дарвоза кўнғироғи жириглади. У ҳам кўзларидаги ёш билан отасига эргашиб, дарвозага югурди. Ховлига учта амаки кирди. Иккитасининг бўйи отасиникидан баланд, биттасиники отасиники билан барабар. Олдинги амакининг қорни катта. Ҳар уччала амакининг ҳам қўлтиқларида қоғозга ўроғлик нарса. Нима бўлди экан? Ошхонадан ойиси югуриб чиқиб, меҳмонларни хурсанд қарши олди. Қорни катта амаки, кейин бошқалари ҳам қоғозга ўралган нарсаларини ойисига беришди. Ойиси ошхонага, отаси билан меҳмонлар катта уйга йўл олишди. Улардан кейин яна битта амаки, иккита хола келди. Уларни ҳам онаси «Хуш келдийизлар», деб қарши олди. Хуршид уларга ағрайиб қарар, ўзига эътибор бермаганларидан ўксиниб, бир четда мунғайиб турарди. Чунки, уларнинг уйларига бундан олдин келган меҳмонлар доим уни ўпиб, юзига секин уриб қўйишарди. У ҳам меҳмонларга эргашиб, катта уйга кирди. Ҳамма ўзича гапирди. Отаси радио ёнида. Музика янгради. Қорни катта амаки тўрда, гулдираб кулади. Хуршид бурчакка қисилиб, уларга ер остидан қарайди. Ён томондаги хола унга қараб жилмайди. Тишлари тилла. Ярақ-ярақ қилади.

Хуршид ғизиллаб ташқари чиқиб кетди. Бир оздан кейин қайтиб келиб, аввалги жойини эгаллади. Тилла тишли хола унга қараб, тақроп жилмайганда, у ҳам жилмайди. Унинг тишига чойнинг ялти-

роқ қоғози қопланган эди. Хола бир қаради-ю, кейин ковоғини солиб, четга бурилди. Хуршид аччиғи чикди, деб ўйлади, секин оғзидан чойқоғозни олиб, бармоқлари орасида эзғилаб, шарикча ясай бошлади. Шу орада уйга меҳмонлардан яна беш-олти киши келди. Столнинг охирроғида ўтирган сочи кўп тоға унга қараб туриб жилмайди, кейин ўнг кўзини қисиб кўйди. Хуршид ҳам унинг қилиғини такрорларкан: «Яхши тоға...» дея кўнглидан кечирди.

Бир оздан кейин қорни катта амаки ўрнидан туриб, йўғон овозда бир нималар деди. Хуршид ўзининг отини эшитганда, диққат билан қулоқ сола бошлади.

— ...Вот так, Хуршид-жон бизнинг энг талантли укамиз, ўзи ёш бўлишига қарамай республикада хизмат кўрсатган артист деган шарафли унвонга сазовор бўлган Саврижон Салимовнинг нури дийдалари, тўнғич фарзандлари... Тўғри, агар ўтган йили туғилган фарзандлари ҳам бўлганда эди... Хўп, бунинг зарари йўқ, бундака неудачнийликлар ҳаётда бўлиб туради... Мен имкониятдан фойдаланиб, Саврижон Салимовнинг талантилари ҳақида икки оғиз гапирмоқчиман. Дарҳақиқат, у киши театримизнинг ёш, умидли ва истиқболли актёрларидан. У киши бошқа баъзи артистларга хос бир-бирини кўра олмаслик, жиззакилик, боринги, ичикоралик иллатларидан тамоман тоза ва мусаффо. Мен у киши билан илк марта театршунослик институтининг фойсидида...

Хуршид бу сўзларнинг фарқига бормайди, боши оғирлашиб, гувиллайди. Пойгакка яқин жойдаги стулда ўтирган отасининг оёқларига суйканади. Отаси уни кўтариб, тиззасига ўтқазаркан: «Жим ўтир!», деб ўпиб кўяди. Меҳмонлар қадаҳларни уриштириб, ичишади. Тилла тишли холанинг юзи худди дори ичгандек буришиб кетади. «Аччиқ экан...», деб ўйлайди Хуршид. Бир қарсакдан кейин отаси уни ерга тушириб, ойиси узатган олача тўнни қорни катта амакига кийдиради. Ҳамма қарсак чалади. Отаси қорни катта амакини зўрға кучоқлаб, ўпади. Яна чапак. «Ҳе-ҳей, қизик бўлди...», деб ўйлади Хуршид. Отасиям, ойисиям ташқари чиқиб кетгач, Хуршид нимагадир ўзини ноқулай, ёлғиз ҳис этади, бошини эгганича уялиб туради. Қулоғига санчкиларнинг товоқларга бир маромда тегиб турган «шикшик» эшитилади. Хуршид ер тагидан меҳмонларга қарайди. Ҳамма кулиб турибди, у бир оз дадиллашади. Ҳамма ўз гапи билан овора.

У стол киррасига осилиб, вазадаги олмага интилади. Боядан бери унга икки-уч марта кўз қисиб, кулиб кўйган «яхши тоға» битта олма олиб беради. Хуршид «яна, яна» дея столга сакрайди. «Яхши тоға» яна битта олма беради. Хуршид иккала олмани икки қўлида кўксига қисганча эшикка томон бурилади. Ойиси келмоқда эди. У чопқиллаб, ойисига ташланади ва битта олмани унга тутқизади. Хуршид ойиси билан келиб ўтираркан, яна ўз номини эшитиб қолади. Дераза ёнида бир амаки сўзларди:

— ...Хуршид-жоннинг туғилган кунлари шундай бир даврда ўта-яптики, шонли халқимиз, шу жумладан, бизнинг театримиз ҳаётида жуда катта воқеалар содир бўлаётган бир пайтда... бу ҳақда ҳали сўзга чиққан театримизнинг отахони, ҳурматли Шодмонхон акамиз ҳам жуда яхши гапларни айтдилар. Азиз дўстлар, мана қаранг,

бугунги юбилей, то-ес, именина дастурхонини товукдан тортиб тортигача, арокдан тортиб коньяккача безаб турибди, турли хилдаги закускалар, ҳаммаси муҳайё...

Хуршиднинг боши тагин гувиллай бошлади. У гапирётган амакининг бошида уй шифтида осилган қандилнинг гужум чироқларини кўради... Қизик! Ойисидан секин сўрайди.

— Ойи, ану амакимми чочлайи тани?— Ойиси пешонаси ялтироқ, орик театр суфлери Шоназар акага қарайди, кулгисини билдирмаслик учун қуйи лабини тишлаб Хуршидни жеркийди.

Хуршид кўзларини очиб, юма бошлайди. Дастурхонга янгидан келтириб кўйилган кабобдан унинг ҳам егиси келади. Хайрият, онаси ташқари чиқди. Хуршид ўзига олма берган «яхши тоға»га қарайди, у ёнидаги хола билан гаплашиб ўтирарди. Нима килиш керак? Столнинг тўридан кўйиб келинаётган кабобдан буғ кўтарилади, сочи йўқ амаки бўлса ҳамон сўзлар, чамаси, ҳозиргина кўйилаётган кабоб ҳақида гапирарди. Ана, ниҳоят, «яхши тоға» ўз олдида товоқ учун жой очади. Хуршид бир оз мулоҳазали қараб туради, сўнг эркаланиб бориб, «яхши тоға»нинг тиззаларига суйканади. Меҳмон битта суюк олиб, болага тутқизади. Хуршид суюкни олади-ю, икки қўллаб, оғзига элтади, бошини эгри қилиб, узоқ мижийди. Чандир экан. У қўлидагини секин стол устига ташлайди ва «яхши тоға»нинг тиззасига ёпишиб, энди ўзи столга кўтарилмоқчи бўлади.

— Ана холос, ҳамма жойимни ёғ қилиб юбординг-ку!— дейди «яхши тоға» унинг қилакчаларидан қаттиқ ушлаб. У қайтиб ерга тушади, «яхши тоға» бўлса рўмолчаси билан шимини тозалайди. Бу воқеадан хабар топган ойиси уни қаттиқ жеркиганча судраб, аввалги жойи — эшик ёнидаги бўш стулга ўтқазди.

— Ана шу ерда кўмилиб ўтир!— дейди паст, шиддатли овозда. Хуршид бошини кўксига солганча бирпас пишиллаб ўтиради, ҳамма ўзи билан овора. Ҳеч ким унга эътибор бермайди. У нима қилишини билмай, бош бармоғини сўра бошлайди. Зерикади. Оёқларини ўйнатади. Бир вақт яна ўз отини эшитиб қолади.

— Мен Хуршид-жоннинг ойилари ҳақида гапирмоқчиман,— дея сиполик билан сўзларди «тилла тишли хола».— Ҳақиқатан ҳам Шоҳистахон ўз номларига яраша, исмлари жисмиларига монанд жувон. У киши менинг қизликдаги дугонам. Ҳали эсимда, биз институтда ўқиб юрган вақтимизда мен атлас кўйлак тиктирсам, иккита тиктирдим, у киши бирор туфли олсалар битта эмас, иккита олардилар. Иккалаимизнинг ҳам размеримиз бир эди-да. Ҳали баъзи бировлар мени кўриб қолишса, сиз Шоҳистанинг синглизимисиз, деб сўрашади.

Ойиси пойгакда туриб кичкиради:

— Синглизимиз эмас, опасимиз, деб сўрашса керак?!

Ҳамма кулади. Хуршид ҳам ўз-ўзидан жилмаяди, ер остидан «яхши тоға»га қарайди. У ҳам кулиб ўтирибди. Меҳмонлар «тилла тишли хола»нинг гапидан кейин ўз қадаҳларидагини ичишади. Ойиси ҳам ичади. Уларга маза. Хуршиднинг ҳам сув ичгиси келиб кетади, чакқонлик билан стулдан туриб, хуркибгина «яхши тоға»нинг би-

қинига бориб тиқилади. Лекин «яхши тоға» ундан хафа — четга бурилиб олган. Хуршид кичкина кафтчаси билан «яхши тоға»нинг тиззаси устида қовуштирилган ўнг қўлини оҳиста сийпалайди. «Яхши тоға» эътибор бермасдан, ёнидаги киши билан сўзлашади. Хуршиднинг юраги сиқилади. Сув ичгиси келади. У оёқлари учуда туриб, шишага қўл чўзади — қўли етмайди. Дик этиб сакрайди — яна етмайди. Иккинчи марта сакраганда сув тўла шиша тарелка устига ағдарилади. Даҳшатли овоздан Хуршид чўчиб тушади, сўнг апилтапил стол остига бекинади. «Яхши тоға» ўрнидан туриб кетади.

— Оббо... Энди буниси бормиди?!— дерди у шимиға тўкилган сувни дастрўмоли билан сидираркан.

Меҳмонларнинг: «Сув — равшанлик», дейишларига қарамай, ойиси Хуршидни стол остидан судраб чиқаради, унинг кўзлари ёшли, ойисига илтижоли қарар, меҳмонлардан мадад сўраб жавдирарди. Хайрият, ойиси урмади.

— Юр энди, уйқунг келди!— дея уни судрагандек қилиб, нариги уйга олиб ўтади. Бурчакдан бир уюм кўғирчоқларни олиб, унинг олдиға ташлайди.— Ма, мана буларингни ўйнаб ўтир, меҳмонлар уят қилишади... уйға ўта кўрмаки!..

Хуршид тескари қараб гингшийди:

— Туғийган куним тани?

Ойиси эшик томон юраркан:

— Эрта топиб бераман!— дейди ишонтириб.

Хуршид кўғирчоқларига қиё ҳам бокмай, узоқ ўтиради. Зерикади, юраги тўлишиб, кўзларига ўз-ўзидан ёш келади. Хўрсинади. Унсиз йиғлайди. Шу холича кичкина гавдаси эгила-эгила оҳиста биқинга ағдарилади. У оёқларини чўзиб, қўлларини ёнга ташлайди. Унинг бир оз синиққан, лўппи юзчаларида кўз ёшлари қотиб қолган, пишиллаб нафас олади.

Кўшни хонада ҳамон унинг туғилган куни нишонланар, меҳмонларнинг бири отасини мақтаса, иккинчиси онасини мақтарди. Аҳён-аҳёнда у уйқу аралаш ўз номини эшитганда:

— Туғийган кунимми бей... бей!— дея гингшиб қўяр, чамаси аллақандай мавҳум тушлар кўрар эди.

ТЎТИХОН

Сен умрни мўътабар бил,
Йил деган бир дона йил.
Ой деган бир дона ойдир,
Кун деган бир дона кун.

Жамол Камол

Чилдирмачи йигит чўғ тўла манқалда доирасини кизитиб олгач, қани бошладик, дегандек кўз қисди. Қўнғиз мўйловли, гавдаси бузук ашулачи ўрнидан туриб, торини кулоғи яқинига келтириб, черта

бошлади. Тўйхонаға файз кириб, яшнаб кетди. Катнинг икки четида атлас лозимли оёқларини осилтириб, бири ўн саккиз ёшли, иккинчиси ёши ўтинқираган, серажин бетларига ҳаддан зиёд упа суриб, қошиға ўсма қўйган орик жувон ўтиришарди. Ашулачи «Қайроқ ялласи»нинг уфорига ўтаркан, уларға яқин келиб:

— Қани, Тўти, йўргала!— деди. Жувонлардан ёши ўтинқирагани тилла тишларини йилтиратиб ўйинга тушиб кетди. Ашула авжға чиқар, раққоса ҳар айланганда, бир оз кенгрок қилиб тикилган қизил, ялтирок қўйлаги орик, чўпдек гавдасига ўралиб, чирмашиб кетарди. Тўтихон бир давра айланиб келганда аллақим балавд овозда:

— Бай-бай, юзиндан аканг, худди аммамнинг ун пўстаги-я!— деб кичқирди. Ўша столда кулгу кўтарилди. Тўтихон гўё ҳеч нарса сезмагандай изига қайтди. «Қизик, одамларнинг базмға иштиёки қолмабди,— деб ўйлади у ҳафсаласи пир бўлиб, жойиға ўтираркан.—

Пул қистириш ҳам йўқ...»

Давраға Тўтихоннинг шериги — Ҳамрохон чиқди. Ҳамма қарсақ чалди. «У ёш-да, жувонмарг.— Хаёлидан кечирди Тўтихон.— Бўл-маса ўйини бир пуллик. Жилваси ҳам зўр эмас... Бошини ликилла-тишини қаранг, яна чапак ҳам чалишади-я... у ёш-да... Ўху, пул қистириш бошланди...»

Тўтихон ўз ўтмишидан бир воқеани эслади: бундан ўн йилча олдин Янгибозор ПОсининг омбор мудири тўйида Саидахон билан айтишгани кўз олдиға келди. Ўшанда у ёш эди. Саидахоннинг ёши ўтиб қолганлиги учун тўйдагилар фақат унга пул қистиришганди. Саидахон аламиға чидай олмай, унинг юзига чой қолдигини селган эди. Мана энди унинг ўзи Саидахоннинг ҳолиға тушиб ўтирибди.

Чапани йигитлар қўлларида пиёла билан Ҳамрохонға хушомад қилиб, олқишлар ёғдиришар, зардўзи дўпписи остиға кўк, қизил пулларни қистиришарди. Тўтихоннинг юраги эзилиб, рашк ва хусуматдан юз терилари тортишди, кўз олди қоронғилашиб кетди: «У ҳали ёш-да!.. Манам эдим сандай, санам бўласан мандай!..» Раҳматли онасидан кўп марта эшитган шу сўзларни дилида такрорлади. Негадир, кейинги пайтлар онаси тез-тез тушиға кирарди. Кеча кечаси ҳам азонға яқин онасини туш кўрибди: ҳаммаёқ туман эмиш. Туман ичидан онаси янги чиққан, сут рангидаги «Волга»ни ўзи ҳайдаб келганмиш-да, унга: «Ўтир, қизим, отангни ёниға борамиз!»— деганмиш. У машина эшигини очиб, энди ўтираман деганда машина юриб кетганмиш. «Она, тўхтатинг! Мени ҳам олиб кетинг!», деб кичқирамиш у...

Тўйхонада янграган қарсақ уни ўзига келтирди. Ҳамрохон рақсини тугатиб, таъзим қилди-да, қарсақлар кузатувида жойиға келиб ўтирди. Тўтихон эриниб, катдан тушаркан, оёқларида аллақандай беҳоллик сезди. «Чарчабман.— Қўнғлидан кечирди у.— Йўқ, ҳали баданим кизиган эмас...» Ашулачи ва чилдирмачи орқада, Тўтихон олдинда икки қатор қўйилган стол оралиғида хизмат қилиб юришарди.

— Холажон, неварадан нечта?— Ен томондан кайф аралаш хирилдоқ овоз билан сўралган бу саволни ҳам Тўтихон эшитмаганга олди. Ўша столда қийқирик кулги ва изидан: «Яна ўсма ҳам қўйиб-

дилар, олмос кўйлакни айтинг, эсиз олмос!», деган кесатик сўзлар эшитилди. Тўтихон тўйга чиқиб, бу хил камситилишни кўрмаган эди, чарх уриб айланаман деб стол киррасига куймичини уриб олди. Оғрикдан кўзлари ёшланди. Шу ёш аралаш ўзига томон пиёла кўтариб келаётган кишини кўрди-ю, тишларини йилтиратиб, аянч жилмайди. Ҳа, пул кистирмоқчи. Айланиб, пиёла ва битта ўн сўмлик тутиб турган барра телпакли кишига рўпара бўлди-да, муқом қилди. Йигит пулни узатаркан:

— Опажон, бир илтимос, Сиз ана бу пулни олиб, ўтиринг, анави киз ўйнасин!— дея кат томон ишора қилди. Тўтихоннинг қўлидан йигит узатган пиёла тушиб кетди, у худди чўчигандек бир буришди-ю, яна мажбурий бир вазиятда йўрғалаб, раксиди давом этди. «Одамлар... нақадар шафқатсиз!— Унинг тилла тишлари катта электр чироида йилтилар, бутун гавдаси кенг, ялтироқ олмос кўйлаги ичида ишваланар, аммо, юраги эзилиб, кимларгадир нафрат ёғдирарди. — Бераҳмлар! Юзимга айтишди-я!.. Ў ана, яна биттаси бўкирди: «Холам ҳам долгоиграющий эканларми?!» Энди ўтираман... Ҳа, ўтираман».

Тўтихон катга ўтираётди, Ҳамроҳонга зуғум қилди:

— Туринг энди, устоз!

Ҳамроҳон катдан тушаркан, даврада яна мастона кийкирик: «О, бўсин!», «Ёши чикди... ана бу бошка гап!», деган овозлар эшитилди. Тўтихон чўнтагидан иккита бир сўмлик ва ҳали: «Сиз ўтиринг, анави киз ўйнасин!», деб унинг кўнглини хуфтон қилган киши берган ўн сўмликни олиб, яқинидаги сумкага солди. Тушум жуда кам. У ўзини аллақандай хорфин, руҳсиз сездди. «Наҳотки яна касалим... йўқ-йўқ, ўйламаслик керак... Яхшиси, даврага қарай-чи...»

Даврада тўйчи ва тўйхўрлар сафланиб, Ҳамроҳонга пул қистиришга ошикишар, қайси бирлари: «Дўст!», деб кичқирар, кимлардир мухаммас айтмоқчи бўлар, Ҳамроҳон қўли кўксиди, бошида пул билан таъзим қиларди. «Ер ютгур!— қарғади Тўтихон.— Рақс ўрнига пул йиғди-ку бугун... ҳали ҳусни бор-да, жувонмаргнинг...»

Ҳамроҳон узоқ ўйнади. У ҳансираб ўтираркан, торчининг ишораси билан Тўтихон катдан туша бошлади. Бу гап у лапар айтиб, даврадагиларни ўзига ром этмоқчи бўлди. Лекин, шу пайт кимдир микрофонга «пфф-пфф»лаб гап бошлади:

— Агар Тўтихон холам яна ўйинга тушсалар, бизлар кетамиз!

Бутун тўй — беш юз кишилик давра кулди. Момагулдиракдек кулги бир гумбирлади-ю, чакин чаққандай бўлди. Ҳамроҳоннинг жон ҳолати: «Войдод!», деган чинқириғи эшитилди. Ашулачи торини ташлаб, катга томон югуриб кетди. У ерда Тўтихон алчайиб, ҳушсиз ётарди, ранги оппоқ ўчган, қўл-оёқлари чангак бўлиб титрар, оғзидан кўпик чиқарди. Ҳамма гур ўрнидан турди. Кимдир сувга чопди, кимдир пиёзга...

Эртасига Тўтихон бойлиги тўлиб-тошган уйда ёлғиз, ранги синик холда ўтирар, ўзининг кайф-сафо билан ўтган умрига ачинарди. Бир вақтлар у театрда ишларди, раҳматли биринчи эри ғижжакчи эди. Ўша вақтлар ҳам бир давр экан. Ҳали эсида, ўша — юзига чой

қолдиғини сепган Саидахон уни биринчи марта қўярда-қўймай тўйга олиб чиққанди. Кейин бошланди. Мажлисларга тушди, газетада танкид қилиб чиқишди. Оқибат, театрдан ҳайдалди... «Отига иш бўлса бўлди-да», деб район халқ театрида, у ердан ҳайдалгач, кўш-ни район маданият уйида ишлади... Лекин, тўйни қанда қилмади. Уч марта эрга чикди. Учталаси ҳам уни ташлаб кетди... Кошкийди ўша биринчи эридан туғилган ўғилчаси тирик қолган бўлса!.. Кейингиларидан бола кўрмади... Ҳайт-ҳуйт дегунча умр ҳам ўтиб кетди. Эсиз умр... У билан бир кунда театрда ишга кирганлар уивонга эга, у-чи? Нега юраги санчади-я?... Соат ҳам беш бўляпти, шерикларидан ҳамон дарак йўқ. Наҳотки кечаги воқеадан кейин... Шундай бўлди: шериклари ўша кунни ҳам, ундан кейин ҳам келишмади. Тўтихон кенг, жиҳозли уйда мунғайиб ўтирар, оқшомлари ҳам кўзларига уйку ўрнига юм-юм ёш келарди. Учинчи кун у тўйга бормасликка қасам ичди. Лекин, қандай бўларкин? Ишга кирсинми? Йўқ... яна юзини сарғайтириб, маданият уйига борадими? Асло! Ҳамма жойда иш тўлиб ётибди, лекин бирортаси ҳам кўнглига ёкмайди. Бундан ташқари, ҳар қандай ишга кучи етмаса керак... Э ана... нима гап бўлдийкин? Қўча томондан фарёд эшитилди. У ўрнидан эриниб кўзгалди-ю, дераза пардасини икки тарафга суриб, йўл томон қаради: бошига оқ ўраган, сарван-лачакли кампирлар ўтиб боришяпти.

«Э, бечора, Асад бобо дунёдан ўтибди-да,— деб ўйлади у.— Тўй билан бўлиб, бирров кўриб ҳам чиқа олмадим... эсиз одам... Борсаммикан?...»

Тўтихон бундан ўн беш йил олдин онасининг азасида тиктирган оқ камзулини топиб кийди. Бўхчада сарғайиб кетган оқ доқа рўмолини ўраб, ташқари чикди. У Асад бобоникига келганда, хотинлар давра олишиб, гўянда — йиғичи Хосият бувининг айтиб-айтиб йиғлашига қўшилиб, фарёд чекишарди.

У ҳам даврага кўшиларкан, беихтиёр: «Хосият бувининг овози унчалик яхши эмас экан-ку», деб кўнглидан кечирди ва ўзи ҳам аста-секин овоз солиб, йиғлай бошлади. Ўз овозининг ҳамманикидан баланд ва шикаста эшитилаётганига қаноат ҳосил қилгач, негадир кўнгли ёришгандек бўлди. Аёллар йиғидан тўхташди. Бир вақт кимдир унинг сонидан секин чимчилади.

— Ҳа, Шаҳодат хола!

— Худогина кўтарсин сени, ўлиқкаям ўсма билан келаллами, адо бўлгур?!

— Қошим бўлмаса, нима қилай, хола?!

Шаҳодат хола сарвайн печини елкаси оша ташларкан: «Бе!», деди. Аёллар яна йиғи бошлади. Навбатдаги йиғи тинганда, Тўтихон Шаҳодат холага яқин келди.

— Холажон!

— Гапир, Тоти!

Тўтихон чуқур сўлиш олди ва йиғламсираб:

— Агар ажалим етиб ўлсам... мени сиздан бошка кишим йўқ, васиятим шу: мурдашўйга айтинглар, қошимни ўсмасини ювмасин. Шаҳодат хола Тўтихоннинг елкасига муштлади.

— Емон ният қилма, отарчи ўлгур!
— Гап шу!— деди Тўтихон қикирлаб кулиб.— Ўлсам, мурдашўй кошимни ўсмасини ювмасин!
— Бўлди, бас қил, сен ўлсанг лабингу тирноқларингни ҳам бўяймиз!

Уларнинг гапи ҳовлига бир гуруҳ аёллар кирганда бўлиниб қолди. Хосият буви ўртага бўйи етган кизларни олиб, яна айтиб-айтиб йиғлашга тушди. Ўлик чиқарилгач, Асад бобонинг икки қизи Хосият бувига икки кўйлақлик вискоз, ўн сўмдан йигирма сўм пул беришди. Тўтихоннинг кўзлари қоронғи кечада оловланган мушук кўзидек ялтираб кетди. Охирги марта овоз солинаётганда Тўтихон: «Хосият буви қарибди... овози йўқ, айтадиган нарсаси шикаста эмас!», деб ўйлаганча, овозини бир парда баланд қилиб, фарёд чекди.

Одам захрини одам оларкан. Тўтихон отарчиликда бозори касодга учрагач, гўяндалик ва «Хотинча хатми қуръон — оши биби сешанба»ларда кайвониликни машқ қила бошлади. Айниқса, унга гўяндалик чўт келарди. Овози бор, афтини буриштириб, кўзларидан ёш чиқара олади. Унинг «гўяндалик бўйича гастроли» икки яшар боланинг азасидан бошланди. Мурда эгалари Хосият бувига киши юборишган экан, у районга, кизиникига кетиб қолибди. Оқ рўмол боғлаб, янгидан тиктирган оқ камзул ва амиркон махси-калиш кийган Тўтихон ўртага тушди.

— Қўчқор эдинг ўзгинанг...

Тўтихон биринчи мисрани айтиб: «Вой болам!», дейиш ўрнига «Вохей бола!», деб юборди. Хотинлардан кимдир: «Вой мен ўлай! Азани ҳам тўйга айлантирдилар-ку!», деди. Лекин унинг сўзини йиғи билан бўлиб ҳеч ким эшитмади. Тўтихон лабини қаттиқ тишлади, кейин қайта бошдан қуйини ўзгартириб, гўяндаликка тушди:

— Қўчқор эдинг ўзгинанг, во болам!

Шунқор эдинг ўзгинанг, во болам!

Онагинанг кўзларига, во болам!

Гулзор эдинг ўзгинанг, во болам!

Хотинлар ҳар мисрадан кейин «во болам!» нақаротини айтиб, шундай укириб йиғлашдики, Тўтихон ёшлигида — тўйда ўйнаб муваффақият қозонган пайтларидагидек ҳузур қилди. Унинг авжи келиб, тўйларда айтиб юрган шикаста ашулаларини гўяндалик қуйи билан қайта ишлаб, нола қиларди...

Шундан кейин Тўтихон яна уч марта азага борди. Давра олиб гўяндалик қилди. Ўзи йиғламаса ҳам, қанчадан-қанча сўқир кўзлардан ёш чиқарди. Ҳар гал уйига бир бўҳча латта-путта ва холи бақудрат пул билан қайтарди. Лекин у оқшомлари уйқусизликдан азобланарди. Азройили гулчин экан: бечора Тўтихон! Бир кечаси эрталабгача ухлай олмай юраги ғашланиб чикди. Ниҳоят, эрталабга

I Кайвони — дастурхончи.

яқин тутқаноғи тутиб, гўяндалик санъати гуллаб-яшнаётган бир пайтда жон таслим қилди. Эрталаб маҳалла одамлари тўпланиб келиб, тараддуд кўришди. Майитани мурдашўй тахтага олаётганда Шаҳодат хола эшик орқасига келиб:

— Раҳматлини бошига сув солаётганда эҳтиёт бўлинглар,— дея йиғламсираб овоз берди.— Ўсмаси ювилиб кетмасин... Васият қилувди бечора...

Тобутга кўрпа тўшаётган мўйловли, ҳазилкаш Фиёс тоға:

— Ҳах, гапни қаранг,— деди энсаси котиб.— Ҳали бу раҳматли лаҳатдаям концерт кўрсатса керак. Мункарнакирларга ишва қилиб...

Кимдир: «Ғарибгина оп...пам!» деб, аста йиғи бошлади.

ЧАКИМЧИ

Директорнинг холаси вафот этиб қолганлиги сабабли комбинат ходимларини яқшанба куни пахтага маҳаллий комитет раиси, урушда бир қўлидан айрилиб келган — Иззатулла ака олиб чиқадиган бўлди. Эрталаб шаҳарнинг қок марказидаги биринчи ҳаммом олдида тўпланишди. Ўн нафар сартарош, этикдўзлар цехидан беш киши, идора ходимларидан ўнга яқини кичик автобусга тушиб, шаҳарга яқин «Роҳат» колхозига йўл олишди. Колхоз идораси олдида уларни галифе шим, кўк брезент этик, бошига хас шляпа кийган, эни билан бўйи баб-баравар партия комитетининг секретари кутиб олди. У олдинда ўтирган Иззатулла аканинг чап қўлини олиб кўришди, бошқаларга: «Яхшимисизлар?»— деган маънода бош силкиб қўйди.

— Қани, бизга пайкални кўрсатинг,— деди Иззатулла ака кулиб.— Бу азаматларнинг харқайсиси бир «зангори кема»ча пахта теришга кодир...

Партком секретари автобустагиларга кўз югуртиб чикди-да, қаҳқаҳ уриб кулганча идора томонга қараб чақирди.

— Очил, ҳо Очилвой!

Идорадан рангги бир оз униққан, кўк катак қўйлақ кийган, боши каттароқ, қорачадан келган бир йигитча чиқиб, автобус томон югуриб келди.

— Чик машинага!— деб буйруқ берди партком секретари.— Буларни Қирработ участкасига, Низомбойни бригадасига олиб бор!

Очилвой машинага ўтирди. Шофер унинг ишораси билан машинани кишлокнинг юқоридаги жинқарча қумоқ йўлидан ҳайдаб борар, ҳар замон-ҳар замонда: «Ҳали узок юрамизми?», деб сўраб қўярди. Автобус эски, лойшувок уйларни ортада қолдириб, янги типда қурилаётган молхона ёнидан чапга бурилганда, лунжи осик каттакон сарик ит отилиб чикди ва анча ергача ҳуриб, эргашиб борди. Ҳамма деразадан қараб, баъзи бир шумроқлар қўлларини чиқариб, итга ол, ҳа-ол, дея кулиб қийқиришарди. Бу ҳолдан онаси билан бир ўриндикда ўтирган кассир жувон — Маликахоннинг саккиз яшар ўғли айниқса завқланиб кулар, машина ойнасидан отилиб чикмоқчи бўларди гўё. Онаси уни «Ўтир-э» дея босиб қўяр, бола эса завқ билан ирғишлашини қўймасди.

Машина шийпон ёнига келиб тўхтади. Ёрдамчилар машинадан тушиб, қўлларига сумкаю сеткаларини яккаю ягона балхи тутнинг шохига илиб қўйишди, баъзилар устки қалин кийимларини ечишиб, нарсаларини ўраб-чирмаб тозароқ ерга уйиб ташлашди. Очилвой шийпондан йигирма иккита фартук олиб чикиб, ёрдамчиларга бўлиб берди.

— Уй бола!— деди Гриша деган миктидан келган, юзлари оппок сартарош Очилвойни чақириб.— Бу заминларингни ҳаммаси пахтами?

Очилвой унга бир карадио мағрурланиб:

— Бўлмасам-чи, хали бу нима,— деди кафтини ўйнатиб.— Пахта тани кўраман десангиз анави захкашдан нарига ўтинг.

— Ҳаммаси пахтами?— деб сўради яна Гриша.

— Ҳа, ҳаммаси пахта, ўн гектар ерга маккаям экканмиз.

— Ҳе, нодонлар-э!— Гриша майин овозда ҳиринглади.— Шу заминларни ярмисина харбуза, харбузани биласиз, қовун экиб ташласангизлар-ку, ўзларингизга, бизгаям мазза бўларди. Қаён қарасам пахта, қаён қарасам пахта!..

— Қовунимиз ҳам бор, ака,— деди Очилвой энсаси қотиб.— Йигирма гектар қовун ҳам экканмиз, қовун есангиз бурнингиздан чикқанча топиб берамиз.

Иzzатулла ака: «Қалай, ўсал бўлдингми?», дегандек, Гришага бош силкиб қўйди-да:

— Қани укалар, бўлинглар энди!— деди. Ҳамма теримга тушиб кетди. Очилвой балхи тутнинг мустаҳкамроқ шохига қўл тарози осиб, пахталарни пешма-пеш ўлчаб олишга тушди. Сарғиш булут орасидан қуёш гўё тутилгандек кўзга ташланиб, юқори ўрмаларди. Кунчиқардан бошланиб, қибла уфққача бориб тақалган зовур ён бағирларига нурсиз соя тушди. Эрталаб қўзғалган куз шамоли аҳён-аҳёнда қучайиб, пахтазор юқорисидаги шўристоннинг майин ҳоқини тўзитиб, гирдибод килиб ўйнайди. Ана, шамол зўрайиб, турли хилдаги сарғиш хас-хашаклар тўзон аралаш зовур ёнбағирларигача судралиб борди, унга яқин ерда гирдибод қўзғалиб, кўкка кўтарилди.

Пахта хирмони устига чўзилганча жин тўполонни кузатаётган Иzzатулла ака ўзича табиат ҳодисаларини ҳаёт ҳодисаларига муқояса килиб кўради.

«Қизик, табиатдаги бир муддатлик кичик бир алғов-далғов дала-тузда шунчалик ўзгариш ясади. Четдан қараганда, бу — одамлар учун унчалик сезиларли эмас. Ҳолбуки, шу гирдибод ер бағрини тимдалаб, қанчадан-қанча тупроқ зарраларининг жойини бегона қилди, яна қанчадан-қанча ўсимликларнинг қуриган таналарини осмонга пирпирак қилиб учирди, кўп гиёҳларнинг илдиз ости тупроқлари кўчиб, қадди букилиб қолди». Иzzатулла ака шу сингари интихосиз ўйларга берилган. Ундан сал нарироқда, сарғиш майса устида чўнқайиб ўтирган Очилвой бир вақтлар чок бўлган, кейинчалик врачлар томонидан ямаб қўйилган юқори лабини жийирганча қўшиқ хиргойи қилади.

Боқади киё-киё
Қошига ўсма кўйиб...

Унинг овози аллақандай хириллаб, палағда чиқади. Иzzатулла ака ўрнидан кўзғалиб, унга кулимсираб қарайди. Очилвой эътибор бермай, бошини сарак-сарак қилиб, тиззаларини чилдирма оҳангида савалар, пайкал томондан келаётган Маликахонга қараб, муқом қиларди.

Ҳеё боқади киё-киё
Қошчасига ўсма кўйиб.

Маликахон хаворанг трико кийиб, бошини шафак рангидаги хиндча дурра билан танғиб олган, бир фартук пахта тани кўтарганча, ерга қараб келаяпти; пайкал жўяқларидан енгил-енгил сакраганда, юпқа трико остидаги семиз сонлари лорсиллайди. Маликахоннинг орқасидан ўнгилчаси онасининг шол рўмолига тугилган бир сиқим пахта тани орқалаб келарди.

— Қани ўлчанг-чи, қанча келаркин?

Маликахон этак боғичини қўл тарозига илдирди. Унинг юзлари буғриққан, оппок, тирсиллаган билаклари тирналиб, гўза баргига тушган ширадан қорайган.

— Бемалол сураверинг!— деди у Очилвойга тилла тишларини кўрсатиб жилмаяркан.— Йигирмата чикса керак.

— Хўш, ойтимулложон!— дея ишшайиб тарози тошини охиригача суради Очилвой.— Эҳ чикмади... ана... э боринг 17 кило!

Маликахон Очилвой ёрдамида пахтасини тарозидан оларкан: «Ашурни пахтасини ҳам ўлчанг!», деди. Очилвой Ашурнинг рўмолдаги пахтасини тарозига илди. Бола тарозига пастан қувноқ, жавдираб қарар: «Бир кило... уч кило!», дея такрорларди. Ашурнинг пахтаси икки кило чикди. Иzzатулла ака Маликахоннинг фамилияси рўпарасига 19 рақамини ёзиб қўйди. Очилвой фартукларини бўшатаркан, тўнғиллади.

— Ойтимулложон, терсангиз тоза теринг, бунга каранг, бутун ифлос!

Маликахон оралиғи ўсма билан қуюқ туташтирилган қошларини ўйнатиб, бошини «алам қилсин» маъносида қийшайтирди.

— Тозасини ўзингиз теринг, мулло укам!— деди у чаккон орқа ўгириларкан.— Ҳо... ана манга ақил!

Очил унинг таранг қоматига нафратомуз тикиларкан, қўлида хали пахтадан ажратиб олган барг ва хас-хашакни ушлаганча:

— Ахир, пахта сўрти бузилади, опа!— дея бўғиқ овозда қичқирди ва Иzzатулла акага қараб, қўшиб қўйди.— Ака, сиз айтинг одамларингизга, бундай термасинлар, яхши эмас!

Иzzатулла ака ётган еридан: «Хўп, айтаман!», деди эринибгина. Очил Маликахоннинг нописанд гапирганидан жаҳли чикди шекилли, Иzzатулла аканинг гапини норози оҳангда: «Хўп, айтаман эмиш!», дея такрорлаб қўйди. Иzzатулла ака ўрнидан туриб, янги бўшатирилган пахтадан хас-хашакларни бир қўли билан ажратиб олишга тушди, унинг бу қилиғини кузатиб турган Очилвой хижолат чеккандек бўлди.

— Сиз хафа бўлманг, тоға, энди айтмасак бўлмайди-да,— деди

юмшоқ овозда.— Ҳалиги аъзонгизни ўзи унақаю яна кишини мен-симасдан гапиради...

— Қанақа? — деди Иззатулла ака жилмайиб. Бундан Очил анча дадиллашди, кейин қўлларини боши тепасига кўтариб, калласини муқом билан икки елкаси томон олиб бориб келди. Иззатулла ака кулиб юборди, сўнг:

— Тўхта-чи, сен кимни айтаяпсан? — дея сўради кулгидан ўзини зўрға тийиб.

Очилвой ўн беш-йигирма метр нарида ўғлини эргаштириб кетаётган Маликаҳон томон ишора қилди:

— Уша кишини отлари Маликаҳон эмасми? — дея ҳадиксираб сўради. Иззатулла ака: «Хўш?», дея унга кулимсираб қаради. Очилвой икки қўли бармоқларини бир-бирига чалиштириб, раққосалардек қарс-қарс қилдираркан: — Уша Маликаҳонингиз ана шунақа! — деди кўзларини ибосиз ўйнатиб. — Шу йил августда икки марта бизларни колхозга келувди. Бир марта ҳисобчини тўйига, яна бир марта Даврон тоғани тўйларига. Ушанда жуда чиройли эди. Олмосми, парчами кўйлак кийган, бошида зардўзи дўпписи бор эди. Бир ўйнадики, ҳамма қойил қолди. Шу бўлганига овози унчалик яхши эмас экан.

Иззатулла аканинг кайфи учди, икки-учта оқ тушган қалин кошлари чимирилди.

— Наҳотки? — деди унинг қапалаги учиб.

— Ишонмайсизми? — деди Очилвой жиддийлашиб. — Унда бригадирдан сўранг, айталла. Ман ўзим ҳам ана шу қўлларим билан ўн уч сўм қистирган эдим... кайфим бор эди-да...

— Ҳали сен ичасанамми?

— Мавриди келганда! — деди Очилвой кўзларини муғомбирона қисиб куларкан, юқори лабининг тиртиғи оқариб кўринди. — Винодан иккитасини юмалатган пайтларим ҳам бўлган. Уша Даврон тоғанинг тўйи кечаси ҳам Маликаҳонни ўйинига қизиқиб, Шариф ака билан тўрт шиша ичибмиз. Шариф аканинг бир ўзлари 58 сўм ёпибдила... у киши аралаш қилиб ичгандила-да!

— Бўлмаган гап! — деди Иззатулла ака терсайиб, — Қайси аҳмоқ 58 сўм қистиради!

— Ишонмайсизми? — деди қизишиб Очилвой. — Эртасига янғачам Шариф ака билан уришиб, женсоветга бордила... Яна ишонмайсизми, қасам ичайми?

— Кўй, бўлди, ишондим, — деди Иззатулла ака қўл силкиб, нари кетаркан. Шу пайт шамол яна зўрайиб, пайкал юқорисидаги шўристоннинг майин тупроғини тўзитиб соғура бошлади. Очилвой, бу киши мендан хафа бўлди чоғи, деб ўйлаб, ён томондан яқинлашиб, секин Иззатулла аканинг юзига қаради, сўнг:

— Тоға, мен бориб, анави тележка билан қовун, узум келтирай, — деди. Унинг бояғи қувноқлиги ўрнини аллақандай босиклик эгаллаган эди. — Бўлмаса, халиги одамингиздан балога қоламан...

Очилвой жўнаб кетди. Иззатулла ака яна хирмон устига қайтиб, атрофни кузата бошлади. Заҳқаш томондан базғалдоқнинг хафагазак сайроғи эшитилади, шамол қум зарраларини, турли хилдаги

хас-хашакларни, яқиндаги балхи тутдан ажралиб тушган сап-сарик япроқларни шигирлатиб судрайди, пахтаси териб олинган очиқ чангалга ўхшаш бўш чаноқли гўза тупларини енгил чайқатади. Бетон каналга чиқадиган қумоқ йўлдан Очилвой кетиб боряпти. Унинг изидан ҳам енгил чанг кўтарилади. Иззатулла ака Очил ҳақида ўйлайди. Жуда қизиқ бола экан. Ўт-олов, бир вақтлар — урушдан олдин унинг ўзи ҳам худди шундай қизиққон эди. Йиллар ўтган сари инсон қони ҳам совий бораркан. Очилни қаранг, Маликаҳоннинг: «Ана манга ақил!» — деган гапи учун бир фурсатнинг ичиди шунча янгиликни гапириб ташлади... Тавба... Маликаҳон... Наҳотки?!

— Ўзингиз ўлчаб оласизми?

Иззатулла аканинг хаёлини Маликаҳоннинг жарангли овози бўлди. Иззатулла ака бир юмалагандек бўлдию ягона қўлига таяниб, ўрнидан турди. Маликаҳон фартукни тарозига илдириб, ўзи тарози тошини сура бошлади.

— Ёзинг, 15 кило! — деди у Иззатулла акага суқланиб боқаркан.

— Тўхтанг-чи! — деди Иззатулла ака унинг илтифотига парво ҳам қилмай, тарози тошини кейинга суриб. — Кўлингизни олинг!.. Ахир, ўн килоям эмас-ку бу!

Маликаҳон қаҳ-қаҳ уриб кулди.

— Ҳе, ёзинг... анави лабчок бола йўқ-ку!

Иззатулла ака кип-қизариб кетди, Маликаҳоннинг сепкил тошган юзига, кейин сурмаси ўчган кўзларига тик қаради.

— Тўғри-ю, лекин, у: «Инсофни ўзингизга берсин!», деб кетди. Кейин одамни камситиш яхши эмас, Маликаҳон!

Маликаҳон семиз, бақалоқ сонига шапатилаб, оғзини кўкка қаратиб, завқ билан кулди.

— Ҳа-ҳа... бизни хўжайин ҳам ҳар хатларида инсофни ўзингга берсин, деб ёзадилар.

— Ҳар қалай, сиз жудаям ноинсоф эмасдирсиз!

Маликаҳон ҳеч нарса демади, лабини истиғно билан буриб, пахтасини хирмонга бўшатди, кейин юзи патли, сарик шиппагини ечиб, қокди. Шу пайт онасининг шол рўмолига катталиги коптокдек келадиган пахтани орқалаб, Ашур ҳам етиб келди.

Онаси Ашурнинг рўмолидаги икки чангал пахтани олиб, этагига солди-да:

— Бас, ўтир амакингни ёнларига, чарчадинг! — деди. Ашур пахта хирмони устига ўмбалоқ ошди. Онаси: «Шўхлик қилма!» — деб пўписа қилгач, пайкалга тушиб кетди. Ашур пахта устида думалар, ўзини пахта билан кўмар, яна сакраб туриб, ўмбалоқ ошарди.

— Жўм ўтир, Ашур! — дея пўписа қилди Иззатулла ака. Ашур хирмон устида чўккалаганча Иззатулла акага қараб, ширин жилмайди. Иззатулла аканинг меҳри кўзиб, унинг юзини оҳиста чимчиларкан:

— Ҳе, кампир! — деди.

— Нимага мани кампир дейсиз? — деди бола чангалидаги пахтани отиб уриб.

— Ахир кампирлардай тишларинг тушган! — деди Иззатулла ака

боланинг юзини қайта чимчиламоқчи бўлиб. Ашур бошини нари олиб кочаркан:

— Ман кампир эмас,— деди бидирлаб.— Кампирлани юзи бурма, кўйлагини энглариям узун бўлади. Мани бувим кампир!

Иззатулла ака: «Бу Очилдан ҳам қув экан-ку!»— деб ўйларкан, яна Ашурнинг бурнини чимчиган бўлиб, эркалади.

— Сен ким бўлмасам?

— Ман Ашур!— деди бола митти кўзчаларини қисиб.— Ман катта йигит.

Шу орада уч-тўрт киши пахтасини ўлчатиб кетди. Ашур уларнинг пахтасини бўшатишга ёрдам берди. Иззатулла ака: «Молодес», деб уни рағбатлантирар, «Баракалла, катта йигит!», деб эркаларди. Яна улар танҳо қолишди. Иззатулла ака хирмон устида кўзини юмиб ётаркан, қулоғи остида гўдак пичирлашини эшитди.

— Амаки!

— Нима дейсан, катта йигит?— деди Иззатулла ака кўзини очиб, Ашур секин сўради:

— Сизни отайиз борми?

Иззатулла ака ўрнидан кўзгалди-ю, бир муддат жим қолди. Сўнг чуқур бир ух тортиб: «Йўк, отамнинг ўлганларига ўн беш йил бўлди!»— деб жавоб берди. Бола бошини солинтириб, қайғургандек жим қолди. Иззатулла ака:

— Нимага мани отамни сўрадинг, катта йигит?— деб сўради.

— Ҳеч нимага,— деди Ашур, кейин кўшиб кўйди.— Мани отам қамокда!

Бола «қамокда» сўзини аламли, ўкинч тўла оҳангда айтди. Иззатулла ака унга раҳми келиб, далда бермоқ учун қараган эди, боланинг юзида аллақандай викорли табассум кўриб, хайрон қолди.

— Нима учун қамокда?

Ашур кафтчаларини Иззатулла аканинг ўнг қулоғига тутди.

— Отам магазинчи бўлганла,— деди пичирлаб.— Кўп хотинла билан юрганла...

Иззатулла аканинг нафаси ичига тушиб кетди. Шу гапларни биринчи синф ўқувчисидан эшитаётганига сира ҳам ишонмасдан, болага кўзлари олайиб қаради.

— Ким айтди?

Ашур Иззатулла акага ишонқирамай қаради. Кейин бошини қимирлатди.

— Йўк, айтмайман... ман хабаркаш эмас!

— Майли, айтмасанг айтмай кўяқол!— деди Иззатулла ака қўлидаги рўйхат дафтари тиззалари орасида кистириб, ягона кўли билан гул расмини сола бошлади. Ашур унга бир оз қараб турди, кейин зерикди чоғи:

— Айттайми ким айтди?— деб сўради.

— Ихтиёринг!

Ашур яна Иззатулла аканинг қулоғига кафтчаларини кўйди.

— Онам дугоналари Розия холамга айтдила.

Иззатулла ака дафтардан кўз узмай, беихтиёр сўради:

— Нима дедила?

— Айтдилаки, хотинла билан юриб-юриб, ахири растарат килиб қамалиб кетди...

Иззатулла ака дафтари ёпиб, Ашурга қаради: «Сен жуда кўп нарсани биласан шекилли», деди. Ашур қикир-қикир кулди. Завқ-шавқ билан яна ўмбалоқ ошди.

— Ашур, отангни яхши кўрасанми, онангни?

Бола жуда қатъий килиб:

— Онамни-да!— деди.

— Нима учун?

Бола, ҳе шуни ҳам билмайсизми, дегандек, пушти лабчаларини сўлжайтирди.

— Бизларни онам боқадила... Манга, укаларимга кўйлак, палтун, патинка оладила... Отам бўлса, бизларга қарамай, хулиганлик қилганликлари учун қамалиб кетганла... Онам бўлмасала бизларга ким қарарди...

— Хулиганлик дедингми?— деб сўради Иззатулла ака дафтарга чанок расмини чизиб. Ашур бурнини тортиди.

— Ҳа, хулиганлик қилганла-да, болаларни қошида хотинлани кучоқлаганла...

Иззатулла ака: «Ҳимм», дея тил тишлаб қолди. Энди болани ҳеч ҳам гапиртирмасликка аҳд қилди. Лекин, яна боланинг ўзи гап очиб қолди.

— Иноят амаким ҳам хулиган!

— Ким у Иноят амакинг?— дея беихтиёр сўради Иззатулла ака. Ашур кўзчаларини мугомбирона ўйнатиб:

— Хо, айтайканманми?— деди бошини ўнг елкасига қийшайтириб.— Мен хабаркаш эмас!

— Ихтиёринг, айтмасанг яна яхши!— деди Иззатулла ака расм солишда давом этаркан. Ашур қуйи лабини тишлаб, бир оз ўтиргач:

— Иноят амаким яхши... Озерада марожни соталла... Бозор кунлари бизани онам билан лодкада катайса қилдиралла... Бир куни...

Ашур жим қолди, қуйи лабини тишлаб, бир оз сузилиб ўтирди.

— Нима бир кун?

— Иноят амаким онамни кучоқламоқчи бўлдила, онам у кишини бир шаппат уриб, болаларни қошида хулиганлик қилганг, дедила...

Иззатулла ака бошини қўллари орасига қаттиқ қисганча: «Умм, шўрлик болалик!», дея даҳшат билан пичирлади. Бир муддат ичида кўз олдига урушда вафот этган акасининг хотини келди: йигирма ёшида эрдан бева қолиб, бир боласини тишда тишлаб ўстирди, неча-неча жойлардан таг-тугли кишилар чиқди, ҳаммасини эрининг руҳи хурмати, эрдан қолган яккою ягона тирноқ хурмати рад қилди... «Бечора янгам», дея ингранди Иззатулла ака.

— Амаки, бошийиз оғридими?— деб сўради Ашур. «Ҳа!», деди Иззатулла ака кўзларини қаттиқ юмиб. Ашур жажжи, нозик қўл-часи билан унинг манглайини тутиб.

— Иссик!— деди кимдандир эшитган сўзини такрорлаб.— Бувим бўлсалар бошийизни ўлчаб кўярдила... уйимизлага келадиған усто амакимни бошлари оғриси бувим ип билан ўлчаб кўялла. Эрта билан яхши бўлиб кеталла... Ана пахта олиб келдила...

Иззатулла ака яна юмалагандек бўлиб, ўрнидан туриб, тарозига яқин борди. Ердамчилардан икки киши пахтасини ўлчатиб кетди. Ашур пахта устида яна турли хил қилиқлар қила бошлади. Иззатулла ака:

— Ашурбой, жим ўтир, катта йигит!— деди.

— Ҳўп!

Ашур икки бармоғини оғзига тикиб, хуштак чалди. Иззатулла ака пахта устига бориб ўтираркан, оғизга бармоқни тикиш уят, дея тан-бех берди. Ашур жим колди, бошини солинтирганча, узок ўйга толди.

— Амаки!— деди бир пайт у кўзларида бир дунё қўрқув ва даҳшат билан.— Мен хабаркаш эмас-а? Озерода қайиққа минганимизни, Иноят амакимни, яна бошқа гаплани отам келсалар, отамга айтмайман!

— Нима учун айтмайсан?—деб сўради Иззатулла ака шамол учуриб кетган дафтар ичидаги варақни икки қадам наридан тутиб келиб.— Нега айтмайсан?

— Агар айтсам... отам онамни уриб, яна камалиб кеталла... Кейин яна отасиз қоламан...

Иззатулла ака боланинг камбар, ориқ елкасига қоқди:

— Тўғри қиласан, молодес, катта йигит!— деди. Бола мамнун жилмайди.

— Онамни кечалари, хў ашулачи Мирёкуб акам билан пул ишлаб келишларини ҳам айтмайман... Ман хабаркашми, айтмайман!

Иззатулла ака боланинг бошини чипор шапкачаси устидан силаркан: «Балли», деб қўйди. Ашур унинг афтига тикилди, кейин қўлчалари билан унинг соқол босган юзларини оҳиста силади.

— Отамни соқоллари ҳам шундай, кў...ўп!— деди. Иззатулла ака ундан отасини қачон кўрганлигини сўради. Ашур атрофга қараб олиб, яна паст овозда бидирлаб, гапира бошлади.

— Онам, ман, Моҳира укам — уччаламиз отамни кўришга бордик. Ўшанда ёмғир ёғувди. Қамокхона ёмон экан... Кирмоққа кўймайди. Бизани кўйдила. Битта уй бердила. Отам ақалли бизани кучоқлаб ўпмадиям... Онам, отанг бемехр-да, дедилар. Кейин отам тилла тишни нега қилдинг, деб онамни уришдила, бечора онам кў...ўп йиғладила... Моҳира укам ҳам йиғлади. Кўрқди-да! Ха, амаки, кўзингизга нима қилди?

Иззатулла аканинг кум заррачаси кириб, ачиштирган кўзини уқалаётганини кўрган Ашур ташвишланиб сўради.

— Ҳечқиси йўк!— деди Иззатулла ака кизарган кўзидан қўлини олиб.— Ҳозир тузалади.

Ашур кафтига тупуриб, бумази кўйлагига ёпишган пахта патларини уқалаб тушира бошларкан: «Мен хабаркаш эмас!», деб қўйди. У шу пайт нималарни ўйлаётган бўлса экан?.. Иззатулла ака ҳайрон колди. Боланинг ажойиб хотираси, жуда кўп ғаройиботларга тўла дунёси Иззатулла аканинг ақлини лол қолдирди. Боланинг дарди, ташвиши унинг юрагига кўчди. Иззатулла аканинг қулоқлари остида норасида гўдакнинг дам виқор билан жарангловчи, дам маъюс пичирловчи овози акс-садо бергандек бўлди.

— Ман хабаркаш эмас!— деди бола пахта толасини чигитдан айириб.— Моҳира хабаркаш... отамга, онам ароқ ичдила, попурус чакдила, деб хабар берибди аҳмоқча! Хабаркаш!— деди Ашур лабини буриб, кейин давом этди.— Онам отамни кўп ўйлаганлари учун битта-иккита попурус чаккала-да... Шуниям дарров хабар берди. Хабаркаш!

Ашурнинг болаларга хос қувлик аралаш, сохта ачиниш билан сўзлаши Иззатулла аканинг тоқатини ток қилди, ўрнидан туриб, бир фартук пахта кўтариб келаётган Шоира исмли котиба қизга пешвоз чикди. Шоира ўлчанган пахтани тарозидан олиб, Ашурга томон иткитди.

— Ма, Ашурча, бўшат қани, бўшата оласанми?

Ашур фартукни зўр билан хирмоннинг устроига судраб борди, кучаниб силкиб-силкиб бўшатди. Шоира шохга илдирилган сумкасидан бир бурда нон олиб, марзада ўтирганча, секин кавшарди. Ашур орқадан келиб, унинг бошига фартукни ўради. Шоира бошидан фартукни очиб олиб, унга чиройли кулиб қаради-да, яна нон кавшай бошлади. Ашур чеккароқда худди катталардек белини тутиб, унга суқ билан қараб турди, сўнг югуриб келиб, орқа томондан Шоиранинг елкаларидан кучоқлаб, юзини юзларига суртди. Шоира бегараз кулиб, унинг бўйнидан ушлаб: «Ха, саними!», дея ерга босди. Ашур мушукдек силкиниб сапчиб турди-да, Шоиранинг қизил жемпирини туртиб чиккан кўкрагига чанг солди. Қиз қаттиқ сесканди-ю, қип-кизариб, ўрнидан турди, Ашурнинг қўлларидан тутиб, жаҳл билан нарига отиб юборди. Иззатулла ака даҳшат билан: «Ҳай-хай!» деб қичқирди. Бола ерга гурс этиб тушди, кўзларида ёш айланиб, йиғламсираб ўрнидан кўзғоларкан: «Бопладимми?», дея кулиб юборди. Шоира Иззатулла акага бир оғиз ҳам гапирмасдан, қизарганча пахтазорга тушиб кетди. Иззатулла ака кимни койишга ҳайрон эди: Ашурни уришса, қаттиқ йиқилди, йиғлаб юбориши мумкин. Шоирани уришса, қиз бола — номуси кучлилик қилди. Йўк, хайрият, Ашур ўрнидан туриб, кулиб юборди.

— Бопладим-а, амаки?

— Аҳмоқ экансан!.. Қимдан ўргандинг бу хил бемаза одатни?

Ашур Иззатулла аканинг титраб қақшаётган важоҳатидан кўрқиб, ерга қаради. Иззатулла ака эса, четга бурилганча, қовоғини солиб олган, юпқа лабларини асабий қимтиб, алланарсаларни ўйларди. Тавба! Шу ёшда қанчалик руҳий зиддият. Халигина онасининг ҳолига ачиниш беш ёшли синглиси Моҳирани чақимчиликда айблаб ўтирган бола шундай уятли ишни қилишга журъат этса-я! Ахир, халигина унинг руҳида бир олам синиклик ҳукмрон эди-ку?!. Дарвоқе, у қилган ишининг уятлигини қаердан ҳам билсин? Эҳтимол, у, шу ишим Шоирага хуш келар, деб ўйлагандир?.. Иззатулла аканинг юраги сиқилиб, кўз олди қоронғилашиб кетди, у хирмондан нарироқ бориб, сигарета тутатди, хас тушган чап кўзи тамаки тутуниданми, баттароқ ачишди, қулоқлари зинғиллаб, бир муддатдан кейин: «Ман хабаркаш эмас!», деган сўзлар маъюс, сокин пичирлаш бўлиб эшитилди.

— Сигаретайиз «БТ»ми?— Жарангли қақилдоқ овоз Иззатулла

акани ўзига келтирди. У ўгирилиб, рўпарасида бир фартук пахта кўтариб турган, қулоғи олдидаги қопқора зулфлари тўзғиб, кўзларини бекитган Маликаҳонни кўрди. Маликаҳон сабабсиз жилмайганча кичик, оппоқ бағбақасини чикариб, фартугини тарозига илди.

— Ха, «БТ» чекасизми?

— Қайси хотин киши чекувдики, ман чекай!

Иzzатулла ака унга тик қаради.

— Нега ёлғон гапирасиз, ахир... сиз чекасиз-ку!

— Ким айтди?— Маликаҳоннинг кўзи совуқ ялтираб, Ашурга қаради, Ашур бир онасига, бир Иzzатулла акага жавдираб боқди-да:

— Ман айтганим йўқ,— деди жавраб.— Ман хабаркаш эмас... Ман айтганим йўқ!

Иzzатулла аканинг юраги эзилиб кетди, боласига ўқрайиб қараб турган Маликаҳоннинг енгидан секин тортиб, ўзига қаратди:

— Нега болани қийнайсиз?— деди у куйиниб.— Ахир... бола бечорани нима учун ёлғон гапиришга мажбур қиласиз?

Маликаҳон қизариб, кўзларини Ашурга тикди:

— Яна нималарни хабар бердинг?!

— Бошқа, ҳеч нарсани айтганим йўқ... Ман хабаркаш эмас-ку! — деди Ашур бир онасига, бир Иzzатулла акага илтижо билан боқиб.— Мен хабаркаш эмас...

Боланинг қарашига Иzzатулла аканинг нигоҳи тоб бера олмади. Ашурнинг: «Мен хабаркаш эмас!», деб илтижоли, кўркув тўла боқишдан Иzzатулла ака: «Сиз хабаркаш экансиз!», деган маънони ўқирди.

— Маликаҳон, менга ишонинг, у ҳеч нарсани айтган эмас... Папирос чекишингизни мен ўзим тахмин қилиб айтдим... Хўп денг энди, нега ишонмайсиз?..

Маликаҳон тилла тишларини кўрсатиб, беибо куларкан:

— Агар чакимчилик қилсанг, уюлга қўяман!— деди биқиниб ўтирган Ашурга пўписа қилиб.— Хў шипион... Худди отаси...

Тушга яқин Очилвой тележкада йигирматача қовун-тарвуз ва икки челақ тоифи узум олиб келди. Самовар қўйилди. Ердამчилар ва қўшни пайкалдан келган механик-ҳайдовчи қизлар шийпоннинг куйига қараган айвони остида ўтириб, тушлик қилишди.

— Ана бу ишингизга борман!— деди Гриша қўлидаги қовун қарчига ишора қилиб.— Бай-бай, бунни қаранг-а, тўла шира!.. Ўҳ-ўҳ...

Хамма кулиб юборди. Қимдир транзисторни бураб юборди. «Дилдор» куйи янгради. Котиба қиз Шоира чарх уриб, ўйинга тушиб кетди, бошқалар қарсак чалишди. Фақат уч киши — Иzzатулла ака, Маликаҳон ва унинг ўғилчиси — Ашурнинг кайфияти яхши эмас эди. Уларнинг тунд кайфияти яна икки соатдан кейин автобусга ўтириб, шаҳарга қайтаётганларида ҳам очилмади. Маликаҳон автобус ойнаси томон ўгирилиб олган, Ашур шофернинг биқинида ранги қув ўчган ҳолда мунғайиб ўтирибди, ҳар замонда Иzzатулла акага кўзи тушганда, иштиёқсизгина жилмайишга ҳаракат қилади. «Нақадар ғарибона жилмайиш!— деб ўйлади Иzzатулла ака.— Аянч... аянч!.. Хаммасига менинг эҳтиётсизлигим сабаб...»

«Жигари тўқилди» китобидан, 1974

ПЕДАГОГИКА

Телефон жиринглади.

Техника советида биринчи участка бошлиғининг ҳисоботини эшитиб ўтирган Мардон Тоҳирович чаккон бурилиб, ён томондаги бири ок, иккинчиси қизил телефон аппаратидан оқининг трубкасини кўтарди: овоз йўқ. Трубкани тараклатиб қўйиб, такрор жиринглаётган қизил телефон трубкасини ҳовлиқканича қулоғига тутди.

— Лаббай!.. Қимман?! Онангизни эрлариман!— Техника советида ўтирганларнинг ҳаммаси бир-бирига ҳайрат билан қаради, прораб хотин ва котиба қиз хижолат чекиб, кўзларини ерга олишди. Мардон Тоҳирович кўзини қисиб: «Ўғлимиз, жуда шўҳ-да!» деди-ю, яна трубкага гапира бошлади.— Ха, Султончик, номерни ким териб берди, бувингми? Ўзинг? Э, молодес! Баракалла, ота ўғли! Хайр, Султончик ўғлим...

Мардон Тоҳирович трубкани жойига қўйиб, йирик кафтининг терларини рўмолчага артаркан:

— Тавба,— деди ёқа ушлаб.— Уч яшар бола номер терса-я! Биз уч яшарлигимизда, масалан, мани ўзим, қовун билан тарвузнинг фарқини билмас эдим... иккаласини ҳам қабун дердим... Қани, давом этинг, Турсунов!

Биринчи участка бошлиғи қўлидаги қоғозларга қараб, секин-секин гапира бошлади.

— Уша «Шўробод» совхозида қурилаётган объект бир бизнинг участкани эмас, бутун ПМҚамизнинг диққат марказида бўлмоғи керак. Чунки шу объектдан ўтган кварталнинг ўзида уч ярим минг сўм маблағ бизнинг ҳисобимизга ўтказилди, илтимос қилардимки...

Телефон жиринглади.

Биринчи участка бошлиғи сўздан тўхтади. Мардон Тоҳирович аввал оқ телефоннинг трубкасини кўтарди: овоз йўқ — узун гудок эшитилди. У трубкани тақ эткизиб қўйиб, ҳовлиқканича қизил аппарат трубкасини олиб қулоғига тутди:

— Ха, Султончик, санми, ўғлим? Нима қилаяпман? Мажлис ўтказаяпман, ўғлим. Мажлис нима, дейсанми? Мажлис... хе-хе-хе... мажлис бу одамлар билан тўпланиб маслаҳатлашамиз, топшириқлар берамиз... Хайр, ўғлим, кўйинг трубкани...

Бошлиқ трубкани жойига қўяркан:

— Ўғлимиз жуда шўҳ-да!— деди илжайиб.— Мани жуда яхши кўради. Хамма нарсага кизиқади денг... Мажлис нима, дейди. Тушунтирдик. Тушунтирмаса бўлмайди. Педагогикада, ёш болаларнинг

хамма саволларига тўлиқ жавоб бериш керак, дейилган. Бу ҳақда Ушинский билан Макаренколарнинг китобларида ҳам ёзилган. Боланинг бирорта саволи ҳам жавобсиз қолмаслиги керак... Хўш, сиз давом этинг, Турсунов. Қандай илтимосингиз бор?

Биринчи участка бошлиғи рўмолчаси билан манглайининг терларини сидирди.

— Илтимосимиз шуки,—деди бошликка маънос тикилиб,—чўчка-хонанинг устини ёпиш учун панель бор. Фақат битта кран ажратилса..

— Сизга кранни қаердан олиб берса бўлади?— Кесатиб сўради Мардон Тоҳирович.

— Иккинчи участкадан! Ахир иккита кран ҳам уларга бериб қўйилгани ҳолда...

Бошлик столга кафти билан тап эткизиб ураркан:

— Тўғри!— деди катъий.— Кеча чўчкахона масаласида бюрода ҳам гап бўлди. Бир ярим йилдан бери чўзясизлар, дея роса пўстагимизни қоқишди. Тўғри-да, ўртоқлар, чўчкачилик ҳозир халқ хўжалигида энг кулай, сердаромад соҳа. Чўчкачилик ҳам етти хазинанинг бири. Чўчканинг гўшти мол гўштига нисбатан тез ҳазм бўлади, бундан ташқари чўчканинг чарвиси асал билан қўшиб истеъмол қилинса, сил касалига даво. Бизнинг қайнотамиз шундан шифо топган эдилар.. Бу энди ўзаро гап, ҳамма билади. Агар биз...

Телефон жиринглади.

Мардон Тоҳирович чакқон бурилиб, иккала телефон аппаратига, қайси бири жиринглаётган экан, дегандек бирпас қараб турди, кейин ишонч билан қизил телефон трубкасини кўтарди.

— Да! Оббо! Ў, бола, энди ўзингиздан кетманг-да, ўғлим. Менга халақит беряпсиз. Қўйинг трубкани жойига! Яна ўзинг номер тердинг? Ҳа, яхши!.. Қўй энди трубкани, Султончик, қўй деяпман?!

Мардон Тоҳирович қизарганича трубкани жойига қўйди, нокулай вазиятда пичирлашиб турган одамларга қараб:

— Гап бундай!— деди.— ПМК учун «Шўробод»даги чўчкахона қурилиши номер биринчи объект бўлмоғи керак. Турсунов тўғри айтди: Қаҳҳоровнинг участкасидан битта кран шу бугуннинг ўзи-даёқ «Шўробод»га юборилсин!

Ҳаво иссиқ бўлишига қарамай, ёқасининг кирлиги билинмасин деган мақсадда қора кўйлак кийган Қаҳҳоров даст ўрнидан турди. Гавдаси кичик, юзи чувак кишиларга хос одатга мувофиқ баланд овозда, тезкорлик билан гапира бошлади.

— Бу қандок бўлди, Мардон Тоҳирович? Тўғри, бизда иккита кран бор. Лекин, биттаси уч ойдан бери ишламайди-ку? Бузук!

— Нега тузатмадинглар!

— Буни тузатиш бизнинг функциямизга кирмайди.

Бошлиқнинг жаҳли чикди.

— Сизнинг функциянгизга кирмаса, кран бузук, ишламайди, деб нега вақтида хабар қилмадингиз?

Қаҳҳоров ҳам бўш келмади.

— Вақтида айтдим, хабар қилдим. Бош инженерга ҳам айтдим, ўзингизнинг ҳам хабарингиз бор эди...

— Тўхтанг! Активлик билан иш битмайди! Сизни илғор участка бошлиғи деб эркалатиб юбордик чоғи. Менга қолса бор-ку?— деди Мардон Тоҳирович бир оз босикрок, лекин шу пайт яна қизил телефон жиринглайди. Бошлик жаҳл билан трубкалардан қизилини кўтариб ўшқирди.— Аҳмоқ, қўясанми ишлагани, йўқми? А! Э, сизми Ойша Зокировна, кечирасиз?.. Шу битта шумтака ўғилчамиз бор денг, қўнғирок қилавериш безор қилди... Ҳа, бир оз эркарок... Кимдир номер теришни ўргатибди денг... Ҳа, кечирасиз-да энди... Хўп, узр, узр... Яна юқорига айтиб юрманг, илтимос... хўп-хўп!

Мардон Тоҳирович уят ва хижолатдан қип-қизарганча трубкани жойига қўйди. Аввал қафтлари, кейин юз ва бўйинларининг терини хўл бўлиб, асл рангини йўқотган рўмолчаси билан артаркан:

— Соат ўнда трестга келинг, дейди,— деди соатига қараб.— Ярим соат қолибди. Хўш, давом этинг Қаҳҳоров! Мижиллаб ўтирманг, шап-шап дегунча шафтоли денг қўйинг!

Қаҳҳоров ўрнидан дик этиб турди. Қандай тез турган бўлса, шундай тезлик билан гапиришга тушди.

— Агар яккаю ягона кранни Турсуновга берсак, «Бўстон» колхозида қурилаётган сигирхона биноси яна бир ойга чўзилади. Агар Турсунов яна икки кун сабр қилсалар...

Мардон Тоҳирович столни тап этказиб урди-ю, бармоқлари билан чилдирма чертгандек овоз чиқарди.

— Қисқа килинг, чўзманг!

— Чўзганим йўқ-ку!

— Чўзясиз!— деди Мардон Тоҳирович бепарво, нималарнидир ўйлаб.— Сигирхона ҳам қурилмайди эмас, қурилади. Лекин, биринчи планда чўчкахона биносини тугаллашимиз керак. Агар ҳозир...

Телефон жиринглади.

Бошлик бир чўчиб тушди-да, ён томон бурилиб, қизил телефон аппаратидан трубкани кўтарди:

— Да! Ўв, манга қара, Султон, қўясанми ишлагани, йўқ! Аҳмоқ, қўй трубкани жойига, эшшак!..

Бошликка яқин ўтирган маҳаллий комитет раиси Холиқ ака оғзини кафти билан бекитиб, секин кулди. Чунки, у трубкада Султончик томонидан айтилган: «Ўзинг эшшак!», деган гапни эшитган эди. Мардон Тоҳирович куйи лабини қаттиқ тишлади, сўнг ҳеч нарса эшитмагандек трубкани тақ этказиб қўйди.

— Бола-да,— деди елкасини учуриб.— Бир оз кулдингми, тамом. Ҳаддидан ошади. Хўш, нима ҳақда гапираётган эдик... Ҳа, агар ҳозир чўчкахона қурилишини қайта қўлга олмасак, гап катта қозонда қайнайди. Шунинг учун, ўртоқ Турсунов...

— Лаббай!

— Агар кранни берсак, чўчкахона устини қанчада ёпа оласизлар?

— Панелимиз бор, Мардон Тоҳирович,— деди Турсунов ўнг қўли бармоқларини букиб.— Ишчи кучи ёмон эмас... ҳавоём яхши... ҳар қалай, монтажи билан икки-уч кунда.

— Яхши!— деди Мардон Тоҳирович.— Сиз нима дейсиз, Қаҳҳоров?

Қаҳҳоров кайфи учиб ўрнидан турди.

— Мен тушунолмаймаман... икки кунлик иш деб, кранни бир юз ўн километрга олиб бориш, яна қайта олиб келиш шарт эканми? — Шарт!— деди Мардон Тохирович.

— То кранни шунча жойга судраб юргунча, ўша ердаги СМУ билан келишилса...

— А!— деди бошлиқ Қаҳҳоровга бакрайиб қараб.— СМУ билан нега келишар эканмиз?

Қаҳҳоров ниманидир тушунтирмоқчи бўлиб оғиз жуфтлаётган эди. Мардон Тохирович соатига қараб ўрнидан турди.

— Ўн беш минут қолибди!— деди ҳовлиқиб.— Ўртоқлар, Турсунов, Қаҳҳоров, ҳозирги масалани ана, бош инженеримиз ўртоқ Николай Ким билан разбор қиласизлар. Мен трестга кечикмай. Каттаконнинг ўзлари чакирибдилар. Марҳамат, мана бу ёкка ўтинг, ўртоқ Ким!

Телефон жириглади.

Мардон Тохирович шақирлатиб иккала телефон трубкасини баравар кўтарди, кейин оқ трубкани жойига қўйиб, кизилини кулоғига тутди:

— Да! Кимман? Онангизни эрлариман-да, ўғлим. Яна ўжиж номей тейдийиш? Молодес! Сизга ботинка элтай! Хўп-хўп. Яна нима элтай? Хўп-хўп! Султончик, онангизга айтинг, ман мажлисга кетдим. Тушда бора олмасам керак... Ҳа, хўп, хайр!

Мардон Тохирович трубкани қўйиб, стол устидаги тайёр папкани қўлтиғига кисганича, кабинетдан тез чиқиб кетди.

Унинг ўрнига ўртоқ Ким ўтирди.

МУСЛИМ АЛИЕВИЧ КУЛИБДИЛАР

Одатда ҳажвий хикояларда тасвирланадиган киёфага, яъни кумғон нухса соч-турмак, кип-қизил лаб, ингичка бел, қушнинг тумшугидек тирноққа эга бўлган қотиба қиз илжайибгина ёзув машинкасига янги қоғоз қўйди. У биринчи ҳарфни ширқ этиб босувдиямки қабулхонага ёғли шапка кийган бир йигитча кирди.

— Салом!

— Эҳм... салом,— деди унга қарамай машинкадаги қоғозни қайта текислаб секретарь қиз,— хўш, эшитаман?

— Ўғилчам учун болалар боғчасига справка керак эди...

Секретарь қиз яйраб қўлди:

— О... ўғлингиз ҳам борми ҳали!.. Эҳм, ўзингиз ҳали боласиз-ку

— Йўғ-э!

— Биласизми, мен справкани ёзишим мумкин, лекин печать Муслим Алиевичда, у киши эрталаб кулиб чиқиб кетган эдилар...

Йигитнинг кўзлари йирилиб кетди. Секретарнинг «Муслим Алиевич эрталаб кулиб чиқиб кетдилар», дегани уни ўйловга солган эди. Дарҳақиқат, Муслим Алиевичнинг шаҳар ижроия комитети раиси ўринбосарлигидан маиший комбинат директорлигига туширилганига мана олти ой бўлиб қолди. Лекин, ярим йил мабайнида унинг

бирор марта кулганини, ҳатто, илжайганини ҳеч кимса кўрган эмас. Тўғри, келгандан бери телеательедан икки киши, беш сартарош, уч пойафзал тозаловчи, икки машинистка у-бу сабабларга кўра ишдан озод этилдилар. Қотиба қиздан бошлиқнинг кулиб чиқиб кетганлигини эшитган чағбут — увада цехининг ишчиси справкани ҳам унутиб, изига қайтди. У эшикдан чиқа солиб, бурчакка бурнини қаттиқ қокди-да, димоғида қандайдир бир қўшиқни хиргойи қилган кўйи, шаҳар оралаб кетди. Йўлда кетаётиб сув дўкони рўпарасида стул қўйиб, уч-тўртта чўтка билан бўёқчилик қиладиган Миша деган йигитга қичқирди:

— Ҳой, бўёқчи; қани қўшиғи билан бўсин!

Миша иккала чўткани тахтага чилдирма қилиб урди-да:

— Сан «Увада»га ким қўйибди қўшиқни, кошки потинкангни мойлатсанг,— деди.

— Мойлатаман!

Ёғли шапкали йигит стулга ўтирди. Миша унга қарамасдан яна чўткаларни чилдирма қилиб чалишда давом этди.

— Қани, мойла энди?

— Э йўқ, дарди-балойизни олай, аввал малахосини чўзинг!

— Пулим йўқ, агар мойласанг бор-ку, битта хушхабар айтаман.

Миша чўткаларини чилдирма қилиб чалишдан бир муддат тўхтаб, унга муғомбирона илжайиб боқди:

— Йў, йў... х-хушхабарингизни бор-ку?

— Ҳа.

— Ўша хушхабарингизни гўшткўбакка майда чоптириб, кейин хамирга ўраб, пилмин қилиб, мазза қилиб енг, тушундингизми?

— Мойламасанг, мойлама!— деди ўрнидан шахт туриб, ёғли шапкали йигит.— Хушхабардан қуруқ коласан. Хўп, мен кетдим.

— Ўв «Увада», жаҳлинг чиқмасин, биродар, лекин, бор-ку, аввал хушхабарингни айтасан... ҳа, кўр хассасини бир марта йитиради...

— Хўп, айтсам, айтай... биласанми?

— Йўқ.

— Бугун эрталаб бор-ку!..

— Ҳа?

— Муслим Алиевич кулибдилар.

— Иби... ростми?

— Ҳа, секретарлари айтди. Муслим Алиевич кулиб чиқиб кетибдилар.

Миша директорнинг нима учун кулганини суриштириб ўтирмади. Ваъдага биноан «Увада» лақабли йигитнинг ботинкасини чаптастлик билан тозалашга киришди. У кулиб-кулиб, кулгидан андак тўхтадим дегунча ўзи тўқиган қўшиқни хиргойи қиларди:

Ҳой Алижон, потинкангизни мойлаб қўяман,

Оғзингизга манави мойдан жойлаб қўяман.

Чистильщик я, ко мне друзья...

Йигит унинг қўшиғига қотиб-қотиб қулди. Иккаласи узок ҳазил-мутоиба қилиб туришди. Шундан кейин шапкали йигит «тинг-тинг»—

увадани пахтага айлантирувчи цех томон кетди. Тушга якин Миша чўткаю кремларини йиғиштирди. У яқиндагина ишга туширилган ва жуда жимжимали чироқларда «Эркаклар ва хотин-қизлар сартарошхонаси» деган лавҳа ёзилган бинога кирди. Уни доимий устаси катта эҳтиром билан кутиб олди.

— Қани-қани, марҳамат... бай, бай, Мишахон, бу соқолни патак қилиб юборибдилар-ку, ука!

Миша стулга ўтириб, стулнинг орқа томонидан кўтариб қўйилган ёстиқчага бошини ташлаб:

— Хе, нимасини сўрайсиз, усто, балойизни олай, бу пахта билан бўлиб, қўл тегмади. Хар ҳафтада нўбат билан икки кун пахта термиз, қолган кунлар пилон бор, ахир идора пилон қўйган...

Уста пойафзал тозаловчининг юзини бирпасда оппоқ совун кўпигига бўяб ташлади. Миша лунгининг бир учи билан секин лабидан совунни артиб олиб, устага пастдан кадалиб, муҳим бир янгиликни айтаётгандек қилиб пичирлади.

— Устажон, эшитдингизми?

— Йўқ, нимани?

— Муслим Алиевич кулибдилар.

— Э, йўғе, ким деди?

— Секретарлари айтди, кулиб чиқиб кетдилар, деб.

Устанинг ҳам чеҳраси очилиб кетди. У бир оздан кейин суҳбатни бошқа мавзуга буриб, Мишанинг соқоли қирилгач икки марта латтадоғ қилиб босди, атр сепди, пушти крем билан обдон ишқалади. Директорнинг кулганлиги ҳақидаги хушхабар билан бўлиб, Миша берган иккита ўн беш тийинликни йигирма тийиндан қирқ тийин ўйлаб, қарамасдан чўнтагига солди-да, қуюқ хайрлашиб қолди. Орадан бир оз муддат ўтгач, сартарошхонада одам сийраклашиб қолди. Мишанинг соқолини олган уста шерикларига эшиттириб сўзга киришди.

— Усто Обид... эшитдингизми?

— Нимани?

— Бу Муслим Алиевич кулибмишлар-ку?

Ҳамма ярқ этиб, Мишанинг соқолини олган устага қаради. Усто Обид бўлса қаҳ-қаҳ уриб кулди, сўнг оппоқ, узун мўйловини бураб гапга киришди:

— Оббо яшанглар-э, бу Муслим Алиевичларингни оғзи борми?

— Ҳа, бор,— деди жиддий Мишанинг соқолини олган сартарош,— бор оғизлари, тилло тишлари ҳам бор...

— Оғзи бўлса кулади-да,— деди усто Обид.— Бунга мунча хисир-хисир.

— Йў, сиз билмайсиз-да, устойи калон, Муслим Алиевич ҳечам кулмас эдилар, серёзний эдиларда...

— Хўп, қалай,— деди Уста Обид Мишанинг соқолини олган устага истехзоли қараб,— Муслим Алиевич кулибмишларми, ахир?

— Ҳамма гап шунда-да, кулибмишлар-да, бу гапни ман ичимдан чиқариб айтаётганим йўқ, ҳозиргина соқолини олдириб кетган Миша айтди.

Муслим Алиевичнинг кулганликлари ўндан ошиқ уста ишлаётган сартарошхонада узоқ мунозарага сабаб бўлди. Сартарошларнинг

бирови қўйиб, бирови олар, Муслим Алиевичнинг нимадан кулганлиги ҳақида ўзаро бош қотиришарди. Бир пайт сартарошхонанинг кутиш залидан башанг кийинган, қошлари учишга хезланган қарғанинг қанотидек бир жувон бош суқиб сўради.

— Муслим Алиевич деганларинг Сакқобоевми?

— Ҳа, ҳа ўртоқ Сакқобоев,— деди Мишанинг соқолини олган уста. Жувон кўзларини унга аллақандай кўрқинчли тикиб:

— Ўша Муслим Алиевич кулибмишларми?

Мишанинг соқолини олган уста талмовсираб қолди:

— Ман ўзим шахсан кўрганим йўғу, лекин битта клиентим бор, оти Миша, шу дедик, эрта билан Муслим Алиевич кулибдилар, унга секретарлари айтибди... Ҳай манимча кулсалар айб йўқ, шундай эмасми?..

Жувон кутиш зали эшигининг пардасини силтаб ташлади. Сартарошхонанинг эркаклар бўлимида мунгли жимлик бошланди. Бу жимлик уч соатча давом этди. Айни пайтда икки соатдан кейин машиный комбинат директори Муслим Алиевичнинг уйларида катта жанжал бошланди. Чунки, сартарошхонада янгича причёска қилдириб келган Шамшодхон одатдагидек эрини ноз-фироғ билан эмас, тумшуғу қовоқ билан кутиб олди.

— Намунча оғзингиз қулоғингизда!— деди хотини диванда ялпайиб ётган жойидан кўзғолиб.

Муслим Алиевичнинг эти баданига совук томчи тушган отдек дириллаб кетди.

— Э сўраманг, Шамшодим, яна сессияда танқид қилишди...

— Ажаб бўлибди, биламан! Сиз ўлгурни, яна секретарбозликми... ўша томони камлик этмасиди, эртагаёк идорангизга бормасам...

Гавдали, тепа сочи тўкилиб қолган Муслим Алиевич кўлларини кўксига қўйиб, ялингансимон хотинига қараб турди. Хотини қалин бўялган лабларини асабий бурди. Бу бошланиши керак бўлган бўрон олдидаги чангловдай гап эди. Муслим Алиевич диванда йўғон белини гажжак қилиб ётган хотинининг ёнига чўкиб, ёлвора бошлади.

— Хотинжон, жон хотин, қўйинг энди хуноб қилманг кишини, очикрок сўзласангиз-чи... ҳалиям обрўйимни-ку бир марта...

Шамшодхон орқа ўгириб, диван устида, отасига эркалик қилган қизчадек тўлғаниб қўяр, қовоғини баттарроқ осарди.

— Хўш, айтинг энди, Шамшодим?

— Нарироқ турунг, намунча суйканасиз худди... ҳали бир гап айтарди-му.

— Хўш, айтинг энди, Шамшодим...

Шамшодхон ўрнидан туриб оёқларини осилтириб ўтирди. Муслим Алиевич унинг семиз тиззаларига юзларини суйкаб кучоқламоқчи бўларди.

— Сиз айтинг-чи, эрталаб нега кабинетингиздан кулиб чиқиб кетдингиз, хўш?— деди чулдираб Шамшодхон.

Муслим Алиевич ўйлай бошлади. Ҳеч кулмас эди-ку, нахотки кулган бўлса?! Нега кулди экан-а! Нахотки эслай олмаса.

— Ҳа, ҳа биламан сизни, ўша секретарингиз билан... Ҳозир, йўқ, эртага телефон қиламан, йўқ ўзим бораман.

Муслим Алиевич даст ўрнидан туриб кетди. У бир нарсани эслаб, кизариб, зўраки кула бошлади.

— Ха... ххх... бугун... бугун эрталаб телефонни тузатишга бир уста келган эди, ёши қирк бешларда денг. Идорага кириб телефонни тузата бошлади. Бундай қарасам қора шими почалари остидан йўл-йўл, кизил пижамасининг почалари чиқиб турган экан, шунга кулгим қистаб, бир оз кулган эдим... э жуда қизик эди, кўрсангиз ўзингиз ҳам...

— Бўлди, бас қилинг!— деди Шамшодхон унга яқин бориб.— Биламан сизнинг уйдирмаларингизни, ўша секретарь қизингизни эрталаб бориб...

Эрталаб Шамшодхоннинг иши чиқиб, эрининг кабинетига бора олмади. Лекин Муслим Алиевич «Кишилар билан телефонда қўпол муомала қилганлиги учун» секретарь қизни ишдан бўшатди. Ҳозир у ёши ўтиб қолган, хунук, машинкада яхши чоп қила оладиган — неварали бўлса ҳам майли — бир секретарь излаб юрибди.

БОБИК

Оқжар ПОсининг раиси Яхшибой ака дам олиш кунларидан бирида, дўрдоқ лабларида ҳуштак чалганча, идорасига кириб келди. Ҳуштак чалишдан мақсад ўзини бепарво кўрсатиш эди. Атроф жимжит. Катта йўлни ҳисобга олмаганда идора олдида одам кўринмас, ҳамма магазин ва дўкон мудирлари тарқаб кетишган эди. Яхшибой ака ташқи эшик олдидаги кичик зинадан оғир кўтариларкан, хуштагини тўхтатиб, чап қўлини юқори кўтарди, енги химарилгач, соатига қаради: «Тўртдан ўн беш минут ўтибди!— деб ўйлади у.— Яна 45 минут бор... ох!— Унинг кўзларига яқинда танишгани Сумбулхон кўриниб кетди.— Келади, албатта келади... шундай пешвоз чиқаман-у...— Унинг эти жимирлаб, керишгиси келиб кетди.— Ошиқлик мунча яхши-я!..»

Яхшибой ака инглиз қулфига қалитни солиб айлантираркан, хавотир билан атрофга аланглади. Ҳеч ким йўқ. Фақат рўпарадаги паҳса билан ўралган ҳовлидан бир киши бош чиқариб қарагандек бўлди: «Дандонов!— деб ўйлади раис ичкари кираётиб.— Кўзи тушди чоғи! Ўзиям ёмон эзма одам-да. Лаганчаси доим қўлида... Ҳўп, кўрса нима!— Яхшибой ака коридордан ўтиб ўз кабинети эшиги олдидаги эски гиламчага оёғини тозалаб туриб тагин ўйлади.— Нима деб эркаласам экан? Сочини силайман... холсдильникда ҳаммаси бор... Сейфдаги атласни кўрса... умм... хе. Буям бир маишат...»

Яхшибой ака узун столни айланиб сейфига яқин борганда, томоғига тупуги тикилиб, қаттиқ йўталди. Шу пайт бир нарса чирт этиб узилгандек бўлди. Бу — қорахитойча костюмининг ўрта тугмаси эди.

Тугма полда думалаб кетарди, раис бесўнақай энгашиб, ҳарсиллаганча, икки кадам наридан бориб тугмани кўтараркан: Семирибман», деб ҳаёлидан кечирди ва бахтиёр жилмайиб қўйди. У тўрдаги креслосига келиб ўтираркан, кўзи ён деворга суяб кўйилган диванга тушди. Ўрнидан қайта турди, гавдасига ярашмаган ҳаракат билан тез юриб бориб, диваннинг бир оз гижим бўлган оқ қобиғини текислаган бўлди. Қайтиб жойига келиб ўтирди-да, сейфига қалит

солди, лекин шу пайт ташқарида оёқ товуши эшитилди. Яхшибой аканинг юраги хаприқиб кетди. Нахотки айтганидан олдин келса! Ё бошқа бировмикан? У ҳар эҳтимолга қарши стол устидаги папкалардан бирини очиб, ичидаги қоғозларни титқилай бошлади.

— Ассалому алайкум, яхшимисиз, Яхшибой ака!

Эшикда бўйи узун, ингичка, қотма бир киши жилмайиб турарди.

— Э, ҳа, Дандонов!— деди Яхшибой.— Келинг! Қалай, тинчликми?

— Шукр-шукр!— деди Дандонов раис билан ийманибгина кўришаркан. У Яхшибой аканинг тамом тескариси эди: орик, оёқлари узун-узун бўлиб, почалари кенг шими юрганда оёқларига ўралиб-ўралиб кетарди. Энсиз камарининг қора тешиклари янада кўпайган, белига қарийб бир ярим барабар айланган эди.— Қани Яхшибой ака, бахайр!— деди у илтифот билан.

Раис: «Ҳе туркинг курсин!», дегандек унга нохуш қаради ва «Баъзи хужжатларни расмийлаштириш керак эди, эртага комиссия келиши мумкин!», дея гудранди.

— Ҳм, комиссия!— деди Дандонов сийрак қошларини кериб ва ўзича ачинган, меҳрибон овозда сўзида давом этди.— Раҳбарлик ҳам оғир-да, бозор демай, байрам демай ишлайсизлар, баракалло сизларга... Ҳа манам фактураларни бир кўздан кечирсам бўларди... комиссия келса...

Яхшибой ака унга «Комиссия келади!», деганига қаттиқ ўкинди. Бу орада Дандонов кўшни хонадан бир қўлтиқ қоғоз олиб чиқди-да, раиснинг рўпарасидаги бўш столга ўтириб оларкан:

— Ҳар қалай, икки киши яхши-да,— деди у мулоим ишшайиб.— Гангир-гунгир, зерикмаймиз...

Яхшибой ака хафа бўлиб кетди. Ошига пашша тушган олифтадек дўрдоқ лабларини жийриб писандсиз гапирди.

— Сиз дам олсангиз бўларди, худонинг эртаси ҳам бор-ку!

— Ий, бу раисимиз ишлаб ўтирсинлар-у, биз ялло қилиб дам олайликми... Зарари йўқ, Яхшижон ака, бир кун нима деган гап...

Яхшибой аканинг жиғи-бийрони чикса ҳам, ёлғондакам қулиб, асабий равишда қоғоз варақларди. Шу орада у соатига қараб олди. «23 минут кам беш! Еки қаттиқ гапириб хайдаб юборсаммикан? Йўқ, сезиши мумкин! Бунча хира бўлмаса экан бу касофат... Яна қошларини чимириб олиб текширалла... э ўл-э! Ҳали-замон Сумбулхон келиб қолса... Ишқилиб бу миждов кўрмаслиги керак, эртага ҳаммаёкка мов мушқдек миёвлаб юради...» Раис ўрнидан туриб у ёк-бу ёкка юрган бўлди, мажбуран керишди.

— Чарчадингизми, Яхшижон ака?— Меҳрибонлик билан сўради Дандонов.— Чой-пой ташкил этиб юборайликми?

— Ҳожати йўқ!

— Раҳбарлик ҳам қийин-да!— деди яна Дандонов.— Масалан ман кичик бир қуруқ мева искалоди учун жавоб берсам, сиз бутун ПО учун ади-бади айтасиз... Қошки денг одамлар яхши бўлса! Буни олдиси бор, бердиси бор... яна ҳар куни комиссия, ревизия, ОБХСС деган гаплар...

Дандонов сийрак қошларини чимириб, узок эзмаланди, раис эса

тиши оғриган кишидек икки кафти билан чакагини ушлаб, асабий ўйлаб ўтирарди.

— Ҳа нима бўлди, Яхшибой ака, тишингиз оғрияптими, кўзларингиз ҳам қизариб кетибди.— Дандонов унга яқин келиб жовдираб турарди.— Сизларгаям қийин-да раҳбар бўлгач...

Раис шарт ўрнидан туриб, нафрат билан юзини деразага ўгириб олди. Дандонов ноилож жим бўлди. У бир оз серрайиб тургач, яна бешиктерватардай қилтираб юриб жойига бориб ўтирганча, жиддийлик билан қоғоз титкилай бошлади. Раис соатига кўз ташлаб олиб, оркага ўгирилди-да:

— Ҳали ишингиз кўпми!— деб сўради.

— Ҳа андак бор, ҳали,— деди Дандонов жилмайишга ҳаракат қилиб.— Ҳаммасини бир қатор кўздан кечириб, гап тегмайдиган қилмасак бўлмайди-да...

«Э ўл-э!— деб ўйлади Яхшибой ака.— Бунча бепаросат бу... Сумбулхоннинг келишига яна беш минут қолибди... У келса-ю, манови эшакмияни кўриб изига қайтса-кетса... Нима бўлсаям бу Сумбулхонни кўрмаслиги керак!..»

Орадан икки-уч минут ўтгач, Яхшибой ака Дандоновга юзланди.

— Ўртоқ Дандонов!

— Лаббай, Яхшижон ака!

Дандонов пилдираганча раисга рўпара бўлди. Раис кулиб турарди. Дандонов ҳам кулди. Раис Дандоновнинг қок, тарашадек биллагидан тутиб, деразага яқин олиб борди.

— Ҳу ана, қаранг, кўрдингизми?

— Ҳа-ҳа, кўрдим,— деди Дандонов жон ҳолатда,— кўрдим!

— Нимани кўрдингиз?

Дандонов талмовсираб қолди. Чунки у кўп нарсани — икки қаватли чала ҳаммом биносини, сув оқиб турган водопровод жўмрагини, тунукадан қилинган ахлат яшигини, яна алланарсаларни кўрган эди. Бошлиқ буларнинг қайси бирини сўраётган экан?

— Хе-хе, ҳаммасини кўряпман!— деди Дандонов хиринглаб.— Сизга қайси бири керак?

Яхшибой ака Дандоновни деразага янада тақалтириб олиб борди-да, кўрсатгич бармоғини бигиз қилди:

— Ҳў ана... Ҳу тўғридаги анови итларни кўряпсизми?

— Аха!— деди Дандонов ҳаяжон билан.— Кўряпман, иккаласини ҳам кўрдим. Биттаси қора, бўйни оқ... олдингиси сарик... хи-хи, урғочи бўлса керак.

Дарҳақиқат ташқарида — ўтпояда бири қораю оқ, иккинчиси сарик ит бир-бирига суйканишар, сарик ит узун, попукли думини қисиб қочар, қораси эса лўкиллаб уни қувиб тутар, бўйнига бўйнини ишқарди.

— Ана ўша қора ит бизники!— деди Яхшибой ака.— Ечилиб чиқибди, савил... жуда ёмон бўлди-да...

— Ўзимам ўйладим-а қорасини сизники деб, худди бахмалдайгина экан... хи-хи, оти нима, Яхшижон ака!

— Оти Бобик!

— Хи-хи, Бобикми? Бобик бўлса яхши-да... Бизникиям Бобик! Итларимиз адаш экан...

Яхшибой ака қараса, Дандонов ҳали узок гапирадиган, шунинг учун асл мақсадга кўчди.

— Ўртоқ Дандонов!

— Лаббай, Яхшижон ака!

— Шу Бобикни тутиб келишга ёрдамлашмайсизми?

Дандонов эриб кетди. Икки қўлини кўксига қўйиб, бошини қий-шайтирди.

— Бобикжонни тутиб келишми ахир, ҳозир ташкил этиб юборамиз, ака.

Дандонов узун, кенг шимини бир кўтариб олиб, югурганича эшикдан чиқиб кетди. Коридорда парча кўйлакли, хаворанг, ялтироқ дурра боғлаган, гажакдор бир жувонга урилиб кетишига сал қолди.

— Вой... ҳа!— дея жувон ўзини четга олди. Дандонов эса: «Боб... Бобик!», деганча ташқарига отилди...

Намозгар чоғи бир қўли рўмол билан боғланган Дандонов «Бобик»ни етаклаб, Яхшибой аканинг ҳовлисига борди. У жуда ҳорғин кўринса-да, лекин жуда хушчакчак овозлар чиқарар, оркага тисарилиб келаётган Бобикни эркалаб, хуштак чалар, «Мох-мох, хушт... Бобик, Бобик!» деб итни эъзозлар эди. Бобик билан Дандоновни раиснинг ташки ҳовлисида устунга боғлоқли бузоқдек келадиган ола бир ит вовуллаб қарши олди. Дандоновнинг хафсаласи пир бўлди. Бобик эса устунга боғлоқлик итнинг важоҳатидан кўрқди шекилли, гингшиб Дандоновнинг пинжигига биқинди. Бирдан елкасига эскироқ бекасам тўнини ташлаб олган Яхшибой ака чикди.

— Э раҳмат, ўртоқ Дандонов!

— Ўзиям жуда узок кетдилар-да, бу Бобикжонингиз... Аввал Хўжалар қишлоғига, кейин «Меҳнат» колхозига, яна наққошлар қишлоғига, у ердан Қашкартолга ўтдилар... Бир молхонадан бориб тутиб олдим... Барака топгур молбоқар жуда яхши одам экан... Оти Қарамбой. «Шу, шу қораси раисимизнинг итлари, тутишга ёрдамлашинг», дедим... шу денг Қарамбой олдидан, биз оркадан иккаласини бир бурчакка қамаб олдик... Анови урғочисини ураман деган эдим, «ғарч» этиб қўлимни тишлаб олса бўладими, қанжик! Ўзиниям бошлаб урдим. Аслида Бобикжонни ҳам йўлдан чиқарган ўша.

Яхшибой ака Дандоновнинг қўлидан Бобикнинг ипини олди-да, кучукнинг орқасига бир тепди. «Бобик» вангиллаганча ўрта дарвозадан чиқиб қочди. Устунга бойлоғли ит унинг орқасидан голибона хуриб қўйди. Бечора Дандонов сўррайиб қолди. Бир оздан кейин пахтадек оқарган, юпка лаблари сўзга очилди.

— Қарамбой ит қопганни қирқта укол қилиш керак, дейди, шу ростми, Яхшибой ака?

Яхшибой ака тўрга солинган оқ тарвуздек майкани туртиб чиккан думалоқ қорнини селкиллаб қолди.

— Йўқ, сизни эмас, ўша сизни қопган итни қирқта укол қилиш керак!— деди.

Дандонов «а», деди-ю, кейин энгашиб, кенг шими почаларининг чангини қоқишга киришди.

Яхшибой ака изига қайтди.

КАССОБ ШОИР

Дунёда ваъда бериб унга вафо қилмасликдан ёмони йўқ. Ал ваъдай дай! Ваъда — вафоси билан, дегани бўлса керак. Еки ваъда бердингми — бажар! Ваъдага вафо — марднинг иши...

Қисқаси, ваъда, вафо ҳақида ҳикматли сўз ва мақолларни ёзиб чиқса, икки-уч варақнинг юзи қораяди. Азалдан ваъдаю воҳид муқаддас саналган. Албатта, бир пари чехра, соҳибжамолга ваъда бериб, унга вафо қилмаслик увол. Ўлсин ундай ваъдабоз, тўғрироғи бевафо!

Кошкийди мен ҳам шундай бир самбит қомат, гўзал қизга ваъда бериш бахтига муяссар бўлсам. Вафо қилмасам, бўйним чўрт узилиб, каллам оғим остида коптокдек думалаб кетсин!

Қаранг, келиб-келиб бир ғарчашм қассобга ваъда берибман-а! Қиз-пиз қуриб кетган экан-да, дейсизми? Э, сиз сўраманг, мен айтмай. Келинг, яхшиси ўзингизга қулфи дилимни очай. Лекин, сиз ҳам қатъий ваъда беринг! Тагин у ер-бу ерда оғзингиздан гуллаб юрманг, қассоб эшитиб қолса, нақ балога қоламан-а!..

Ўзингиз биласиз, шу кунларда редакцияда иш қайнаб-тошган. Ҳалй материал тушир, ҳали макет қил, ҳали корректура, ҳали оттиск... кечга яқин бошимнинг орқа томонида ғалати бир оғрик сезган ҳолда аранг судралиб кабинетдан чиқдим. Қалитни қоровул чолга қолдириб, биринчи қават йўлагига тушган эдим, билагимдан кимнингдир юмшоқ қўли оҳиста тутганини сездим.

— Ассалому алайкум, шоири Даврон!

Рўпарамда оппоқ нейлон кўйлакни тўлдириб бақалоқ бир киши турарди. Унинг енглари йўғон, сержун билагигача зўрға ҳимариб кўйилган. Икки чети шапок боғлаган, қизғиш кўзлари қулиб турар, нафақат кўзлари, балки дўрдок, кип-қизил лаблари ҳам жилмайишга очилиб, ундан сариқ мўрт тишлари кўзга ташланарди. Ўша тишлар оралиғидан хомпиез, помидор ва арак ҳиди сизғиб чиқарди. Отимни айтиб қақирганидан илтифотни жойига қўйдим.

— Адресингизни домла Зарифийдан олиб келдик, — деди у елкамга қўл ташлаб. — Энди биз сизнинг катта талантингизнинг кичик муҳлисимиз-да, ука. Шеърларингиз, ашъори мунтахабчангиз доимо бошимиз учуда туради, ётсак ҳам ўқиймиз, турсак ҳам, радиога эшитамиз...

Бошлашиб ташқари чиқдик. Қуёш баланд бинолар орқасига яширинган. Машина асфальт йўлга сув сепиб ўтди. Ҳаво нафасни қайтарар даражада дим.

— Гўштни қайси бозордан оласиз?
Тўсатдан сўраб қолди суҳбатдошим. Унинг бу саволи мени аввалга ажаблантирди. Сир бой бермадим.

— Дўкондан, баъзан магазиндан, қаер қулай келса ўша ердан, — дедим эътиборсиз.

— Бўлмаса бизни танимас экансиз? — деди нотаниш ҳамроҳим. — Биз Пастқам бозордаги павильонда ишлаймиз... Отимиз Ситамқул, бундан кейин ўзимизга келаверинг, кўлда сўйилган гўштга нима етсин, ҳалол, покиза...

Светофор ёнига келиб, кўк чирокнинг ёнишини кутиб турдик. Ниҳоят, у яна билагимдан тутди.

— Юринг, тез, нариги томонга ўтиб олайлик! Ажалдан — ҳазар!

Йўлни кесиб ўтдик. Қатор кетган расталар. Бир бурчакда одамлар пивога навбатда туришарди.

— Бир кружка муздеккина пивога таъбингиз қалай? — деб сўради қассоб йигит.

— Навбат жа катта-ку!

— Пех, ишингиз бўлмасин! — Кўзини ғалати қисди қассоб. — Бир сўм ортикча берсак, ўзи четга чиқариб беради, ху орқадаги болани кўряисизми? Дадаси уни бекорга дўконга обкеган деб ўйлайсизми?

Дарҳақиқат, қассоб пиво дўконининг орқа эшигига яқин бориб, ўша болага кўз қисиб имлади. Бола югуриб келди.

— Ма, мана бу уч сўмни олиб, олтита пиво келтир! — деди у мағрур. — Майдаси ўзингга қолсин... Бизлар ху анови столда ўтира-миз...

Биз бурчакдаги бўш столга бориб ўтирдик. Шу орада қассоб яна кўзини ғалати қисди.

— Ҳозир ҳамма нарса пулнинг бошида! — деди билимдонлик билан. — Пул бўлмаса ота-онанг, ака-уканг ҳам, ўз пушти камарингдан бўлган фарзандинг ҳам сендан безор. Ҳамма нарсани пул билан, мулла червон билан ҳал қилса бўлади...

Мен анча хижолат чекдим. Наҳотки, ҳали берган уч сўмига шаъма қилаётган бўлса?

— Ҳозир, мен ковоб!.. — деди қассоб эшикка томон юриб. Мен ҳам ўрнимдан туриб кетдим.

— Менда ҳам бор. — Битта беш сўмлик чиқардим. — Мен олақолай.

Қассоб пихиллаб қулганча, менинг қўлимдан пулни олиб, зўрлаб кўкрак чўнтагимга солиб қўйди.

— Йўқ, сиз ўтиринг, иккита ковоб нима деган гап, истасангиз борку! — деди у яна мақтанчоқлик билан. — Бутун редакциянгизни бир йил боқишга қурбимиз етади. Ҳа, энди чопони эски деб ўйламанг-да, ука...

Ночор ўтирдим. Хижолатдан қизариб кетган эдим чамамда. Бир ҳисобда унга қўшилиб, шу ерга келганимга ҳам пушаймон бўлдим. Қўрайлик-чи, бу ёғи нима бўларкин? Охири бахайр бўлсин-да, ишқилиб. Ниҳоят, пиво ҳам, кабоб ҳам келтирилди. Қассоб менга манзират қила бошлади.

— Қани, олинг ковоб — бўлади савоб! — деди у сўзини қофияга солиб. — Ука, тўғриси айтсам бор-ку, бизам шоир — гапга мохир... Қани, пиво хўпланг! Хихх, бизни катта бобомиз шоир ўтганлар... Бизам энди шеъримиз охирида «Э кассоб» деб қўямиз...

Мен унинг қофияларини жуфтлаштириб сўзлашига, чапиллатиб овқат кавшашига махлиё бўлиб ўтирар, вақти-вақти билан унга қўшилиб кулган бўлардим. Бир пайт у чўнтагидан эски, букланиб кетган, кирчил газета чиқарди.

— Мана, бизни эжод! — деди у район газетасини очиб, ўрта саҳифадаги «Э гул» деган саккиз йўлли ғазални кўрсатиб. — Чикқанига тўрт йил бўлди. Ўзим ёзмадим-да! Мотоциклда авария қилиб, кўп овора бўлдик... Ҳозиргача ёзсам бор-ку, Муқимийникича бўлмасаям, Пурқатникича битта китоб чиқарса бўларди...

Сухбатдошим ана-мана демай олти шиша пиводан учтасини ўзи бўшатиб, тўртинчисига ҳам қўл чўзди. Унинг кистаб туришига қарамай, бир шиша пивони стаканга қуйиб, майин-майин хўплаб ўтирдим.

— Пивога, мендан насиҳат, ҳеч туз солиб ичманг, — деди у маслаҳат овозида. — Яхши эмас. Ошқозонни ишдан чиқаради. Ҳе, мени шеърларим жуда кўп. — Қассоб қийма кабобни сихдан суғуриб олиб, сабзидек тишлаб ерди. — Ароқ ичдим, бўлдим маст, сен жонимга қилдинг қасд! Ҳе, жа кўп шеърим бор, — Ситамқул қўл силкиб, кекириб юборди. — Давронжон, сиз энди гўшни биздан оласиз... «Байроқ»даги шоир акамиз борлар-ку. Ҳа, кам бўлманг, ўша Зарифий ҳам гўшши биздан оладилар! — У бир оз сузилиб турди-да: — Яримта келтирайми? — деб сўради.

Кескин эътироз билдирдим. Қассоб ўрнидан чайқалиб туриб, чўнтак ковлашга тушди.

— Ммана бизни ашъор! — деди шимининг ўнг чўнтагидан бир варақ қоғоз чиқариб. — Мана, ана буниси қизик, секретарь қизга беш сўм бериб машинкада чоп қилдирганман. Қишда павильонга от гўшти келганда ёзган эдим. «Қолхоз бозори» радиоузелидан ҳам ўқувдик. Бирпасда эллик тонна от гўштининг ҳаммасини талаб кетишди. Мана, сиз ўқинг... баландроқ ўқинг, сизни ўқишингизни яхши кўраман... ўқинг, ҳа, баландроқ...

Ноилож унинг шеърини паст, нохуш овозда ўқий бошладим.

ОТ ГЎШТИ

От гўштидир иссиқлик қони,
Еганларнинг қолмас армони.
Қази-қарта беморлар жони,
От гўштига кеб қолинг, дўстлар!

От гўштида хосият катта,
Қўй гўштидай эмасдир латта.
Гўштлар ичра зўри, албатта,
От гўштига кеб қолинг дўстлар!

От гўшти енг, отдай бўласиз,
Гижинглайсиз, кучга тўласиз.
Қассоб айтар бир кун ўласиз,
От гўштидан еб қолинг, дўстлар.

Шеър орасида у завк билан бош чайқаб турар, ҳар бир мисра охирида кафтини кафтига оҳиста уриб қўярди. Ниҳоят, шеърни ўқиб бўлдим. У шавқ билан пихиллаб кулганча, яна елкамга қўл ташлади:

— Бай-бай... Қассоб айтар бир кун ўласиз, от гўштидан еб қолинг, дўстлар! Зўр-а?! «Қўй гўшти», «Қаллапочча» ҳақидаги шеърларим бундан ҳам зўр! Майли, уни кейин ўқийман... Энди ука, шу «От гўшти»ни эртанги газетада чиқарсангиз, илтимос?

Ноқулай аҳволда қолдим. Назаримда ҳозиргина ичган пиво ҳам заҳарга айланаётгандай эди.

— Ахир, ҳозир жазирама ёз... от гўшти қишда ейилади, — дедим ундан кутулиш чорасини излаб. — Ҳар нарсанинг вақти, соати бор...

Қассоб шоир «ҳмм» деб қолди. Кейин яна алжий бошлади.

— Ҳар нарсанинг вақти бор, арзон эмас, накти бор! — деди у шимининг чап чўнтагини ковлаб. — Мана, манна бунисини ўқинг... Хихх. Лекин буниси ишқийроқ... Яхшиси ўзим ўқийқолай (чамаси менинг ўқишим уни қаноатлантирмаган эди). Хўш...

ДАВО ҚИЛМАДИНГ

Гўшт сотардим тошларни қалаб,
Бир қиз ўтди аста мўралаб.
Қўлгинамдан тушди-ю болта,
Оёғимни кетди қиймалаб.
Ҳой бевафо, нега билмадинг,
Оёғимга даво қилмадинг!

Қаранг-а, — деди у кўзларини ҳузур билан юмиб бош чайқаркан.

Ҳой бевафо, нега билмадинг,
Оёғимга даво қилмадинг!

Зўр-а! Бунисини чиқарасизми эртага? А?

Нима дейишга ҳайрон эдим. Ҳе, бир кружка муздеккина пиво ичмай мен ўлай. У эса қизғиш кўзларини кўзларимга қадаб жавоб кутарди.

— Эртага эмас-да энди?

— Хўп, қачон?!

Худди ана шу ерда бўшашиб кетибман. Менинг ўрнимда бошқа киши бўлганда ҳам, офтобда қолган сарнёкка айланарди. Чунки, бир жуфт қизғиш кўз сизга илтимос билан жавдираб қараса, худди йиғлаётган боладек икки дўрдоқ лаб, икки шалпанг қулоқ томон

аянч йирилиб, ундан сарик, мўрт тишлар кўриниб турса... Сув бўлиб кетдим.

— Бир хафтадан кейин!— деб юборсам бўладими.

— Ваъдангиз аникми?— деб сўради у мендан, «ҳа» ишорасини олгач, завқ билан бармоқ бука бошлади.— Чоршанба, пайшанба... шанба, бозор — икки кун... Демак келаси хафта шу куни — 28 числода, шундайми? Ваъдага вафо деганлар-а?.. Агар шу шеърим чикса бор-ку, газетадаги барча оғайниларга катта зиёфат бераман. Қазӣ карта, ҳасип...

Қоронғи тушиб келарди. Шу қоронғилик билан менинг миямда ҳам бемаврид берилган ваъданинг қоп-қора кўланкаси чарх уриб айланарди. Қассоб шоир билан зўрға хайрлашдим. Йўлда биқинига «Гўшт» сўзи ёзилган машинани кўрсам ҳам, дастурхонга гўштли овқат тортилса ҳам, суҳбат орасида гўшт сўзини эшитиб қолсам ҳам, қассобга берган ваъдам эсимга тушаверар, унинг ялинч акс этиб турган башараси кўз олдимдан нари кетмас эди.

Эрталаб редакциядаги ўртоқларга қассоб шеърларини ўқиб берган эдим, улар қотиб-қотиб кулишди. Айримлари мени ҳам аскияга олиб, қовун пўчокдек роса қумга булғашди.

— Гўшт ҳам нуқул сондан бўлади денг, Даврон ака.

— Э, йўк, бу киши думғазага ўч!..

Багтар жаҳлим чикди. Қандай бўлмасин, ваъдага вафо қилиш керак. Номард бўлиб тирик қолгунча, мард бўлиб ўлган афзал...

Хуллас чоршанба куни қассоб шоирнинг ҳар иккала шеъри ҳам газетада босилиб чикди. Қандай қилиб, дейсизми? Э, омон бўлинг-да сиз, нахотки шунинг фаҳмига етмасангиз! Газетада унинг «От гўшти» ва «Даво қилмадинг» сарлавҳали шеърларини ўзим ёзган «Қассоб шоир» деган ҳажвиянинг ичига киритиб юбордим...

Эшитишимга қараганда, қассоб шоир чоршанба куни эрталаб дўкончадан юз элликта газета сотиб олибди. Ундан ўзининг шеъри чиккан жойини авайлаб киркиб олиб, қолганига гўшт ўраб сотаётган эмиш...

АРЗИҲОЛ

(Махфий)

Вилоят ижтимоий таъминот шўъбаси (облсоби)нинг олий мақом мудирн, киёматли инимиз Қутбиддинжон ака ўртоқ Халлоқувга, нафақахўр отангиз «Хожа Аштар» масжидининг мутаваллиси Мирза Хомид Яқубқори ўгли тарафидан

АРИЗА

Ушбу аризаи ҳамокатим баробаринда Сиз камтарину қомил бародаримга ёзиб маълум қиламанки, камина мулло бобонгиз кейинги фурсатлар ичинда бисёр кўнгли ғашшон ва дилгир бўлубдурман. Ушбу ариза қоғозимни хоҳ арз ўрнида кўринг ва хоҳ мактуб

ўрнида — ихтиёр ба шумо. Ҳар нечук, мулло бобонгизнинг кўнгул кафасинда мадда бойлаб ва яна ранги рўйини саргайтириб ётган сиру асрорлар бисёрдур. Аларни Сиздан бўлак қимға ҳам баён айлай!

Иним ўртоқ Халлоқув! Сиз олиймақом ва ота қадрдонимдан юз таважжух ила сўрайманки, агар иложи бўлса, шул бизнинг тумандаги жамеиқи нафақахўр, пенсио олувчи тул хотун ва кампирларнинг пенсиосини қирқсангиз, яъне тўлатмасангиз. Сабаб: ушбунинг боиси салоҳиятини Сиз идроқи боқамолға англатишга руҳсат этгайсиз. Бурноғи йили камина мулло бобонгизнинг сангги кўздан ҳам каттиғ, ғариб бошимға тушғон кулфатдин Сиз ҳам воқифсиз-ку! Ушанда мулло бибингиз, яъне жаннатмақон завжу мухтарамамизнинг таъзияларида ўзингиз ҳам иштирок этиб, кулфатларимға шериклик қилиб, кўнглимға таскин берганингиз ҳамон ёдимда. Бандалик тилаб билдирган сўзларингизни ҳали-ҳали эслаб, ҳар жойнамоз устига чўк тушгонимда ҳаққингизга, болаларингиз ҳақларига дуо қиламан. Намоздигар ва номозшом номозларида эрса падару модарларингизнинг муборак руҳи покларига каломи раббонийнинг савобини бахшида этиб келадурман.

«Шариат — шарм надорад», яъни бунинг туркий маъноси шулдурким, шариатда шарм йўк! Алқисса, камина мулло бобонгиз кейинги ойлар ичинда бекаслиқдан бисёр аъзият чекибдурман. Мусулмончилик — бандаи мўминнинг ётғони бор, турғони бор. Қари киши бемахрам қолмасиқ экан. Водариф! Бировлар: «Келинлар қарашмай-дурларми?», дейишади. Нима деб жавоб қилсам экан аларга. Қалтафаҳмлиқ ҳам эви билан бўлғони яхши. Қайси келиндан падаршўйю модаршўйга яхшилик қайтибдурки, бизниқидан қайтсун. Катта арўсимиз балисада ҳамширалик қилади. Уйига қайтганда норасидасини аттайин чимчилаб, қулоғим остида чинқиртиб йиғлатади. Бунинг устига домани ва енги кўтоҳ кўйлақ кийиб, жумла мўминларни ўзига қаратадур. Бетовфик! Кичик келин бовужуд анча хуб ва лекин анинг ҳам бир қароҳатли иши бордурки, шуни кўрсам тахту пуштимға ларза қиради. Яъне, бадбахт кичик келин ғул сувини сатилга солиб, оёқ остларига сепиб ташлайдур, буеки англатаман, қани энди гўши нумуборақиға зарра суҳон кирса. Фақир, ўшал беҳирад келинларға чанд бор панду насиҳат қилдим — бўлмади, билъакс ман бечорани эрлари, яъне фарзандларға ёмонлаб юзқўрмас қилишларига саъл қолди. Ҳаддин зиёда тангликка қолдим. Уша ноқобил фарзандларнинг гапларига қаранг: «Мачитға чикманг!», эмиш! Кенжаси бўлса: «Уйда ўтиринг!», дейди. «Бачи сабаб!», десам, «Мачитға борманг, ман атаист!», дейди нобакор. «Атаистнинг маъноси надур!», дея сўрсам, «Атаист — динсиз, динга ишонувчиларни айтади!», дейди тилинг кесулгур. Ман ўшал, ўз пушти камаримдан бўлғон шайтони лаъин йўлдан оздирғон, беандишаға дедимки: «Сан мачитға тил теккизма, имонсиз... Сандан катта-катталар ҳам оллоҳ йўлидан озмаганлар! Облсабис мудирн ўртоқ Халлоқувдан андоза олсанг бўлмайдурму, сакбачча... Қандай мўъмину ҳазим!», дея бисёр ҳақоратлар бирлан хужрамға равона бўлдим. Баъдаз он, ўғилларниқига ранжи қадам қилмасликка онт ичдим.

Алқисса, камина фақирингиз шул ноқобил фарзанд ва баттола келинларнинг қилмишларидан эл олдида бениҳоят мулзам ва яна малулхотир бўлдим. Начора! Атроф жавонибдин бирор таъби дил мушфиқа топура, қолғон уч-тўрт кунлик умри кўтоҳимни фароғатга ва яна беминнат ўтқарурга азм этдим. Мачитнинг сўфиси Эшончага маслаҳат солган эрдим, ул нобакор: «Сиз энди хотунни нима қиласиз, юрганда гаворажумон¹ дай аранг қилтиллайсиз!», дейди. Камина: «Оёғимда бодим бор, сўнгақларим ҳали бутун, шукр замона тўқлук, илигим тўла!», дедим. Даврон кўрбошининг баччаси бўлмиш Эшонча яна ҳиринг-ҳиринг қулади. «Хе мани оёғимга тушган бод, санинг башарангга тушсун!», деб ҳаромзодани жеркиб бердим.

Фақир бошни икки қилмоқ таважжухида кўрмаган дўсту душман, вакилу вакила қолмади. Мачитга номозу жумъани қанда қилмай келиб турадиган Ниёз қассоб деб номламиш кимсага ҳар кўрганда: «Бизга бопта бир заифа топинг!», дердим. Аммо ўнинчи бора айтгонимда унинг юзида рўшнолик кўрдим. Бир жумъада, яна: «Бизга бопта бир заифа топмайсизми, қассоб!», дея пурсиш қилгонимда, ўшал ғарчашм қассоб: «Эрта бозор ҳовлига боринг, сизбоп бир кампир топдим!», деди. Бул ваъдадан фақир зиёда хурсанд ва сарфароз бўлиб, якшанба баъдаз чошгоҳ ўшал қассобнинг ҳовлисига кириб бордим. Қассоб ҳам акнун бозордан қайтиб, хуржунини дарвозахонадаги устал устига қўйиб турғон экан. Камина билан пурсужў қилиб, меҳмонхонага лутф айлади. Ўлтириб эрдикки: «Мулло бобо, хизмат!», дебон сўрса бўлурму муғомбир. Ажаб бир тавозе ила: «Заифа!», дейишимни билурманми, ул эшик сори овоз берди: «Ғиёз!» Бу ўшал қассобнинг тўнғич ўғлининг номи эрди. Қассоб такрор овоз берганда, дари-дурунда сочлари оппок, ранги сўлғин, бамисоли пашмак шафтолидек бир хотун кўринди. «Бери кел!», деди қассоб. Ул заифа салому қарзу худони бажо келтириб, таъзим ила оҳиста яқин келгач, кўрсам ўшал қассобнинг ўз жуфти ҳалоласи. Вожаб! Аёл: «Ҳа, нима дейсиз!», дебон эрига яқин келганда, қассобу шарият урғур хотуннинг ўнг қўлидан зич ушлаб: «Манг мулло бобо, маҳкам тутинг, ана шу заифани олиб боринг!», деса бўладими! Навзамбиллоҳи миназзолимин! Ер ёрилмади — комиға кириб кетмадим. Алқисса жаҳолатимни ақлга асир айлаб, қассобнинг уйдан дам урмай чиқиб кетдим. Йўл бўйи хўрлигим келиб зор-зор, чун абри навбахор йиғлаб, мачит ҳужрасига қайтдим...

Шул миёналарда яна у ён-бу ёнларга киши қўйдук. Гўжаҳўр кишлоғида собик бир раиса бор эрди, Офтобхон Раҳматиллоюва деган. Вакилани юборган эдим, ўшал мурсаки ношукур, нима дебмиш денг: «Ўлсун ўша қорибачча. Юрса суяқлари шикирлаб, ортидан иккита тозу ит эргашиб юради-ю... Мен ҳукуматдан персенол пенсия оламан...» Кўнглим оғриди. Фақир ҳам: «Сатанини от эгари қиймалағон сан дажжалга манинг ҳам бекор қолгон вужудим йўқ!», дедим. Асли ўшал раисага ўзимнинг ҳам рағбатим йўқ эди. Андин сўнгра Ўба кишлоғида Гулзор кампир деб аталмиш бир аял бор эрди. Киши

қўйдим. Аммо ул беимон сойиба ҳам жавоби рад қилибдир... «Эрни нима қиламан, ортикча бош оғрик, ҳукумат берган пенсияга шукур қилиб юрганим минг тилло!», дебди. Бир аламинга ўн алам қўшилди. Илло, кўнглимга яна бисёр озор етди. Узоқ фурсат хасталаниб ётдим. Замони шўродан ҳар қанча ўрғулсанг, офарину таҳсинлар айтсанг, озлик қилур. Маърака-мавлуд, хатми-қуръон, сарпопўшон... Бир оз хасталикдан фориг бўлғоч, яна кўнгул «бир жуфти ҳалол», ёинки «махрами шарият» тусаб қолди. Алҳол, яна Каласанг кишлоқлик Мулло Шароф деганини тул қолгон бир мазлумаси бор экан. Еру дўстлар шунга киши қўюшни маслаҳат беришди. Водариг! Наҳотки, қора бахтимнинг дари ноқушодаси умрим охиригача очилмаса! Ўшал тарбия кўрган мулло хотун ҳам: «Майли тегардим-у, локин ўғлимдан кўрқаман. Бунинг устига ҳукумат яқинда пенсия пулимни оширди», дебди. Вой нодон-эй! Ман пенсио олмайманму! Манга ҳам ҳар оининг охирида пўштачи бола 48 сўму 60 тийин бериб кетади... Магазин қоровуллигидан жанобларининг ёрдамлари ва яна саъю қўшишлари орқасида пенсиога чиққанлигим ўзларига сир эмас-ку!...

Ўртоқ Халлоқув, жони ширин биродарим! Боқий сўз шулким, ўшал нобакор дажжола кампирларнинг пенсиоларини қирқсангиз, яъне пенсио пули беришни атқаз қилсангиз. Билъакс, камина фақирул ҳақир мулло бобонгизга тегарга ул маккораларнинг бирортаси ҳам розилик бермагай. Илтимос, қиёматли иним: барча кампирларнинг пенсиоси қирқулсин! Шоят бахти қаро мулло бобонгизнинг шум толеига бирортаси рай қилса. Ҳаққингизга дуо қиламан. Падару модарларингизнинг руҳи покларига хатми қуръон бағишлайман. Аддуойи салом ила: «Хожа Аштар» масжиди мутаваллиси, собик магазин қоровули: Мирзо Ҳомид Яъқубқори ўғли. 19— Жумодул-аввал, соли муш, чоршанбаи муродбахш.

Ушбу аризани олиб борғувчи — жияним:

Мирзо Неъмат Аминжон ўғли.

МУШТИПАРГИНА

Кабинет эгаси гардиши тилла ранг кўзойнаги устидан кирувчиларга ҳайрон бўлиб қаради. Эшикдан бир хотин икки боласи билан кириб келарди. Хотиннинг устида узун, ранги уникқан қора атлас қўйлак бўлиб, ёқаси қийшайиб, ич қўйлагининг кирчил ипи кўриниб турар, сепкилли қорача юзи сал-пал пардозланган, қалин лаблари дидсиз бўялган эди. Унинг қўлидаги иштончан боланинг оғзидан сув кетиб, ёқасини шилта ҳўл қилган, етагидаги қизалок эса онасининг оёқларига ёпишиб, тўрдаги амакига ҳадиксираб қарарди.

— Ассалом... редактор ўринбосари Турсун Тўраевич. Сиз...

Ёши пенсияга яқинлашиб қолган кабинет эгаси унинг сўзини бўлиб, «Ҳа, биз бўламиз!», дея жилмайиб, бош силкиди ва қўлини чўзиб:

— Марҳамат, ўтиринг, — деди.

¹ Бешиктерватар.

Хотин қизалоғини нарироқ суриб, этақларини тортиб, оёқларини жуфтлаганча стулга ўрнашиброқ ўтирди. Сочлари қалин, қўғирчокдек қизалоқ юзларини онасининг тиззаларига бекитди, аёлнинг қўлидаги бола «Агга!», дея Турсун Тўраевичга талпинди. Кабинет эгаси кўзларини юмиб, лабларини чўччайтириб: «Пч...чччуп!», дея болани эркалаган бўлди.

— Хўш, хизмат?

Аёл унга тик қаради. Унинг қачонлардир териб юриладиган, ҳозирда қалинлашган қошлари остидаги қўй кўзлари намли, юзлари оқиш ва сўлғин эди.

— Ман Очил Юнуснинг...

Гапни охиригача эшитишга сабри чидамайдиган редактор ўринбосари ўрнидан даст туриб кетди.

— Э, шундай демайсизми, келин! — деди у ҳовлиқиб, стол устини титкилар экан. — Ҳали Очилжоннинг рафиқалари бўламан денг... Жуда яхши, жуда яхши, ана, газетамизнинг кечаги сонини ўқигандирсиз? Унда Очилжоннинг иккита шеърини ёритдик. Биттаси: «Э фалак!», деган ғазал, яна биттаси «Ракеталар» деган замонавий шеър...

Турсун Тўраевичнинг ҳаливери гапдан тийилишига кўзи етмаган хотин қўлидаги боласини ён тарафдаги стулга ўтқазди-ю, оғзига сўрғичини бериб, жаҳл билан ўрнидан турди.

— Раҳмат сизларга, минг раҳмат! — деди аёл йиғлоқи овоз билан. — Ўша ахлоқи бузуқ, хотинбоз бир кишини шеърларини чиқариб, яна уни мактаб турган сизларга раҳмат! — Бу орада Турсун Тўраевич бир неча бор: «Сабр қилинг! Очирок сўзласангиз-чи?», дейишига қарамасдан, хотин ҳамон жавраб гапирарди. — Сизларнинг ҳаммаларингиз бир гўр, асли артисту шоирларга ишониб бўлмас экан...

Хотиннинг кейинги гапи Турсун Тўраевичнинг жон-жонидан ўтиб кетди, у қўли билан столни шап эткизиб урди-да:

— Манга қаранг! — деди баландроқ овоз билан. Хотин оловланган қўй кўзларини унга тикди. — Шовкин солманг! Сиз бир эрингиз деб ҳамма шоирларни ёмон отлиқ қилманг, қани, бир бошдан гапирингчи!..

Хотин аввалги шаштидан бир оз пасайиб, стулга бориб ўтирди ва чинқириб йиғлаётган боласини олиб, овута бошлади.

— Ҳа... Ҳа... жоон-жонгинам... Ўша хотинбознинг бизларни ташлаб кетганига...

— Ташлаб кетган?! — Ажабланиб сўради Турсун Тўраевич. — Икки бола билан ташлаб кетдимиз?

— Ҳа! — деди хотин маъюсланиб ерга тикиларкан. Шу пайт хотиннинг қўлидаги овунган бола: «Агга», деганча яна Турсун Тўраевичга талпинди. Редактор ўринбосарининг кўзига шу бола ёшидаги кичик, эркатой невараси кўриниб, юраги зирқираб кетди.

— Вой нодон, вой ярамас-э! — деди Турсун Тўраевич бош чайқаб. — Гулларни хор қилибди-да, касофат! Гулдай болалар-а, нега ташлаб кетди?

Хотин чамаси кўп кишиларга айтавериб, ёд бўлиб кетган сўзларни яна такрорлади.

— Баҳона мингта! — деди у йиғламсираб. — Авваллари у ичиб келарди, нега ичиб келасиз, десам, шоир киши ичиши керак, ичмаса илҳом келмайди, дерди. Майли дедим, ичсин, илҳоми келсин дедим. Кейин, кейин урадиган одат чиқарди...

— Нега уради, сабаб?

— Баҳонаси оз дейсизми, болангни эркақлар олдида эмиздинг, деб уради, товонинг ёрилиб кетибди, деб уради, мошкичирини моши хом қолган, деб урарди...

— Э, ҳалиям урадимиз?

— Йўқ, авваллари урарди, — деди хотин кўзларини мўлкайтириб. — Кейин-кейин гапирмай қўйди. Мана, етти ойдан бери уйга қадамини ҳам қўйган эмас.

Турсун Тўраевич жаҳлга минди.

— Нега милицияга, судга мурожаат қилмадингиз?

— Ман бир муштипар она бўлсам, гапирмай юравердим, — деди хотин боласининг оғзини рўмолча билан артиб. — Судга ўзи мурожаат қилди, ажрим ҳақида ўзи ариза берди...

— Хўш?!

— Суд ажримга сиз ҳам рози бўлдингизми? ёпишиб турган қўғирчокдек қизалоғи ҳам тўрдаги амакига бепарвор қараб турарди.

— Суд ажримга сиз ҳам рози бўлдингизми?

Хотин бурнини тортиб, кўз ёшларини этагига артиб олди.

— Ҳа, нима, ман кўчада қолибманмики, унга хушомад қилсам?..

Хотиннинг тиззасидаги бола яна қийқириб, Турсун Тўраевичга талпинди. У ҳам боланинг эркалигига жавобан лабларини чўччайтириб: «Пч...чччуп!», деб қўйди. Юрагидан аёлнинг аҳволига қаттиқ ачинди. Гап худди шу билан тамом бўлгандай эди. Лекин, хотин яна жаҳлга минди:

— Ўша хотинбоз, бошқа бир сатанг билан турмуш қурган, — деганча ўқчиб, йиғлашга тушди. — Кошки чиройи мандан ортиқ бўлса, ўшанинг уйида яшаяпти... Алиментни ҳам ойдан-ойга кам юборяпти...

Турсун Тўраевичнинг баттар жаҳли чикди. Иккита бола билан қаровсиз қолган муштипар онанинг аҳволига ачинди.

— Аҳмоқ! — деб гудранди редактор ўринбосари. — Садқайи шу гулдай фарзандлар кет, садқайи ижодкор деган ном кет!

— Яна сизлар унинг шеърларини...

— Бўлди! — деди редактор ўринбосари қафти билан стол устига уриб. — Бундан кейин газетамиз ўша ахлоқсиз шоирнинг бир сатр ҳам шеърини ёритмайди!

Турсун Тўраевич ўрнидан туриб, эшикни қия очди-да, ташқарига овоз берди.

— Маданият бўлими мудирини чакиринг!

Турсун Тўраевич қайтиб келиб, ўрнига ўтирганда, аёлнинг тўрт яшар қизалоғи: «Тетамиз!», деб хархаша қила бошлади. Турсун Тўраевич тортмадан икки дона «Қорақум» шоколадидан олиб, она-болаларга яқин борди-да: «Бўй-бўй-бўй, мана-мана!», деганча бола-

ларга тутқазди. Қизалок юзини онасининг этаги билан бекитиб туриб, шоколадга қўл чўзди. Эшик очилиб, сочлари қўнғирок, чўзинчок юзли, ёқимтой бир йигит кирди.

— Қодиржон! — деди Турсун Тўраевич аёл томон ишора қилиб. — Танишинг, ёш шоир Очил Юнуснинг биринчи рафикалари!

Қодиржон бош силкиб, илжайганча: «Танишимиз! — деди ва аёлга. — Яхшимисиз», деб қўйди. Аёл ҳам истамайгина: «Шукр», деди. Турсун Тўраевич аллақандай шафқат ва ачиниш тўла кўзларини она-болаларга тикди-да, бир оз ўйлаб туриб, Қодиржонга юзланди.

— Бундан кейин, — деди у дона-дона қилиб, — ўша хотинбоз, болабозор, фарзандларидан юз ўгирган Очил Юнуснинг бирор нарсаси ҳам газетамизда ёритилмаслиги керак!

— Хўп!

Турсун Тўраевич яна ўша оҳангда сўзида давом этди:

— Иложи бўлса, фелъетон қилишимиз керак уни!

Қодиржон энгил жилмайди:

— Фелъетон қилишга ҳаққимиз йўқ эди-ку! — деди кафтларини ёзиб. — Уларни суд ажратган бўлса, Очил Юнус хар ой болалари учун алимент тўлаб турган бўлса...

— Утган ой кам тўлади-ку! — дея чинқириб юборди аёл. — Алиментни ҳам камайтириб юборди, ғаламис!

Қодиржон шошиб қолмади, аксинча:

— Бунга сабаб, ўтган ой фақат икки жойда шеъри ва бир журналда ҳикояси чиққан эди, — деди босиқлик билан. — Аввалги ойда эса қатта журналда шеърлар туркуми босилгани учун алимент ҳам сизларга кўп борган...

— Бизлар ҳеч нарсани билмаймиз! — деди хотин кимлардир ўргатган сўзларни тўкиб ташлашга чоғланиб. — Ўша ахлоқи бузук, хотинбоз кишининг шеърлари газеталарда чиқмасин!

— Чикмайди! — деди Турсун Тўраевич кескин. — Чикмайди!

Қодиржон кулиб юборди.

— Нега куласиз?

— Кечирасизлар, — деди Қодиржон қизариб, ўша босиқлик билан. — Тўғри, бизлар Очил Юнуснинг асарларини чиқармаслигимиз мумкин, лекин янга, сизга, мана бу болаларга қийин бўлади-да!

— Нимага қийин бўларкан? — деди аёл терсайиб.

— Чунки, Очил Юнуснинг шеър, ҳикоя, дostonлари матбуотда тез-тез чиқиб турмаса, алиментни қаердан оласиз, алимент камайиб кетади-да?!

Хотин жим қолди.

Турсун Тўраевич:

— Э, ҳали гапнинг бу томониям борми? — деб қўйди. Орага жимлик тушди. Турсун Тўраевич ўйларди: «Тавба... бу хил ижодкорларнинг шеърларини ёритса ҳам бир бало, ёритмаса ҳам... Ёритмаса, бу муштипар она, гулдай бегуноҳ гўдақлар...»

— Шунинг учун, — уларнинг диққатини Қодиржоннинг ингичка, мулойим овози бўлди. — Қўйинг, янга, собиқ эрингизнинг шеърлари кўпроқ чиқаверсин, алимент кўпаяди. Сизларга фойда...

Аёл ерга қараб, узок ўтирди, икки марта бурнини тортди, учинчи мартасида қўйлагининг этагига артиб қўйди, кейин «Такдирга тан бердим!», деган оҳангда:

— Майли, — дея секин ўрнидан турди. — Хўп, яна қачон унинг шеърлари чиқади?

Турсун Тўраевич ўйловдан бош кўтариб, сўради:

— Бизда бирор нарсаси қолдими?

Қодиржон шифтга қараб ўйлаган бўлди ва мулойимлик билан жавоб бера бошлади:

— Ўша аввалги ўн беш кунликда қайтарганингиз «Биринчи муҳаббат» деган ҳикояси, бешта саккизлиги, кеча ўзи олиб келган олтиликлари ва рубойилари бор.

Турсун Тўраевич тадбиркор овозда:

— Тезда чоп қилиб, менга киритинг ҳаммасини! — деди қўшалоқ рангли шарикли, йўғон ручкасини олиб. — Шу бугуноқ қўл қўйиб, тушириб юборамиз... Мақсад, сизни хафа қилиб қўймаймиз, келинжон, кейинги ўн беш кунликда камида 50 сўм гонорар, тоес алимент ишлайсиз... Ҳа, боринг тез, Қодиржон!

Қодиржон чикди.

— Раҳмат, домла! — дея миннатдорчилик билдириб, хотин ҳам эшик сари йўналди. Орқасида қизалоғи қўйлаги этагидан тутиб борарди. Аёл орқага ўгирилиб сўради. — Амаки, сиз билмайсизми, Очил Юнуснинг асарлари шу яқин орада яна қаерларда чиқиши мумкин?

— Йўқ! — деди Турсун Тўраевич.

Хотин яна бир қарра миннатдорчилик билдириб, чиқиб кетди. Редактор ўринбосари кўк майсадек поёндозда шоколад қоғозлари ва иккига бўлинган, олқинди совундек шоколадни кўрди, яна... янгигина поёндозда эшиккача чўзилиб кетган сув томчилари... «Аёл қўлидаги боланинг иши, — дея редактор ўринбосари ижирганиб, ўрнидан турди ва чуқур хўрсиниб, қўл силкиди. — Қизик дунё экан...»

Шу кунларда ўша муштипаргина хотин газета, журнал редакциялари ҳамда нашриётларга бориб, собиқ эри — Очил Юнус асарларининг чиқишини тезлаштириб юборди.

Энди ёзиш Очил Юнусдан, уни тезроқ чиқартириш — биринчи хотиндан!

АСАБИЙ ҚИШИЛАР

Эски, кулранг пальтосининг ёқасини кўтариб, энгагига яқин ердан ушлаб олган Исмат қори поликлиника эшигини оёғи билан очиб, ичкари кирди. Зинапоядан тез кўтарилгани учун бўлса керак, у ҳансирар, пальто ёқаси орасидан кўриниб турган тўмтоқ бурнининг учида тер йилтирарди. Исмат қори ўннга бурилаётганда уни каттик йўтал тутиб, томоғида бир нарса ғилқиллаб қолди. У атрофга аланглади ва шошилиб ён томондаги чайинди идиш томон энгашди: «Ах... Туф!» Тупурди. Қандай яхши! Кўкси ва томоғида ажиб бир енгиллик ҳис этиб, яна бир марта: «Ах!» деди. Афсус, бу гал тупуги чайинди идиш киргоғига тушиб, ундан полга томчилай бошлади. Худди шу аснода: «Ҳе, кирилиб кет!», деган пўнғиллаган қарғишни эшитиб, қайта тикланди ва чап томонда — ўзидан икки қадмча нарида оппоқ халатли, тўладан келган аёлни кўрди. Аёлнинг қўлида хлорли челак ва латта бўлиб, унга ижирғаниб қараб турарди.

— Ҳой кампир, нега қарғайсан мани?

— Хотинингиз кампир!— деди аёл қўлидаги латтани силкитиб.— Нега мени кампир дейсиз? Ташқаридан келиб ичкарида тупуришга уялишмайди ҳам. Тупурсангиз, тўғри тупуринг-да!

Исмат қори чайинди идиш томон бир қараб олиб, секин дўнғиллади:

— Тўғри тупурмай, сени бетингга тупурдимми? Ойлигини олгач, ювасан-да, хонимча!

— Вой, пирсаги беимон-эй, нима деб алжираяпсан?— Хизматчи аёл ҳам сенсирашга ўтди.— Оғзингга қараб гапир!

Санитар аёлнинг «пирсаги беимон» дейиши Исмат қорининг жон-жонидан ўтиб кетди. Ўз бисотидан аччиқ, ҳақоратли бир сўз излаб, серрайиб қолди. Кейин жаҳл билан унга томон ўдағайлаб бораркан:

— Нега мени «пирсаги беимон» дейсан?!— деди хириллаб.— Беморларни ҳақорат қилишга нима ҳақкинг бор?

— Нима деб ҳақорат қилибман?

Ўша аччиқ ҳақоратли сўз Исмат қорининг тилига энди келди:

— Семириб кетганини қаранг... инсекторга топширилса, бир колхознинг икки йиллик гўштини узади-ю!..

Санитар аёлнинг ҳам жини кўзиди. Қўлидаги латтани челакдаги хлорли сувга урди.

— Семирсам сенинг нонингни еб семирибманми, зикна? Ҳозир шу латта билан ифлос башарангни ювиб ташламасам...

Аёлнинг вазоҳати ёмон эди. Исмат қори орқага чекинди. Оғзи ва бетларини пальтоси ёқаси билан бекитиб, дўнғиллаганича, йўлида давом этди. Юриб бораркан, унга алам қилиб кетди. Келиб-келиб, оддий бир хизматчи аёлдан сўкиш эшитиб кетаверадими? Агар бу мегажин ўз хотинидек ингичка ва нимжон бўлганидами, кўксидан бир итарган бўларди. Афсуски санитар хотин «деви ҳафсар»дек жуда гавдали эди. Тавба! Шуям гап бўлди-ю. Йўк, беморни ноҳақ ҳақорат қилгани учун у жавоб бериши керак. Исмат қори рўпарадаги эшикни жаҳл билан тортди. Кўзойнакли врач жувон орик бир беморнинг орқа этагини кўтарганича, курагидан пастроққа «ичак» қўйиб, кулок солмоқда эди.

— Мумкинми, дўхтир!

— Бирпас кутиб туринг.

Исмат қори коридорда ўн минутча кутди. Бу орада йўталгиси келса ҳам, ўзини тийди. Нафаси сиқилиб, баданидан тер чикди. Ўзи-ча, ишдан ҳайдатаман, дея гудраниб қўйди. Врач ҳузуридан чиқиб келаётган бемор, киринг, деб ўтиб кетди. Исмат қори инқиллаб ўр-нидан турди. Дастрўмоли билан оғиз-бурнини бекитганича ичкари кирди.

— Келинг, амаки.

— Келдим, қизим,— деди у врач рўпарасида тик туриб, кўзларини пирпиратаркан.— Мен бир пенсионерман. Шамоллаб қолдим, зорманда йўтал тинка-мадоримни қуритди... Шолғом хўрда қилиб ичдим, фойда қилмади, исриқ тутатдим, арпабодиён ичдим ҳам, бу сабил ҳеч қолмайди, денг. Бунинг устига...

— Қани, ечининг-чи, ҳозир текшириб кўрамиз.

Исмат қори иккала кафтини юқори кўтариб:

— Йўк, йўк!— деди катъий.— Менинг бошқа шикоятим бор. Аввал шуни ҳал қилиб берасиз! Ҳозирча соғлиғимни текширмай қўя қолинг. Тузалмасдан ўлиб кетсам ҳам майли.— Врач аёл ҳеч нарсага тушуна олмасдан ҳайрон эди.— Сиз менга айтинг-чи, бу анови санитар хотин бор-ку, се...миз...

— Ойчучук опаами!

— Ҳе, чучук бўлмай, охир бўлсин!— деди Исмат қори.— Ўшанинг бошлиғи сизми, қизим!

Врач аёл босиқлик билан:

— Нима эди?— деб сўради.

Исмат қори хаста, нолинқираган овозда шикоятга ўтди.

— Ҳа, мени — меҳнат ветеранини, обрўли бир пенсионерни, пирсаги беимон, деди.

Врач бош тебратди. Кейин Исмат қоридан бўлган воқеани бир бошдан айтиб беришни илтимос қилди. Исмат қори ҳансираганича яқиндаги стулга чўкди. Яна нафаси қисиб, йўталди ва ютиниб олиб, ҳамма гапни айтиб берди.

— Яхши бўлмабди, амаки.

— Албатта яхши бўлмади,— деди Исмат қори йўтал туфайли чиққан кўз ёшларини артиб.— Агар ўша аёлнинг бошлиғи сиз бўлсангиз, ишдан ҳайдайсиз уни!

Врач аёл, Ойчучук опага ҳам кийин эканлиги, бунинг устига «унга худо бас келмаса, бандаси бас кела олмаслигини» босиклик билан тушунтириб, Исмаат қоридан бир гал кечиришини илтимос қилди. Лекин Исмаат қори ҳадеганда юшамас, андишанинг отини кўрқок кўйиб ўтирарди.

— Э, ўв!— деди у.— Сиз мени нима деб ўйлаяпсиз?

— Амакижон, келинг, яхшиси касалингизни текшириб кўриб даволайлик.

— Гапни кўпайтирмасдан айтинг-чи, сиз галавний врачми ўзи?

Врач аёл, йўқ, дея бош чайқади. Исмаат қори ўрнидан сапчиб турди:

— Оббо, галавний варач бўлмасангиз, нега мени бу ерда ушлаб турибсиз! Бўлак-сўлак авлиёлар сатқайи Баҳоватдин кетсин! Менга ўша галавний варачингиз керак!

Исмаат қори шундай деганича, пилдираб ташқари чикди. Врач аёл елка учуриб колди.

Тўладан келган, жингалак сочли бош врач Исмаат қорини жуда хушчакчак қарши олди. Унинг арзини диққат билан эшитди ва энг охирида: «Оббо отахон-эй!— деди жилмайиб.— Хафа бўлманг, асабингизни асранг. Асаб — ноёб нарса. Аввало у сизга, қирилиб кет, деган бўлса, сиз қирилиб кетмайсиз. Иккинчидан, сизни, пирсаги беимон, деган бўлса, сиз имонсиз бўлиб қолмайсиз! Учунчидан, иш бор жойда камчилик ҳам бўлади. Айтаман, сизни яхшилаб даволашади...»

Исмаат қори бош врач ҳузуридан дастлаб миннатдор бўлиб чикди. Бир оз кутди, лекин негадир бош врач ўз кабинетидан чиқавермади. Жаҳл билан қўл силкиди-ю, ҳовлиси томон йўл олди. «Тавба! Бу галавний варачи ҳам қизиқ экан-ку!— деб ўйлади у алам билан.— Ақалли кўнглим учун, ҳа майли, у санитаркани ишдан ҳайдайман, демади-я! Шуюм гап бўлди-ю...»

Исмаат қори уйига етиб келганда, феъли баттар айниган эди. Унга докторга бориб, шунча овораю сарсон бўлиб, ўзини қаратмасдан келгани алам қиларди. Мактабдан қайтган неварасидан қоғозкалам сўраб олди. Ўз ҳужрасига кирди. «Ўқувчилар дафтари»нинг ичидан икки варақ кўчириб олиб, русча-лотинча ҳарфларни аралаштириб қуйидагиларни ёзди:

«... газета редакциясига, олтмиш етти ёшли пенсионер Исмаат бобо тарафидан ариза. Мен узоқ йиллар раҳбарий органларда, яъни район комхоз бошлиғи, молияда агинт, солиқчи, «Колхоз бозори»—«Колхозний рынок»да паттачи лавозимларида ҳалол ва фидокорона ишлаганман. Ҳозир 58 сўму 20 тийин пенсия оламан. Иссиқ жон бедард бўлмас экан. Бир томони қарилик. Қаттиқ шамоллаб, шу йил 24 ноябрь, чоршанба куни эрталаб соат 9 дан 15 минут ўтганда Қўктош полекленкасига бордим. Ҳаво аёз эди. Эшикдан кўрдим. Йўталиб тутиб, тупургим келди. Томоқда бир нарса ғилқиллаб турса, нима қилиш керак? Ёки тупурмасдан... бу энди яхши эмас! Бошқаларни билмадим, менинг табиатим кўтармайди. Тупуришга мажбур бўлдим. Бурчакдаги дастшўга тупуриб турсам, шу ерда Ойчучук отли

санитарка хотин мени, қирилиб кет, деб қарғади, яна, пирсаги беимон, деб ҳақорат қилди... Полекленканинг ҳаммаёғи ифлос. Бир пенсионер сифатида санитарка Ойчучукни танқид қилиб, тегишли чора кўришларингизни сўрайман, деб:

Исмаат бобо Тожиёв».

Мазкур шикоят область газетасининг «Нордон сатрлар» рубрикаси остида қисқагина босилиб чикди. Унда асосан Қўктош поликлиникасининг ифлослиги, медицина ходимларининг ишга ўз вақтида келмасликлари танқид қилинган эди. Орадан икки ойча ўтгач, Исмаат қорининг тиши оғриб, яна поликлиникага боришга мажбур бўлди. Эшикдан кираверишда ўша кўзойнакли врач жувонга рўпара келди. Салом-аликлан кейин, Исмаат қори:

— Ҳалиям ўша галавний врачми?— деб сўради лунжидан қафт узмай.

— Э, йўқ, амакижон,— деди врач жувон афсус билан бош чайқаб,— бош врачимизни ишдан олишди.

Исмаат қорининг тиши сим-сим оғриб турган бўлса-да, ичдан мамнун жилмайиб қўйди. Лекин унинг бу кайфияти узоққа чўзилмади. Бир нарсанинг қаттиқ жаранглагани ва «вой, падарингга...» деган ҳақоратли сўзни эшитиб дарҳол орқага ўгирилди. Қараса, ўша — эски рақиб, санитарка Ойчучук! У терс ўгирилиб, полда ағанаб ётган челақни кўтарарди. Исмаат қорига алам қилиб кетди: «Бу аттайи қияпти. Яна юзини тарвайтириб жилмайишини қаранг уни!..»

— Ўв, жаложин, нега падарингга лаънат, дейсан? Падарим сенга нима қилди?..

Ойчучук врач жувон ҳузурида анча ноқулай аҳволда қолиб, ўзини оқлай бошлади:

— Оббо, мунча намкаш девор бўлмасангиз. Падарингга лаънат деганим йўқ, қўлимдан челақ ўлгур тушиб кетувди, шунга, вой, падарингга пўстак, дедим.

Ойчучук челагу супургисини кўтарганча, лапанглаб нари кетди. Исмаат қори унга эшиттириб шанғиллай бошлади.

— Биламан сени! Қизим сенга айтаман, келиним сен эшит, қабилада падарингга пўстак деб мени сўқдинг. Челақда падар нима қилади?! Ҳа-да, мен сени газетага, республика матбуотига ёзиб ишдан ҳайдатмасам Исмаат қори отимни бошқа қўяман.

Врач жувон ялт этиб унга қаради, кейин илтимосга тушди:

— Амакижон, жон амакижон, ёзмай қўяқолинг! Бу гал ёзсангиз бир санитарка деб район соғлиқни сақлаш бўлими мудирини ишдан олишади.

— Нега райиздарав бўлимини ишдан олишаркан? Мен анави жаложинни ишдан ҳайдатаман.

Врач жувон унга тавозе билан яқинлашиб, мулойим овозда тушунтирди:

— Оббо, амакижон-эй, врачлар, ҳамширалар тўлиб ётибди. Лекин санитаркалар жуда камёб. Ўзимиз ҳам қуйиб кетганмиз шу аёлдан.

Бир шу санитарка учун икки йил ичида поликлиникамизда бешта кабинет врачлари, етти ҳамшира, учта бош врач алмашди...

Исмаил қори: «Химм!», дея чимирилди. Унинг оғриган тиши яна лўқиллай бошлаган эди.

ТАРБИЯВИЙ СОАТ

Хунар-техника билим юрти директорининг кабинети. Узунчок столнинг икки тарафидаги эскирган стулларда, деворга тираб кўйилган, орқа суянчигига кафтдек ойна ўрнатилган эски диванда ўқитувчи ва тарбиячилар зич ўтиришибди. Музокара кизгин, Педагогика кенгашида «Тарбиявий соатларда ўқувчиларни психологик кузатиш» деган масала муҳокама қилинмоқда. Тўрдаги креслода пешонаси тиришган, лунжлари осилган директор ўтирар, унинг диққати нотикларнинг сўзидан ҳам кўра, ён томондаги деразага чирс-чирс урилаётган чумақарининг ҳаракати билан банд эди. У нимадандир асабийлашиб, тез-тез қошини чимираб, йиғинга тезроқ яқун ясашга ошиқар эди. Иккинчи группа раҳбари сўзлаб бўлгач, директор хўрсинганча ўрнидан турди:

— Хўш-ш, бошқа сўзловчилар бўлмасан...— дея оғиз жуфтлаган эди, диванда ўтирганлардан бири сўз сўраб қолди. Директорнинг пешонаси баттар тиришди. — Ҳа, Машариф Шокирович, — гапирмоқчимисиз?

— Гапирсам деган эдим, — деди сийрак сочларини олдинга қараб тараган, пастки жағи япаски, эллик беш ёшлардаги киши. — Майлими, ўз тажрибаларим билан ўртоқлашсам?

Директор истар-истамас бош ирғаб, жойига ўтирди. Ўқитувчилардан кимдир, қисқароқ бўлсин, деб қўйди. Машариф Шокирович чап қўлини кенг, шалвираган костюми чўнтагига тикиб, ўнг қўлини олифталарча силкиб, елка қоқиб юрганча, минбарга яқинлашди.

— Ҳурматли касбдошлар! — деди у мингирлаган оҳангда. — Бугун педагогика кенгашимизда кўрилаётган масала жуда муҳим ва актуал деб биламан. Бу ҳақда директоримиз ва мендан олдин сўзга чиққан ўртоқларнинг фикрларига қўшилган ҳолда, сизларнинг диққатингизни бир масалага қаратишни истардим. Каминангиз маданий, ўқимишли оилада туғилганим учун ҳам табиатни, уй ҳайвонларини, кушларни жон дилимдан яхши кўраман. Масалан, уй ҳайвонларидан мушук ёки итни олайлик. Шахсан мен итни яхши кўраман.

Директор, арига ўхшаб ғинғилламай ўл, деб қўйди ичида. Машариф Шокирович чайнаиб сўзида давом этди.

— Хўш, нега? Бу бежиз эмас, албатта. Ҳамма маданий кишилар ҳам итни яхши кўрадилар. Ҳатто улуғ рус ёзувчилари Лев Толстой, Михаил Пришвинлар ҳам ит сақлаганлар. Антон Павлович Чеховнинг мушук кўтариб тушган расмини кутубхонада ҳаммаларингиз кўрган бўлсаларингиз керак. Ёки яна бир мисол, ёзувчи Илья Эренбург ит ҳақида икки босма табакдан иборат китоб ёзган...

Кабинетда босинқи кулгу, безовталик бошланди. Директор қўлидаги йўғон, қизил калами билан столга тик-тик уриб, огоҳлантирди:

— Машариф Шокирович, масаладан четга чиқилмасин.

— Хўп, хўп, — деди нотик иккала қўлини барабар силкиб. — Хуллас, ҳамма маданий, тарбия кўрган кишилар ит сақлаганлар. Итлар ҳам ҳар хил бўлади: бульдог, кўппак, искович, този, тевак, лайча, бўрибосар... хуллас, санайверсам жуда кўп. Сизларнинг қимматли вақтларингизни олиб ўтирмайман. Ҳа, яна халқимизда, ит, вафо... деган мақол ҳам бор. Буни мен ҳаётим тажрибамда синаб кўрганман. Тўғри, мақолнинг иккинчи қисми, эҳтимол, бизнинг замонамизга тўғри келмас. Лекин шахсан мен бу мақолга ишонаман ва ит вафо деган фикрга яқдиллик билан қўшиламан. Илтимос қиламан, баъзилар кулишмасин. Ҳа, менинг ҳам Тобик деган лайчам бор. Темирийўлчи Семён амакидан сотиб олганман. Ўзи оппоқ, бароқ, тумшуғи, боши, ҳатто кўзларининг атрофини ҳам жун босган. Ҳозир бешга тўлди. Жуда зийрак, ақлли. Ҳамма нарсага фаҳми етади. Ҳозир ўн бешта сўзга тушунади. Агар ишдан иккита сумка билан қайтсам, Тобик рўзгор сумкасини тишлаб ошхонага, конспектларим солинган портфелни кабинетимга олиб бориб қўяди. Илтимос, кулмай ўтирсинлар. Мен бўш вақтларимда Тобикни сайр қилдираман, у билан психологик кузатишлар олиб бораман. Тўғриси айтсам, азиз ҳамкасблар, ит ҳам бамисоли боладай гап. У яхши сўзнинг, яхши тарбиянинг гадоси...

— Машариф Шокирович! — деди директор энсаси қотиб. — Илтимос, сиз тарбиявий соатларда ўқувчилар билан қандай кузатувлар олиб бораёсиз, шулар ҳақида гапиринг, ит ҳақида бошқа пайт...

— Хўп, хўп, ҳозир! — деди нотик иккала қўлини кўксига қўйиб. — Демак, тарбиявий соатларда талабаларни психологик кузатиш... химм... — Машариф Шокирович бир муддат сўздан тўхтаб, шифтга тикилди, кейин томоқ қириб давом этди. — Ҳа, мен ҳар куни Тобикка яқинимиздаги жўжа қовуриладиган ошхонадан суяк-саёқ олиб келаман. Ия, бунинг нимасига куласизлар?! — Нотикнинг жабди чиқиб, қулоқларигача қизариб кетди. — Илтимос қиламан, тартиб сақлансин! Ахир сизларнинг тарбиячи деган улуғ номингиз бор, азиз ҳамкасблар. Нима деётган эдим? Ҳа, ўша табақхонадан Тобик учун суяк-саёқ олиб келаман. Ўзингизга маълум, жўжанинг суяги жуда майда, эластик, итнинг ошқозонида тез ҳазм бўлади. Бундан ташқари Тобик жайдари ит эмас, япон зотидан, унинг тишлариям, ошқозониям жуда нозик. Ҳар куни хўрандалар ғажиб ташлаган суякларни йиғиштириб келаман, целлофан пакетга солиб. Хўрандалар ҳам ҳар хил бўлади. Бировлар жўжани шампань билан, бировлар арақ, яна бировлар «Чашма» виноси билан тановул қиладилар. Буни қарангки, арақ ҳиди анқиган суякни Тобик ҳам емайди. Жуда таъби нозик. Шунинг учун мен арақ ичилмаган столлардан суякларни йиғиштириб — нима қиламан — оламан! Яна шуниси ғалатики, баъзи хўрандалар жўжа суякларини жуда тоза кемирадилар, айримлар, кексароқ, тиши протез қариялар чала-ярим мужийдилар. Мен ана шуларга ҳам — нима қиламан — алоҳида эътибор қиламан, ахир...

— Машариф Шокирович! — деди директорнинг тоқати тоқ бўлиб, столга кафти билан шапиллатиб ураркан. — Бўлди-да энди майини...

возчилик! Товакихонадан суяк йиғиштиришдан бошқа ишингиз ҳам борми ўзи?!

— Бор, бор, — деди Машариф Шокирович ранги қув ўчиб. — Кеча ўша табақхонадан Тобик учун...

— Яна Тобик, яна Тобик! — дея директор ўрнидан туриб кетди, жаҳл билан деразани очиб, гўнғиллаб турган чумакарини чиқариб юборди-да, шарт ўгирилиб ўшқирди. — Тобикдан бошқа гапингиз ҳам борми ўзи?!

Машариф Шокирович ҳам бўзариб кетди, икки марта энгак қоқиб олиб:

— Гапиргани қўясизми, йўқми? — дея чинқирди. — Ахир... ахир, бир марта сўзимни бўлдингиз, индамадим, икки марта бўлдингиз, индамадим. Яхши эмас-да!

Директор бир оз паст тушди:

— Хўп, гапиринг, фақат...

— Гапирсам, кеча ўша ерга Тобик учун суяк йиғиштиришга кирган эдим. Илтимос қиламан, кулманглар. Қарасам, билим юртимизнинг иккинчи группасида ўқийдиган новча йигит бор-ку, раиснинг ўғли, оти нима эди-я? Тоб... Тоб... ҳа, Толиб! Ўша олдига бир шиша арақни қўйиб, овқатланиб ўтирибди. Узоқдан кузатиб турдим. Буфетнинг пардаси орқасидан. Ярим соатча кузатдим. Яна, талабаларни кузатмайсан, дейсиз-а, ўрток директор?

— Шуми кузатганингиз? — деб сўради директор кўксини столдан оғир кўтариб.

Машариф Шокирович минғирлаган овозига мағрур, тантанали оҳанг берди.

— Ҳа, ҳа, кузатдим, — деди у бошини ғалати қийшайтириб. — То овқатини еб, арағини ичиб бўлгунча ўша Толиб деган талабани буфетнинг пардаси орқасидан кузатиб турдим. Тўғриси, иштаҳасини бўғгим келмади.

— Кейин-чи?

— Кейин ўша талабани бир чеккага чақириб насихат қилдим. Тарбиявий соат ўтказдим. Арақ ичишнинг зарари, битта арақнинг пулига иккита жўжа қовурдоқ беришини тушунтирдим. У эса бу иш бошқа такрорланмайди, домлажон, деб сўз берди. Қисқаси, ўн беш минутча унга насихат қилдим. Ҳаммаси бўлиб шу талабани кузатиб, насихат қилишга салкам бир соат, яъни қирк беш минут вақтим кетди. Қизариб, кечирим сўраб, тезда кўздан ғойиб бўлди. Мен арақ шиша кўринмаган столлардан суякларни йиғиштириб ола бошладим. Демак, азиз ҳамкасблар, бу билан мен нима демоқчиман? Айтмоқчиманки, талабаларни нафақат билим юртининг ўзида, балки бошқа, жамоат жойларида ҳам кузатиб, уларни — нима қилишимиз керак — тартибга чақириб туришимиз керак. Эътиборингиз учун ташаккур!

Директор шошилиб ўрнидан турди. Машариф Шокирович чап қўлини шалвираган костюми чўнтагига тикиб, ўнг қўлини силкиб, елка қоқа-қоқа, жойига бориб ўтирди. Утира солиб, қалай, қойил қилдимми, дегандек ҳаммага бир-бир қараб чикди.

У сўзга чикқанидан хурсанд эди.

Гражданин судья, ҳурматли маслаҳатчилар!

Мен шўрлик, муштира бир аёлман. Юрагим қон бўлиб кетди. Илтимос, арзимни диққат билан эшитсангиз. Чунки сизларнинг ҳам қизларингиз, опа-сингилларингиз, оналарингиз бордир. Уларни биров хўрласа, бахтсиз қилса, чидаб тура олмасангиз керак. Чумчуқнинг ҳам уйи бузилмасин экан. Бу ерда анови маҳсумча, яъни менинг эрим айтган гапларнинг ҳаммаси бўхтон. Овқат пишира олмас эмишман. Бекор гап. Картошка қовурсам, тухум қайнатсам, салат қилсам, яна нима керак унга? Қовурилган картошка ёмонми? Янги оиламиз. Гўштни тежасам, ўзига фойда-ку! Бир ойда икки кило гўшт кетарди. Уни ҳам ўзи «илигим қуриб кетди», деб пайшанба кунлари ош қилганда ишлатарди. Ҳар куни эрталаб тухум қайнатардим. Заҳри маргига туз сепаиб ерди. Яна овқат қила олмас эмишман. Со-сиска пиширганларим-чи? Нафсингга ўт тушсин! Хўп-хўп, кечирасизлар. Яна бир айби: жон-дили китоб. Кошки, сендан бир олим ёки режиссёр чикса. Мен билан сира иши йўқ. Эр бўлиб бундай силаб-сийпаламайди. Бир куни тирноғимни бўяб ўтирсам, ишдан ҳовлиқиб келиб қолди.

— Тур, тансиқроқ бир овқат қил, — деди жилмайиб. — «Карим Маҳмудов»ни топиб келдим.

— Қайси Карим Маҳмудов? — дедим анқайиб. — Ҳозир меҳмонга бало борми?

— Ошхонада столнинг устида турибди, — дейди қулиб. Ҳайрон қолдим. Столнинг устида нима қиларкин? Бошимни чала боғлаб, ошхонага чикдим. Қарасам, Карим Маҳмудов дегани — «Ўзбек таомлари» китоби экан. Фигоним кўкка чикди. Ҳазилинг бошингда қолсин. Бефаросат! Ким китоб ўқиб овқат пиширибдики, мен пиширай. Ойим ҳам китобга қарамасдан мазали овқатлар пиширардилар. Ҳар икки кунда бориб, овқатланиб келардик.

Яна бу ўлгур... Хўп-хўп, ҳақорат қилмайман... Мени тежамли эмас, дейди. Бир шўрва қайнатсам, бир ҳафта иситиб ичсак, пишган тухумни холодильникда асрасам, яна нима керак унга? Эски чулкиларимни ахлатга ташлаб юбормасдан ичига пиёз солиб, қиш учун балконга осиб қўйганим-чи? Буям тежамкорлик эмасми? Овқатга сабзи ишлатмасам, кўкат ишлатмасам. Ҳа, дарвоқе, шуни деб, йўғонлиги билакдек келадиган узун сочимни қирқтирдим. Уни ҳам ташлаб юбормадим. Раккоса дугонамга икки юз сўмга сотдим. Пулига ўзимга тилла зирак ва ана унга бир жуфт пайпоқ олиб берганман. Сочимни қирқишим чирой учун бўлса, иккинчидан тежамкорлик учун. Авваллари ҳар ҳафтада бир шиша беш сўмлик шампун, уч сўмлик лак кетса, ҳозир ойида бир шишаси ортиб қоляпти. Бу тежамкорлик эмасми?

Ҳой, гашимни бўлма, ландавур! Тўғри, «Ўзбекфильм»да суратга тушган бўлсам, буям сенинг обрўйинг. Одамлар, фалончининг хотини киноактриса бўлибди, деса ёмонми? Хали ёш бўлсам, чиройли бўлсам. Тушаман-да, кинога. Нима, кинога тушиб зарар қилдимми? Операторжон акам ҳаммага кунига олти сўмдан ёзсалар, менга ўн

икки сўмдан ёзиб бердилар. Яна зиёфатлари бунга кирмайди. Машиналарида айлантирганлари-чи... Хўп-хўп, кечирасизлар, энди четга чиқмайман. Анови ландавурнинг: «Ақалли тугма қадай олмайди», дегани ҳам тухмат. Тугма қадай оламан. Лекин қадамайман. Чунки ўзи ўргансин. Қачонгача мен тирик? Қозон-товок ювилмаган, дейди. Қизик! Хали, ҳеч овқат пиширмайди, деб турувди. Овқат пиширмасам, қозон-товокни ювиб нима қиламан? Уй супирмас эмишман. Супирмайман. Пилесос бўлмаса, нима қилай?

Тагин бир куни «Уй-рўзгор энциклопедияси» деган китобни кўтариб келди. Кошки арзон бўлса: етти сўм эллик тийин. Бу нима, десам, менинг хотиним шу, дейди. Уятсиз! Узингиз ўйланг, ақлдан озмаган бўлса, китобни ҳам хотиним дейдими? Жинни! Қўшнимиз Аҳадулло ўз «Жигули»сини иккинчи хотиним, дерди. Ҳа, энди унинг гапи тўғридир. Чунки «Жигули»сига минади. Бошқаларни ҳам миндиради. Бу ўлгур олган китобни кошки миниб бўлса экан. Яна хотиним шу, дейди. Шарманда! Ўша кечаси, кечирасизлар, жойимни бошқа солдим. Хи-хи-хи. «Уй-рўзгоринг» билан ёт, дедим. Яна жаҳли чиққанига ўлайми? Ҳеч нима демасдан, тумтайиб қўшни хонага чиқиб кетди. Эрталаб қарасам, ётибди рангини ўчириб. Ёнида ўша «Уй-рўзгори...» Баттар бўл, дедим.

Ҳа, дарвоқе, олти ойлик ярашув муддатида бу феодал, муттаҳамнинг устидан ўн беш жойга ариза бердим. Роса таъзирини еди, адо бўлгур... Хўп-хўп, ҳақорат қилмайман. Мақсадингиз нима, дейсизми? Мақсадим, ҳурматли судьяжон ака, бизларни ажратмасангиз. Мен муштипарни бебахт қилмасангиз. Менинг ажраладиган эрим йўк. Тўғри, феодалликка — феодал, юлғичликка — юлғич, ахлокиям бузук... лекин ажраладиган эрим йўк. Чунки, юлғич бўлсаям, феодал бўлсаям, махсумча бўлсаям, нима қилай... мен уни севаман!

МАНДАРИН ПУЛИ

Ҳамма гап мандариндан чиқди. Маҳаллий комитет раиси Янги йил дастурхони учун мандарин уюштириб, ходимлардан пул йиғишга киришди. Матбуот ходимларида пулнинг чўғи талант, меҳнат ва ҳафсала билан ўлчанади. Шунинг учун бировда камрок, бировда кўпроқ. Унча-мунча отиб турадиганларда эса ой охиригача ҳеч вақо қолмайди. Лекин мандарин ҳаммага керак. Кеча келган практикант йиғит ҳам кизиқиш билан:

— Мандарин... бу апельсинми? — деб сўради.

— Йўк, — деди хатлар бўлимнинг мудирин билимдонлик билан. — Мандарин бул пўртаҳол, аплеьсиндан кичикроқ, лимондан ширинроқ, цитрус дарахтининг меваси.

Ҳаммаёққа бирпаснинг ичида «mandarin, mandarin» деган шовшув тарқалди. Чўнтаклар қавланди, қўни-қўшнилardan сўраб кўрилди. Одатдагидек қишлоқ хўжалик бўлими мудирин — корректордан, саноат бўлими мудирин — редакторнинг шоферидан, масъу секретарь машинисткадан қарз олди.

Маданият бўлимнинг адабий ходими, ёши қирқлардан ошган Дўснат Қўзи ҳамхонасига юзланди:

— Ойликкача ўн беш сўм бериб тура олмайсизми?

— Кошки бўлса! — деди ҳамхонаси қафтларини очиб. — Кеча хотинга пальто олган эдик. Ўздан ҳам мўйнаси қиммат экан. Бўлса, жон деб берардим. Ўзимга ҳам беш сўмча етмай турибди.

Ҳамхонаси ғирт ёлғон гапирди. Буни икковлари ҳам сезиб турардилар. Чунки бундан олдин ҳам Дўснат ҳамхонасидан бир неча бор қарз олган, аммо вақтида қайтаролмай, анчагача хижолат чекиб юрган эди.

— Менда ҳам уч юз сўмча бор эди-ю!.. — деди у ёлғон гапириб. — Кеча бозор куни хотин ўзига зирак олиб келибди. Анча ғижиллашдик. «Нима қилардинг олиб», десам, тиллангиз қадри яна ошаркан, дейди. Роса қойидим. Аслида-чи, пулнинг баракасини шу хотинлар учиради.

Ана энди нима қилишга ҳайронман. Тушликка Сарви опадан бир сўм олдим. Бу ёқда гонорар ҳам ишлай олмаяпман.

— Нега?

— Ким билади дейсиз. Чарчаб қоляпман. Кечкурун уйга аранг судралиб бораман-у «Время»ни кўрибкок уйкуга кетаман.

Ҳамхонаси насиҳат қилишга тушди:

— Киши ўзини ўргатишга керак. Бўлар-бўлмасга тентираб юришдан фойда йўк. Ҳар шанбада икки-учтадан латифа ёки пойма-пой гаплардан ёзсангиз ҳам чой пулингиз чиқиб туради.

— Тўғри, — деди Дўснат Қўзи уч кунда бир олинадиган соқолини силаб. — Авваллари жуда кўп кизиқарли латифалар, ҳажвиялар тўқирдим. Ҳикоячаларим ҳам чиққан. Ҳозир ҳам кечалари баъзан уйкум ўчиб кетиб, жуда кизиқ-қизиқ темалар, латифалар мияга келади-ю, туриб ёзишга эринаман. Эрталабгача эсимдан чиқиб қолади.

— Естигингизнинг тагига қалам, ён дафтарча қўйиб ётинг. Эсингизга келганини дарров туриб ёзинг.

— Туриб чирокни ёкишни айтмайсизми?

— Унда бош томонингизга стол лампасини қўйиб ётинг. Ёкиш учун иссиқ ўриндан туриб овора бўлмайсиз.

Дўснат Қўзи яна индамай қолди.

— Яқинда стол лампаси учун каравотнинг бош томонига розетка ҳам ўрнатдим, — деди у хўрсиниб. — Яна бўлмади. Хотин: «ўчиринг чирокни, Ермат уйғонади!», дейди. Ермат — ўғлимиз, уч яшар. Жуда инжиқ. Шундай қилиб, қанчадан-қанча тема, кулгили гап, латифа ва ғаройиб фикрларим ёзилмай, эсдан чиқиб қоляпти.

Ҳамхонаси Дўснат Қўзига қаради. Унинг ковоғи солиқ, бир нуқтага ўйчан тикилиб турарди.

— Хотинингиз билан бирга ётасизми?

— Қайси маънода? — деб сергакланди Дўснат.

— Бир каравотдами?

— Ҳа, — деди Дўснат кўзлари чақчайиб. — Каравотимиз ёнми ён қўйилган.

Ҳамхонаси ўрнидан туриб, қафтларини бир-бирига ишқиди-да:

— Унда шундай қиласиз, мулла Дўснат, — деди илжайиб.

Эсингизга бирор тема, латифа, ғаройиб фикр келиб колса, чирокни ёкиб ҳам, ёзиб ҳам ўтирманг. Чунки бола уйғониб қолиши мумкин. Яхшиси, секин туртиб, хотинингизни уйғотинг.

— Кейин-чи?

— Кейин ўша миянгизга келган фикрларни пичирлаб хотинингизга айтиб беринг. Эрталаб эсингизга солади.

Дўсмат Кўзи базўр илжайди.

— Шундай ҳам қилиб кўрганмиз, — деди у қўлларини столга тираб. — Дастлаб хотинимни туртиб уйғотишим анча қийин бўлди. Кейин фойда-зарарни тушунтиргач, аранг кўнди. Жуда кўп янги гапларни унга пичирлаб, айтиб бердим... Яна бўлмади.

— Нега?

— Хотиним ухлаб қоляпти...

Ҳамхонаси қаҳ-қаҳ урганча, қорнини ушлаб, йўлакка чиқиб кетди. Унинг миясида янги ҳажвия тайёр бўлган эди. Бир оздан кейин Дўсмат ҳам чиқиб, безакчи қиздан қарз сўрагани расомлар хонасига йўл олди. Ҳамхонаси эса қайтиб келиб, столга ўтирди. Оппок қоғоз бетига «Мандарин пули» деб ёзиб, остини чизиб қўйди.

МУНДАРИЖА

Ҳикоялар

<i>«Икки пулик обрў» китобидан, 1967</i>	
Қассоб бобонинг ити.....	272
Илмий мақола.....	274
Универсал домла.....	276
<i>«Қирқ учинчи почча» китобидан, 1970</i>	
Ҳаммаси равшан.....	278
Сузонғич роман.....	282
Қирқ учинчи почча.....	285
Коровул.....	289
Ҳамқишлоқлар.....	292
<i>«Лабиховуз хандалари» китобидан, 1973</i>	
Туғилган куним қани?.....	298
Тўтихон.....	302
Чақимчи.....	307
<i>«Жигари тўкилди» китобидан, 1974</i>	
Педагогика.....	317
Муслим Алиевич кулибдилар.....	320
Бобик.....	324
<i>«Тилла табассумлар» китобидан, 1977</i>	
Қассоб шоир.....	328
Арзихол.....	332
Муштипаргина.....	336
<i>«Чинорлар қўшиғи» китобидан, 1984</i>	
Асабий кишилар.....	340
Тарбиявий соат.....	344
Монолог.....	347
Мандарин пули.....	348